

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2017

Bc. Lenka Vrbatová

UNIVERZITA KARLOVA

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

ODSUN SUDETSKÝCH NĚMCŮ

V LITERATUŘE 20. STOLETÍ

EXPULSION OF SUDETES GERMANS IN 20th

CENTURY LITERARY FICTION

Bc. Lenka Vrbatová

Vedoucí práce: Mgr. Ina Píšová

Studijní program: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy

Studijní obor: Český jazyk — Dějepis

2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci s názvem „*Odsun sudetských Němců v literatuře 20. století*“ vypracovala pod vedením vedoucí diplomové práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato diplomová práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 8. 12. 2017

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování vedoucí své diplomové práce Mgr. Ině Píšové za ochotu a vstřícný přístup. Rovněž děkuji za cenné rady a konzultace, které mi poskytla a bez nichž by tato diplomová práce nevznikla.

ABSTRAKT:

Diplomová práce mapuje literární obraz odsunu sudetských Němců v české próze druhé poloviny 20. století. Na příkladech vybraných románů sleduje, jak se vlivem dobové ideologie a proměňující se kolektivní paměti napříč více než šesti desetiletími vyvíjel literární obraz Němců, vztah k pohraničním oblastem a samotnému aktu vysídlení, stejně jako literární zpracování české národnostní otázky a identity.

Analyzovaná díla:

Řezáč, Václav – Nástup

Körner, Vladimír – Adelheid

Říha, Bohumil – Země dokořán

Stránský, Jiří – Zdivočelá země

Tučková, Kateřina – Vyhnání Gerty Schnirch

KLÍČOVÁ SLOVA:

literatura 20. století, historický román, paměť, ideologie, odsun Němců, 2. světová válka

ABSTRACT:

The diploma thesis deals with literary depiction of expulsion of Sudetes Germans in the Czech fiction of the second half of the 20th century. Based on analysis of five novels it describes the influence of the period political ideology shaping the literary depiction of the Germans, the boarder areas of Czechoslovakia, the act of explusion itself, as well as Czech national identity across more than six decades.

Analyze books:

Řezáč, Václav – Nástup

Körner, Vladimír – Adelheid

Říha, Bohumil – Země dokořán

Stránský, Jiří – Zdivočelá země

Tučková, Kateřina – Vyhnání Gerty Schnirch

KEYWORDS:

Czech literature of 20th century, historical novel, memory, ideology, expulsion of Sudetes German, Second World War

Obsah

Úvod	8
1 Kulturní paměť a její vztah k zobrazení odsunu Němců	8
2 Česká literatura 2. poloviny 20. století zobrazující odsun Němců	12
2.1 K pojmům odsun, vyhnání, přesídlení a transfer	14
3 Budovatelský román	16
3.1 Nástup: Odsun jako dějinná nutnost	18
3.1.1 Prostor	19
3.1.1 Postavy	23
3.1.1 Německá otázka	30
3.2 Země dokořán: Odsun jako příležitost k socialistické transformaci	34
3.2.1 Prostor	34
3.2.2 Postavy	36
3.2.3 Německá otázka	36
3.1 Porovnání románů <i>Nástup</i> a <i>Země dokořán</i>	37
4 Adelheid: Odsun jako balada	39
4.1 Prostor	40
4.2 Postavy	42
4.3 Německá otázka	45
5 Zdivočelá země: Odsun jako western	48
5.1 Prostor	50
5.2 Postavy	51
5.3 Německá otázka	57
6 Vyhnání Gerty Schnirch: Odsun jako svědomí národa	63
6.1 Prostor a jeho zvuk	65
6.2 Postavy	68
6.3 Německá otázka	74

6.3.1	Pohořelický pochod	79
7	Ideologie nebo žánr? Komparace jednotlivých pohledů na odsun Němců	81
	Závěr.....	84
	Seznam použité literatury a pramenů	86

Úvod

Soužití Čechů a Němců na společném území není problematickou otázkou jen doby po 2. světové válce. Stýkání a potýkání obou národů probíhalo na území zemí koruny české odnepaměti, neboť oba národy žijí na jednom území již od doby středověké. Protiněmecké nálady vrcholí v 19. století dobou národního obrození, kdy se začíná přetvářet vnímání národa a jeho státu. Český národ se začíná emancipovat a uvědomovat si obavy ze síly národa německého. Za zlomový bod česko-německých vztahů, ať je tento čin považován za ospravedlnitelný či nikoliv, se vedle druhé světové války považuje právě odsun v letech 1945–1946.

Odsun představuje pojem silně nabitý ambivalentními emocemi, který v sobě skrývá řadu subjektivních pocitů křivd i zadostiučinění, a zároveň téma, které bylo v jednotlivých obdobích druhé poloviny 20. století vnímáno velmi odlišně. Kontroverze tématu je přitom do značné míry dána rozdílnou kolektivní pamětí jednotlivých skupin obyvatel a z ní vyplývající odlišností jejich pohledů na tyto události.

Stejně jako většina výrazných dějinných událostí, i toto zlomové období nachází svůj otisk v tvorbě českých spisovatelů 2. poloviny 20. století. Jako výchozí literární texty práce byly zvoleny *Nástup* (1951) od Václava Řezáče, *Země dokořán* (1950) od Bohumila Říhy, *Adelheid* (1967) od Vladimíra Körnera, *Zdivočelá země* (1991) od Jiřího Stránského a *Vyhnaní Gerty Schnirch* (2009) od Kateřiny Tučkové. Každé z děl reprezentuje vždy určitou myšlenkovou tendenci, jak se s odsunem Němců z Československa vyrovnávala daná epocha nebo alespoň někteří její představitelé.

Předmětem této práce není analýza vztahu mezi reálnými historickými událostmi a literární fikcí. Cílem je zamyšlení nad způsoby, jakými jednotliví autoři zpracovávají téma odsunu. Diplomová práce si tak klade za cíl zanalyzovat způsob literárního zpracování a zjistit jakými literárními prostředky dosahovali jednotliví literáři svých cílů. Předmětem pozorování budou kategorie jako prostor, postavy a zejména zobrazení německého odsunovaného obyvatelstva. V centru pozornosti tak budou stát postavy jako nositelky tématu. Rozbor děl bude předkládán chronologicky podle vydání jednotlivých literárních děl. U každého literárního textu bude navržena vlastní interpretace vycházející ze čtenářské zkušenosti. Věřím, že přínosem této práce bude porovnání jednotlivých pohledů na téma odsunu německého obyvatelstva z území poválečného Československa.

1 Kulturní paměť a její vztah k zobrazení odsunu Němců

Kulturní či *kolektivní paměť*, termín objevující se až v průběhu 20. století, přináší často zcela nové pohledy na historické události. Umožňuje nám si uvědomit, že vzpomínání na historické události je do značné míry formováno hodnotovým systémem, kulturní tradicí a způsobem myšlení určitého společenství. V dané společnosti pak kulturní paměť národa mnohdy zakotvuje jisté stereotypy a mýty, které výrazně ovlivňují způsob, jak dané společenství nahlíží na určité události.

Abychom vůbec mohli hovořit o něčem jako kulturní či kolektivní paměť, musí v zásadě existovat společnost lidí, která se prezentuje obdobnými postoji a názory na jednotlivá témata. Toto ve své knize *Kultura a paměť* rozebírá Jan Assmann¹, který říká, že „*tím, co jednotlivá individua spojuje do podobného „my“, je“* konektivní struktura „*sdíleného vědění a sebezobrazení, která se opírá jednak o vazbu na společná pravidla a hodnoty, jednak o vzpomínku na společně obývanou minulost.*“²

Širším kontextem této práce je tedy kategorie českého národa a jeho pospolitost, který se do jisté míry utváří na základě vymezení se od zde žijících Němců. Pozitivní vnímání formování samostatnosti českého národa tak zcela potlačuje nelidskost, kterou se tato touha po vlastním projevovala. Pomíjení nelidského chování je v myslích omlouváno skutečností, že veškeré předchozí katastrofy prožívané našimi předky jsou způsobené právě Němci.

Ve své podstatě je paměť velmi specifickým otiskem minulosti, nevyhnutelně zde musí dojít k subjektivnímu vnímání skutečnosti. „*Paměť se považuje především za ryze niterní fenomén, lokalizovaný v mozku jedince, za téma fyziologie mozku, neurologie a psychologie, nikoliv však historických věd o kultuře. Nicméně stanovit, co tato paměť obsahově zaznamenává, jak svůj obsah uspořádává a jak dlouho jej podržuje, je v naprosto zásadní míře otázkou nikoli vnitřní kapacity a řízení, nýbrž vnějších, tj. společenských a kulturních rámcových podmínek.*“³ A právě takové vnímání se odráží v umění a kultuře. Vlivem různých okolností může docházet k proměnám vnímání různých událostí, nicméně

¹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, přel. Martin Pokorný, Praha: Prostor, 2001

² Tamtéž, s. 20

³ Tamtéž, s. 23

jak už bylo zmíněno výše, některé stereotypy přežívají ve společnosti po dlouhá staletí, i když se nemusí shodovat s reálnými událostmi.

Problematicke kulturní paměti se u nás jako první věnoval ve své studii *Bývali Čechové...* Jiří Rak⁴. Vyzdvihuje zde některé stereotypy přežívající v českém národním myšlení někdy i po stovky let. Zmíňme např. zakotvení odkazu ochránce Svatého Václava českého národa po dlouhá staletí, zobrazování porážky na Bílé Hoře jako počátek strašlivého třisetletého utrpení pod nadvládou Habsburků nebo právě onu úlohu po mnoho generací zděděného nepřítele našeho národa – Němce. Jiného takového nepřítele Česi vlastně nemají. Zášť se projevuje už v nejstarších českých kronikách, zejména pak v Dalimilově kronice. Odmítání jejich přítomnosti v dobách středověkých i novověkých vrcholí dobou národního obrození, nicméně pokračuje nadále. Pohled na Němce jako brutálního útočníka se projevuje zejm. za obou světových válek a vyúsťuje tématem odsunu. Ve vnímání lidí však nadále zůstává Němec vnímán negativně.

I přesto, že by se mohlo na první pohled zdát, že se jedná již o zcela uzavřenou kapitolu českoněmecké historie, není tomu tak. Nutnost uvědomění si vlastní národní minulosti připomíná právě Jiří Rak⁵ a zdůrazňuje, že *„Minulost ale ovlivňuje náš život mnohem hlouběji, než si uvědomujeme, nebo než si obvykle býváme ochotni připustit. (...) Stejně jako v každodenním shonu chodíme po křivolakých uličkách, středověkých měst a míváme historické stavby, které vnímáme jako víceméně samozřejmou součást života, pohybujeme se i při užívání většiny běžných pojmů v neméně křivolakých zákrutech zděděných významů, souvislostí, stereotypních představ, tradičních sympatií a animozit. (...) Podobně cítíme určitý emocionální náboj při slovech „Němec“, „šlechta“, „církev“ apod. – i v tomto případě vyplývají naše pocity z významů, které tyto pojmy nabyly zhruba během posledních dvou století.“* Po dlouhou dobu byly ve společnosti zakotveny stereotypní konotace ke vztahu Čech – Němec. Čech jednající oprávněně, protože jen vrací mnohasetleté utlačování krutému Němci. Tento dlouhodobě převládající názor pak pravděpodobně dává za vznik myšlence podívat se na téma odsunu jinýma očima – proniknout více do společnosti Němců a hledat zapomenuté dobro i mezi nimi.

Dlouhá léta po realizování odsunu tedy zůstala v povědomí Čechů i Němců vzpomínka, která stala se součástí kolektivní paměti. Zásadní skutečnosti a události shrnuje ve své

⁴ RAK, Jiří. *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994

⁵ Tamtéž, s. 3

studii *Vyhnání Němců v polské a československé/české historické paměti* Claudia Kraft⁶, v níž připomíná, že samotný akt vysídlení a následné „události ovlivnily kolektivní paměť národů jako „etnické čistky“ – a nikoli jako sociální revoluce, která by symbolizovala vítězství komunistické ideologie nad ideologií fašistickou.“⁷ Zmiňuje zde také nápadnou shodu mezi vypořádáváním se s Němci v Československu a Polsku, v obou zemích probíhaly odsuny bezprostředně po ukončení druhé světové války bez nějaké hlubší kritiky způsobu odsunu, která pravděpodobně souvisela i s tím, jak byl celý akt vítán komunistickou stranou, jež využila odsun k vlastní propagandě.⁸

Tématem historického a literárního vyprávění se zabývá se své studii *Vyhnání* Michaela Peroutková⁹. Svě vzpomínky nám mohou vyprávět naši rodiče nebo prarodiče, čímž nám předávají svoji zkušenost s dobou, na základě čehož se utváří jedna část naší kolektivní paměti. Druhou tvoří vzpomínky, na které už si málokdo pamatuje a spojující dané společenství lidí – národ. „*Příběh o společné minulosti si můžeme buď přečíst z nejrůznějších textů, které z velké část vytvořili historikové, anebo si jej můžeme vyslechnout. Toto ústní zprostředkování minulých událostí je zdrojem orální historie. (...) Srovnatelný fenomenologický vhled nám ale může poskytnout též literární tvorba, zejména beletrie. I ona zprostředkovává minulé zkušenosti a umožňuje nám nehlédnout do tehdejších mentálních světů*“¹⁰

Je tedy pochopitelné, že každá doba ovlivňuje své autory, a tak i beletrie odkazující k jednomu z nejvíce sporných témat našich dějin prošla vývojem. I když každé beletristické dílo zachycuje stejnou událost – odsun, vybírá si vlastní hrdiny, prostory i způsoby sdělení a předkládá tak čtenáři jiný pohled vnímání.

⁶ KRAFT, Cladia: *Vyhnání Němců v polské a československé/české historické paměti*. In: CORNELISSE, Christoph, ed., HOLEC, Roman, ed. a PEŠEK, Jiří, ed. *Diktatura - válka - vyhnání: kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 2007, s. 310 - 330

⁷ Tamtéž, s. 310

⁸ Tamtéž, s. 311 - 313

⁹ PEROUTKOVÁ, Michaela. *Vyhnání: jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách*. Praha: Libri, 2008.

¹⁰ Tamtéž, s. 14 -16

2 Česká literatura 2. poloviny 20. století zobrazující odsun Němců

„*Vyhánání / vysídlení / odsun sudetských Němců z Československa*“ je téma, které má svou vlastní vývojovou linii v české literatuře, ale zároveň přesahuje její hranice.¹¹

Při bližším zkoumání zobrazování Němců v české literatuře vychází jasně najevo, že středobodem ne/němectví je nacistická příslušnost části německého obyvatelstva. Zveličování, nebo přesněji přílišný důraz na souhlas s nacismem, způsobil vytěsnění viny české strany v česky psaných beletristických dílech. Proti tomu byl druhý extrém vytvořen v Německu, kde se naopak nacistická příslušnost části sudetských Němců často přecházela a byla zastiňována násilím české strany. Ke změně historiografického pohledu na věc došlo až po pádu železné opony.¹²

Každá doba tak přichází s odlišnými, byť někdy jen částečně, pohledy na skutečnost. Politická orientace země určuje, jakým směrem se jednotlivé kulturní a společenské názory budou ubírat. První díla zabývající se odsunem začínaly vznikat bezprostředně po druhé světové válce. V této době byl veškerý život ovlivněný socialistickým budováním země. „*Byla to totiž právě literární tvorba, do níž se často ve vyhraněné podobě promítaly konstrukty nacionálních a ideových stereotypů, které byly považovány za součást národní identity (např. jednostranně negativní obrazy Němců a němectví v české poválečné poezii; figury Němců v Řezáčově románu *Nástup*, vzorovém příkladu tzv. socialistického realismu).*“¹³ Poetistická poválečná tvorba překládá fakt, že „*postava Němce se tu nabízí ve své symbolické funkci jako univerzální, historicky nezpochybnitelné a podmíněné zpředmětnění zla, jako svod všeho národního neštěstí.*“¹⁴ Podobným způsobem je zobrazena i v beletristických dílech. Mezi nejvýraznější díla patří *Nástup* Václava Řezáče a *Země dokořán* Bohumila Říhy, v kontrastu k nim pak dílo *Město na hranici* Karla Ptáčníka. Romány Řezáče a Říhy jsou do značné míry podobné. „*Pracuje se zde s tzv. typizací, kde v románové struktuře co postava, to jiný společenský typ. Dalším výrazným rysem je, že postavy bývají hodnoceny podle svých politických postojů, eventuálně podle své národnosti. (...) Němec je z devadesáti procent špatný nebo alespoň zbabělý. (...) Na české straně se nevyskytují zločinné typy. (...) U obou autorů je shodně použito aktivní*

¹¹ ZAND, Gertraude; HOLÝ, Jiří. *Transfer/ vyhnání/ odsun v kontextu české literatury*. Brno: Host, 2004, s. 9

¹² Tamtéž, s. 9

¹³ Tamtéž, s. 9

¹⁴ Tamtéž, s. 71

*formy slovesa, které už svým lexikálním významem (odejít) sugeruje jakoby dobrovolný odchod Němců.*¹⁵

Ve stejné době ale vznikla i odlišná beletristická díla, „ *která se pokoušela toto černobílé hodnocení narušit, rektifikovat a nahradit jej diferencovanějším viděním, v němž mizí apriorní rozdělení na viníky a oběti, v němž se zmíněné stereotypy překonávají (v české próze např. díla Vladimíra Körnera, Bohumila Hrabala, Oty Filipa, Pavla Kohouta, Václava Vokolka).*“¹⁶ „*Jedinou, zato mimořádnou výjimkou z tohoto konstatování je novela Jaroslava Durycha Boží muka, která ovšem pro své důsledné protimaterialistické myšlenkové východisko nemohla po dopsání v roce 1955 vyjít.*“¹⁷ Zmíňme zde také *Město na hranici* od Jaroslava Ptáčnicka, „ *který byl vítán jako cílevědomá polemika s řezáčovským a říhovským zidealizovaným pojetím nového člověka, jako narušení dogmat socialistického realismu.*“¹⁸ „*Ptáčník je první, kdo v tématu Němci a jejich odsun překročil určitá tabu. Tímto směrem pokračoval pak v šedesátých letech o generaci mladší Vladimír Körner.*“¹⁹ Körnerova novela *Adelheid* je představitelkou nového směru, ke kterému se literatura zaobírající se Němci přesouvá. Jedná se o „*nový impuls, který pak variují ve své tvorbě i Jan Suchl a Bohumil Hrabal: je jím motiv lásky-nelásky mezi českým mužem a německou ženou.*“²⁰

Po sametové revoluci se k tématu vrací několik autorů. Jedním z nich je Jiří Stránský v díle *Zdivočelá země*, na němž pracoval po dlouhá desetiletí. „*Je to román povytce napínavý, plný záhad a pátrání po tajemném nepříteli, v němž není místo pro hledání existenciálního napětí v lidech zkoušených historicky mimořádnou dobou.*“²¹ Jako další představitele uvádí Milan Jungmann²² spisovatele Jana Křesadla s dílem *Zámecký pán aneb Antikuro*, román *Cejch* od Zdeňka Šmída.

¹⁵ MAIDL, Václav. *Zobrazení německy mluvících postav v české literatuře po roce 1945*. Tvar, 1993, roč. 4, č. 9, s. 4-5

¹⁶ ZAND, Gertraude; HOLÝ, Jiří. *Transfer/ vyhnání/ odsun v kontextu české literatury*. Brno: Host, 2004, s. 9

¹⁷ JUNGSMANN, Milan. *Prózy o česko-německých vztazích*. Literární noviny, 1993, roč. 4, č. 29, s. 6.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ MAIDL, Václav. *Zobrazení německy mluvících postav v české literatuře po roce 1945*. Tvar, 1993, roč. 4, č. 9, s. 4-5

²⁰ Tamtéž.

²¹ JUNGSMANN, Milan. *Prózy o česko-německých vztazích*. Literární noviny, 1993, roč. 4, č. 29, s. 6.

²² Tamtéž.

Na začátku nového tisíciletí vznikly tři výrazné romány zobrazující Němce zasažené odsunem. Je pozoruhodné, že všechny tři byly napsány autorkou ženou. Jedná se o *Peníze od Hitlera* (2006) Radky Denemarkové, *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009) Kateřiny Tučkové a *Němce* (2012) Jakuby Katalpy. Romány nezobrazují ale pouze dobu poválečného odsunu. Vypořádávají se i s otázkou, jaký dopad mělo vystěhování Němců na protagonisty fiktivních příběhů.

2.1 K pojmům odsun, vyhnání, přesídlení a transfer

V obecném povědomí existuje hned několik pojmů, které zachycují poválečné vypořádávání Čechů s Němci a dodnes se užívají. Jedná o termíny *odsun*, *vyhnání*, *přesídlení*, *transfer*. Jak píše Ogňan Tuleškov²³ nejedná o synonymní výrazy. Každý z pojmů má své vlastní terminologické vymezení a některé implikují určitý postoj. Používali-li bychom pojem *vyhnání*, jednalo by se o nelegální donucení odpustit zemi, s tímto pojmem se v této problematice ztotožňuje německá perspektiva. V opozici k němu existují pojmy *odsun*, *transfer* či *přesídlení*, které v sobě skrývají podporu legislativy. Takto vnímá německou poválečnou otázku česká perspektiva. Závěrečný protokol z Postupimské konference používá v anglickém znění²⁴ pojem *transfer*; do českého jazyka²⁵ je pak překládán jako *odsun*.

Domnívám se, že tento pojem vykazuje nejvyšší míru neutrality a neimplikuje postoj ani jedné ze zúčastněných stran. Proto se v diplomové práci opírám o postupimský protokol a pracuji s termínem *odsun*.

Zcela jinou kapitolou je pak to, jaké výrazy pro odsun používají samotní autoři zkoumaných literárních děl. Autoři budovatelských románů využívají výrazy evokující dobrovolný odchod z bydlíště. Zatímco Řezáč pracuje se slovesy *vyhnat* nebo *vystěhovat* v budoucím čase, Říha pracuje se slovesy *odejít* nebo *opustit* v minulém čase, což je logickým odrazem toho, v jakém okamžiku protagonisté vzhledem k odsunu do pohraničí

²³ TULEŠKOV, Ogňan: *Je používání terminů transfer, přesídlení, odsun nebo vyhnání, nucené vysídlení, etnická čistka jen hra se slovíčky?* [online]. [Cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/je-pouzivani-terminu-transfer-160318.htm>

²⁴ MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ: *Postupimský protokol*. [online]. [Cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_ceske_diplomacie/druha_svetova_valka_a_jeji_dusledky/dokumenty/postupimsky_protokol.html

²⁵ HORNOVÁ, Alice: *Protokol postupimské konference*. [online]. [Cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/protokol-postupimske-konference-2-srpna-1945/>

přichází. Milostná Körnerova novela je spíše o tragice lásky a autor proto žádná slovesa či podstatná jména týkající se odsunu nepoužívá, vše je víceméně řečeno mezi řádky. Stránský si v celém románu vystačí s opakováním slovesa *vyhnat* v minulém čase, hlavní hrdinové spíše mají strach z možného návratu a minulost příliš neřeší. Nejpestřejší paletu používá Tučková, která přichází s výrazy *transportovat* či *transport*, používá též *odvést za hranice* či *vysídlení*. Všechny tyto zmíněné výrazy vždy vychází z úst Čechů. Němci (zejm. Gerta) promlouvají k odsunu se slovesem *vyhnat*. S termínem *odsun* pak pracují Řezáč, Stránský a Tučková.

3 Budovatelský román

První odrazy odsunu Němců v české literatuře se začínají objevovat hned v poválečných letech a jako červená nit se vinou literaturou 2. pol. 20. století. Ideologicky nejvypjatější produkce vzniká ze zřejmých důvodů pod vlivem socialistické ideologie, která si získala výsadní postavení po únoru 1948. Patří mezi ně Řezáčův *Nástup*, Říhova *Země dokořán* a další (Zde si povšimněme, že slovy Daniely Hodrové „*názvy mívají vesměs charakter ideologických symbolů či aktuálních politických hesel.*“²⁶). Jedná se o tzv. budovatelské romány, které na látce tragického odsunu propagují ideály socialismus a kolektivizaci jako transformační projekt české vesnice.

Budovatelský román zachycuje fungování beztržní společnosti pomocí boje proti nepřátelům a kolektivní práce. Jeho cílem je legitimizovat socialistické budování společnosti. Založen je na šťastném vyvrcholení snažení socialistické společnosti nebo jedince socialisty. V příběhu vystupují postavy definice; setkáváme se s vůdcem kolektivu, individualistou, proletářem, funkcionářem, kapitalistou, kněžími, emancipovanými ženami, starým dělníkem. Budovatelský román v české literatuře zažil dobu největší slávy v 50. letech 20. století.²⁷

Český budovatelský román má svůj vlastní specifický charakter. Na rozdíl od sovětského navazuje na společenský román z prostředí západní Evropy. Jeho specifikem je návaznost na válečný román, které se projevuje zejména tím, že důležitou roli v příběhu hrají události z období protektorátu.²⁸ V obou analyzovaných dílech je využito události odsunu Němců (protektorátní výsadní postavení německého obyvatelstva v pohraničí je střídáno socialistickým českým lidem) k vykreslení kolonizování uvolněného prostoru a začátku budování nového státu.

„*Jako vzorové dílo českého socialistického románu byl přijat Nástup (1951) V. Řezáče.*“²⁹ I Daniela Hodrová³⁰ považuje *Nástup* za nejvýraznější typ budovatelského románu s výsadním postavením v československé socialistické literatuře. Jeho struktura, téma a

²⁶ HODROVÁ, Daniela. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu* [online]. 2007. [Cit. 20. 1. 2017] Dostupné z: <http://archive.is/hFXyL#selection-455.0-455.60>

²⁷ MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 68 - 74

²⁸ Tamtéž.

²⁹ MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 71

³⁰ HODROVÁ, Daniela. *Václav Řezáč. Nástup*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 70

motivy se staly jakýmsi praktickým návodem, jak psát *socialistickou literaturu*. Tento román zachycuje osidlování oblasti, kterou si snaží podmanit představitelé komunistické strany s podporou Sovětského svazu v zádech. V podstatě se zde setkáváme se dvěma skupinami postav. V první řadě to jsou negativně vyznívajícími Němci. Místní krajina je zde zobrazená jako oblast nebezpečí pro příchozí české *kolonisty*. Ti tvoří druhou skupinu, která představuje ty, kteří jsou automaticky v právu a mají nárok na krajinu, do které se po letech opět vrací. Jejich právo se zakládá na národnostním principu.

I další z děl, Říhova *Země dokořán*, kterou lze rovněž považovat za kanonické dílo socialistické literatury, je koncipována obdobně. Výrazný rozdíl představuje fakt, že hlavní protagonisté přicházejí do již opuštěné oblasti bez Němců. Jejich úkolem není vydobýt si pohraničí, ale kolonizovat ho správně v duchu socialistickém.

V obou románech se tak projevuje typické narativní schéma budovatelského románu – příchod hrdiny/skupiny hrdinů do míst, která jsou geograficky i ideologicky vzdálená správné (socialistické) civilizaci. Jeho úkolem je z nezkrocené oblasti vytvořit vzorové místo pro život.³¹ Pohraničí se tak stává místem zkoušky, která má dokázat, že projekt socialistické transformace obstojí.

Ukazuje se, že klíčovým aspektem žánru je tedy prostor, který je často konstruován na základě jasných opozic: bezpečí české vesnice versus temná přírodní zákoutí pohraničí; fungující zemědělství ve vnitrozemí versus nezkrotné přírodní živly pohraničí. Oblast státní hranice zde tvoří jeden z klíčových toposů socialistické literatury.³² Charakteristickým rysem budovatelského románu je vymanění událostí z prostoru interiéru³³, díky čemuž se hybatelem děje či ústředním motivem může stát již zmiňovaná nevyzpytatelná příroda (právě tu má socialismus za úkol zkrotit).

³¹ HODROVÁ, Daniela. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu* [online]. 2007. [Cit. 20. 1. 2017] Dostupné z: <http://archive.is/hFXyL#selection-455.0-455.60>

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž.

3.1 Nástup: Odsun jako dějinná nutnost

„První skutečný odsun. A my o tom snili celou dlouhou cestu domů a báli se věřit, že se to opravdu podaří. A podařilo by se něco podobného vůbec, nebýt Sovětského svazu?“³⁴

Nástup, román z roku 1951, reagující na odsun německy hovořícího obyvatelstva z českého území, je ve své podstatě vlastně spíše románem o budování socialismu v poválečném Československu. Řezáč opouští dříve psanou psychologickou prózu a jeho postavy jednají prvoplánově, neznáme jejich vnitřní pohnutky, stávají se pouhými figurkami, od kterých lze předem očekávat určité chování.³⁵

Jak píše D. Hodrová³⁶, celým příběhem prostupují opakující se příjezdy. Nejprve do Grünbachu přijíždí hlavní protagonista Bagár s několika přáteli, později další a další obyvatelé, kteří jsou potřební k tomu, aby městečko dokázalo samostatně fungovat. Tyto příjezdy je možné také chápat jako jakési dokázání toho, že se o prostor Čechů dokážou postarat bez jediného Němce a položit tak kvalitní základy pro socialismus v pohraniční oblasti.

Samotný konflikt je demonstrován na několika střetech, za hlavní lze považovat dlouhodobý vzdor Elsy Magerové. Porážkou Elsy pak začíná další kapitola života v oblasti Grünbachu, doba bez Němců, doba, kdy je možné se již plně soustředit na budování socialismu.

Román je rozčleněn do 38 bezejmenných kapitol, z nichž prvních 17 zachycuje příjezd kolonistů do Potočné někdy v době po pražském jaru. Zbylé dvě třetiny knihy jsou věnovány událostem léta 1945, příběh končí v listopadu téhož roku odjezdem přátel ze Sovětského svazu. První část tedy vypráví pouze jeden den, zatímco druhá část se každou kapitolou posouvá v ději, někdy o pár hodin, jindy o pár dní, v závěr románu i o pár týdnů. Velmi často se zastavuje nad aktuálním počasím, čímž děj zpomaluje, jindy naopak zrychluje využitím přímé řeči. Většina příběhu je zachycena chronologicky, pouze minulost hlavních postav je vyprávěna retrospektivně. Řezáč zvolil pro vyprávění

³⁴ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 342

³⁵ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 739

³⁶ HODROVÁ, Daniela. *Václav Řezáč. Nástup*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 72

er-formu, kterou dosáhl mírného distancování od protagonistů. Neváhá však čtenáři detailně popsat pocity, pohyby nebo postoje a myšlenky.

3.1.1 Prostor

Ještě než se dozvíme cokoli o postavách, objevuje se před hlavními protagonisty krajina, pohledem na ni se otevírá celý příběh „*Nová, neznámá země se rodila před jejich očima, vystupovala černavá a zružovělá sluncem z břicha prostoru. Hýčkali ji ve svých pohledech, rozlehlou a neprobádanou, a všechny její zrakem dosažitelné kouty je zvaly k sobě. (...) Louky se šplhají do strání, rozptýlené domky svítí v jejich zeleni a vrcholky svahů se kadeří černými lesními hřívami. Tam by se žilo. (...) Kraj se chvěl v slunci, nadýchnutý a nehmotný v široké rozloze, vidina všech nevyslovených přání a nepoznaného života. Jeho úbočí a doliny vydechovaly čistou líbeznot, hluboko pod zemí spalý zápas a starost.*“³⁷

Takovýto popis zračí tajemno, které je bude čekat, otevřenost prostoru, který není pro příchozí zcela bezpečný, zároveň však i něco neznámého, touhu a očekávání, otázky, na něž zatím nikdo nezná odpovědi. Jako by to bylo symbolické, že celá kniha začíná právě popisem přírodních scenérií. Právě nehostinná krajina se vlastně v průběhu románu stane symbolem neúspěchu při odsouvání Němců.

Vstupem do nehostinné oblasti se postavy dostávají do uzavřeného prostoru, ze kterého už není cesty zpět. Musí se zhostit své role – zkolonizovat oblast, ve které za války žili pouze Němci. Navíc vstupují do prostoru, který je jejich nepřítelem, a to po celou dobu vyprávění. I když se jim podaří získat budovy, okolní lesy i louky jsou stále v držení zneprátelených Němců. Tuto situaci odráží i přirovnání Grünbachu k hlemýžďi³⁸. Grünbach (tj. Češi) se pokouší zasáhnout do horské oblasti (tj. vyhnat definitivně Němce). „*Grünbach vystrkoval tykadla, kousek po kousku, opatrně jako hlemýžď, a jistil povětrí.*“³⁹ Češi se opravdu zmocňovali německých držav pozvolna, zdálo by se rychlostí, jakou se může pohybovat hlemýžď.

³⁷ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 7

³⁸ HODROVÁ, Daniela. *Václav Řezáč. Nástup*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970*. Interpretace vybraných děl. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 72

³⁹ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 39

3.1.1.1 Sémantika barev užitých při popisu prostoru

Zvláštní důraz je kladen na motiv slunce, který je často zmiňován v kontrastu temné noci.⁴⁰ Slunce je pak předělem mezi nadvládou Němců, kteří útočí za ponuré noci, a Čechů, snažících se dosáhnout svých cílů hlavně přes den. „*V dalekých rovinách na východě vstalo slunce a nebe nad horami zbledlo. Spolykalo hvězdy a tma zšedla náznakem svítání.*“⁴¹ I když motiv slunce prostupuje celou knihou, nejzřetelněji a velmi intenzivně se tento motiv objevuje v okamžiku, kdy jsou Němci již téměř poraženi. Jako by se zdálo, že po porážce Němců se znovu probouzí příroda a je plná letní energie i přesto, že léto je už pryč. „*Udělal se nečekaně pěkný den a slunce hrálo, jako by se v něm probudila letní bujarost a síla. Provlhlá země se prudce rozvoněla a od zdi Postavova stavení, k níž přistavili stůl se soupisnými archy, dýchalo teplem.*“⁴² Stejně jako slunce ještě na krajinu pouští zbytky letní síly, Češi musí nyní sebrat také zbytky síly, aby dosáhli jejich hlavního cíle – vytvoření příkladného socialistického městečka v pohraničí.

Oba zmíněné prostředky se pro umocnění spojují v momentě, kdy Češi odráží první větší nápor Němců. „*Hory zářily v ranním slunci a sady se rozvoněly, ale obyvatelům Grünbachu se nechtělo z domů. Bylo třeba zabušit alespoň na několikere dveře a vyzvat ty zalezlé hlemýždě, aby se rozběhli po městě a pověděli kdekomu, že v devět hodin městský rozhlas bude vysílat důležité hlášení.*“⁴³

S popisem krajiny též souvisí velmi příznačné využití barev. Vzhledem k tomu, že prostor lesů a luk je v držení Němců, je zobrazen pomocí ponurých a tajemných barev „*Zlatá lemovka zářila nad černým zoubkovaním lesů, modrý soumrak stoupal z údolí jako hladina překotně napájeného jezera.*“⁴⁴ Okolní krajina přímo vyznívá jako Čechům nebezpečný prostor, některé popisy krajiny působí až hororově. „*Držel se stromů, štěpů, překlánějících hluboko své větve obtěžkané plody, zbrázděných kmenů rozeklaných hrušní, lepkavých, hladkých kmenů višňových, lišejníkem obrostlých a větry orvaných jeřábů, tetelivých, neklidných osik, v jejichž blízkosti jako by ustavičně zazníval utajený šepot a plíživý pohyb*

⁴⁰ HODROVÁ, Daniela. *Václav Řezáč. Nástup*. In: J. Tábořská - M. Zeman. Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 77

⁴¹ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 93

⁴² ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 376

⁴³ Tamtéž, s. 97

⁴⁴ Tamtéž, s. 47

mohutných javorů. ⁴⁵ I když se Čechům daří pomalu Němce vystěhovávat, krajina je stále ještě nepřijala jako své vládce. Těmi budou nadále Němci, kteří s ní i více souzní díky svým zvířecím rysům, umí se v ní lépe pohybovat, využívat různých zákoutí, souzní s ní natolik, že jim dodává energii.

Samotný den odsunu je velice hezkým letním dnem. „*Slunce už sedělo nízko nad zubatými horskými vrcholky, když poslední odsunovaní prošli kolem stolu a vystoupili k naplněným vozům, jejichž motory už drahnou chvíli netrpělivě předly.*“⁴⁶ Slunce jako by představovalo, že již brzy bude krajina pod nadvládou Čechů, jako by jim svítilo na lepší budoucnost v Potočné. Na budoucnost, ve které se již nebudou muset potýkat s Němci, tudíž i krajina se oprostí od ponurých panoramat. Zvrat nastává v okamžiku, kdy se Češi opět pokouší dostat Elsu. S ní se z krajiny stává mlžná oblast, která opět skrývá mnoho nástrah a nebezpečí. „*Po jasném dni se vzduch prudce ochlazoval, od řeky se plížila na louku bělostná mlha, držela se při zemi, pasoucí se krávy do ní nořily tlamy jako do rybníka naplněného mlékem.*“⁴⁷ Elsinu neustále vzdorování a boj proti vyhnání s sebou postupně přináší ještě další zahalení krajiny. „*Soumrak již zhoustl a jenom na západě, nad černou dásní lesnatých horských vrcholků, se chtěl promodralý skrojek oblohy vzpomínkou na denní světlo. Mlhy, zrozené řekou a prudce se ochlazující zemí, přibylo, jako by do díže údolí někdo vytrvale přiléval mléka.*“⁴⁸ Zároveň Elsu příroda kolem nabíjí energií a dává jí sílu dále vzdorovat. „*V kotníku ji prudce píchlo, bolest pronikla až k mozku a na vteřinu ji zbavila vědomí. Převážila se těžce na bok. Vysoká tráva smáčená studenou rosou ji rychle vzpamatovala a stará zkušenost lyžařské závodnice jí pověděla, že má vymknutý kotník.*“⁴⁹ Krajina tedy nejen, že je prostorem Němců, ale zároveň vystupuje jako jejich podpora, která nemá zájem být prostorem Čechů.

3.1.1.2 Role jazyka v kolonizačním procesu

S ovládnutím prostoru Čechy souvisí i počestění místních názvů. Zásadním krokem se tak stává přejmenování Grünbachu na Potočnou. Jakýkoliv odkaz na dobu nadvlády Němců je nežádoucí a nemyslitelný, nejlepším řešením by bylo opět utvořit spojitost s dávnými českými králi, jak vyplývá z jedné Antošovy repliky: „*Grünbach je pohoršující název pro*

⁴⁵ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 312

⁴⁶ Tamtéž, s. 395

⁴⁷ Tamtéž, s. 415

⁴⁸ Tamtéž, s. 422

⁴⁹ Tamtéž, s. 423

*toto místo, pánové. Pohoršující a nepravdivý. Navrhuji, abychom jej odmítli a požádali o právo používat původního českého pojmenování. Potočná! Staré české hradiště. Hrál o významnou roli už za prvních Přemyslovců. Vráťme mu jeho důstojství. Smažme následky nerozvážnosti českých králů i podle germanizační činnosti německých průmyslníků. Prostudoval jsem všechny dostupné prameny, mohu podepřít naši žádost vážnými historickými důkazy. Doufám, že souhlasíte s mým návrhem.*⁵⁰

Nejlépe lze prostor románu charakterizovat jako střet nehostinných lesů a luk, které ovládají Němci a bezpečné obytné části oblasti, kde se zdržují Češi. Aby se celá oblast stala českou, je třeba postupně ji kolonizovat, zbavit ji nebezpečných německých elementů. Nejzřetelněji se tento kontrast projevuje v momentě, kdy krajina poskytne útočiště Else Magerové. Pro všechny je zároveň nesmírně složité s Elsou bojovat v jejím prostoru, kde se cítí jako ryba ve vodě. I ona sama ví, že v lesích má navrch a nehodlá se vzdát jen tak bez boje.

V závěru knihy jako by i krajina promlouvala a byla ráda, že bude opět klid, jako by měla radost z odchodu německé části obyvatel. Následující ukázka je ilustrací výše zmíněných principů užitých při konstrukci prostoru pohraničí. Pracuje jak s personifikací prostoru, tak barevnou symbolikou a počestným názvem Grünbachu:

„Slunce už zapadlo a stín horských svahů si lehl na Oudolíčko. Krajina šeptala: Mír, ach mír! Mlčím k vašim osudům, a přece žiji s vámi. Jsem z vás a čekám na vaše ruce. Kvetu a plodím pro vás a jsem mrtvá bez vašich hlasů.“

⁵⁰ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 142

3.1.1 Postavy

Hned od úvodních stran se seznamujeme s hlavními protagonisty – Čechy, kteří přijíždí do Grünbachu s různou minulostí v zádech. Všechny české postavy mají v zásadě pozitivní vyznění. Do opozice s nimi jsou stavěni Němci, jež ať jednají jakkoliv, budou vždy na čtenáře působit negativisticky.

3.1.2.1 Češi

Podívejme se nejprve blíže na české hrdiny, kteří do pohraničí přijíždí nadšení a plní sil. Po nějakém čase však začínají pochybovat, zda se jim podaří dosáhnout svých cílů. V románu se setkáváme s postavami, které jsou charakteristické pro socialistický realismus. Většina z nich je charakterizována skrze činy v minulosti, hlavně pak jejich osudy z doby druhé světové války. Křivdy, které od Němců utrpěli, je nyní vedou kupředu. O jejich osobnostech se též dozvídáme pomocí chování, oblékání a fyzického vzhledu. Dělnickou třídu zde zastupuje zámečník Bagár, dále pak automechanik Antoš, který však za války spravoval tanky a vozy pro německou armádu. Kapitalisty v románu reprezentuje továrník Trnec. S Bagárem se seznámil díky bratrovi, se kterým se zcela rozcházel v názorech na komunistickou ideologii. Posledním kolonizátorem je Rejzek, který se živil jako živnostník, ale nebyl s touto prací spokojen. Dělnická třída je vždy připravena zastat jakoukoliv práci. Tomu odpovídají i jejich šaty – zpravidla pracovní oděv s dělnickou košilí. Zcela v jiném stylu bývají zobrazeni zástupci inteligence. Například doktor Markov je prezentován jako dokonale a elegantně upravený galantní pán v šatech.

Vůdcem nově přišedších kolonizátorů je Jiří Bagár. Je typickým představitelem hrdiny budovatelského románu.⁵¹ Představuje postavu, která je neustále ve středu dění, je příkladnou postavou ve všech směrech, zájmy společnosti staví nad zájmy osobní. Jako většina postav i Bagár je komunistou, za což byl za války pronásledován. Minulost, se kterou přijíždí do pohraničí, zcela zásadně formuje jeho osobnost. Jeho minulost „*rekapituluje se v jediném odstavci, který působí dojmem příkladného životopisu stranického pracovníka*“.⁵² V mládí trpěl na angíny, které způsobily, že má dodnes problém a hlasivkami, což je jeden z několika málo nedostatků, kterými se postava vyznačuje. Vyučil se zámečníkem. Při osvobození Prahy se seznámil na barikádách

⁵¹ HODROVÁ, Daniela. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu* [online]. 2007. [Cit. 20. 1. 2017] Dostupné z: <http://archive.is/hFXyL#selection-455.0-455.60>

⁵² HODROVÁ, Daniela. *Václav Řezáč. Nástup*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 74

s většinou přátel, se kterými nyní přijíždí do pohraničí. Svým věkem již nepatří mezi nejmladší. K jeho nejnapadnějším charakteristickým rysům jeho osobnosti patří suchý, přiškrcený hlas, šedivé vlasy způsobené těžkými životními zkouškami a starostmi. Možná právě kvůli nim ještě nenašel partnerku, se kterou by založil rodinu. Osudovou ženou se mu tak stane oproti němu mladá Zdena Postavová, která ho na první pohled zaujme hlavně tím, že mu vyká a kterou vnímá spíše jako spolupracovníci/spolubojovníci a jedná s ní poměrně soudružským způsobem.

Téměř při všech interakcích s jinými postavami působí Bagár velmi přemýšlivě, nikdy nejedná impulzivně. Povahově je velice zodpovědný, snaží se veškeré problémy řešit sám a nezdary bere jako vlastní selhání. Takové jednání je vidět např. v momentě, kdy se řeší poranění Klínka Němci: „*Mám dost případu s Klínkem. Byla to má vina? Byla.*“⁵³ Nejtypičtějším gestem, které Bagára provází celou knihou, je jeho neustálé pohrávání si s něčím pro uklidnění vnitřního nepokoje. „*Bagár otáčel sklenkou. Ty dva prsty, palec a ukazováček na pravé ruce, si stále musily s něčím pohrávat.*“⁵⁴ Ve většině případů si však pohrává s knoflíkem kabátu, který se mu nejednou podaří utrhnout. Všednost a nevýraznost jeho osobnostních rysů narušuje zvučné příjmení Bagár.⁵⁵ Už na první poslech působí hutně a nepřístupně. I v tom se ve své podstatě odráží jeho neodmyslitelná uzavřenost a samotářskost v jeho životě.

Zcela s jinými úmysly do pohraničí přijíždí Trnec. Z celé společnosti vybočuje hlavně tím, že není komunista. Jeho hlavním cílem je získat do svého područí místní továrnu, což mu zejména Bagár mívá často za zlé. Nemyslí při tom totiž na kolektivní zisk, který může z továrny plynout, ale na vlastní sebeprosazení. Čas od času se také dostane s ostatními do konfliktu, zvláště proto, že neuznává a neprosazuje komunismus. „*Dám do pořádku barák a zavolám z Prahy ženu. Ted' už tady bude klid. Rusové sedí v Kadani, ačkoli by bylo lepší, kdyby tam seděli Američané, a tak si hned tak někdo něco nezkusí.*“ Společnosti se též nelíbí, že v textilce stále zaměstnává Němce namísto toho, aby uvolnil pracovní místa pro nově nastěhované Čechy.

Jediný, kdo má nějaký dřívější vztah k Potočné, je Rejzek. Prožil zde dětství, navíc jeho matka je Němka, která zde ještě stále žije. Více se však cítí být Čechem po otci, který byl

⁵³ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 157

⁵⁴ Tamtéž s. 105, 106

⁵⁵ HODROVÁ, Daniela. *Václav Řezáč. Nástup*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 75

za první světové války legionář. Na matku pohlíží jako na Němku, která ho kdysi zradila. Nevadí mu proto, že by měla být vystěhována. V jejím odsunu vidí jakési zadostiučinění, trest za to, jak se zachovala k němu i jeho otci. Rejzkův případ je odrazem hodnotového systému, v němž je rodinné pouto podřazené ideologickému.

V druhé vlně kolonizátorů přijíždí rodina Postavových. Chtějí se do Potočné vrátit, žili zde před válkou. Paní Postavová však není zcela ztotožněna s tím, že se kvůli jejich příchodu musí z hodiny a hodinu vystěhovat jedna německá rodina. „*To je celá naše máma,*“ řekl. „*Tady ji máte. Když jsme se odtud stěhovali v osmatřicátém roce, mohla se rozplynout pláčem, a dneska hudruje, že se vracíme.*“⁵⁶ Představuje vůbec jedinou postavu, která nepovažuje odsun za jednoznačně dobrou strategii. Nejvíce jí vadí, že by se měla nastěhovat do stavení, kde je cítit ještě někdo cizí. Nedokáže se ani ztotožnit s rychlostí, s jakou mají Němci odejít. Takovýto soucit je zřejmě způsobený tím, že i ona před válku zažila něco podobného, když z pohraničí musela s rodinou odejít. Na rozdíl od svého muže nechce, aby něco podobného zažili i tak špatní lidé jako jsou Němci. Jejich dcerou je právě Zdena, která se sblíží s Bagárem. Jejich nově vznikající vztah manželé Postavovi podporují, protože Bagár je příkladným člověkem, navíc on je právě tím, kdo stojí na vrcholu společenské pyramidy lidí, kteří se snaží odsunout nežádoucí Němce. Zdena i její otec jsou lidé, na které je v tomto ohledu veliký spoleh.

V románu se můžeme setkat ještě s dalšími postavami Čechů, zmiňme např. v první vlně přišedšího Antoše, mladého Klínka nebo pošťáka Brandla. Jedná se o vedlejší postavy, které nejsou pro samotný příběh klíčové. Lze je celkově charakterizovat, stejně jako všechny příslušníky české národnosti, jako pozitivní a správně jednající.

3.1.2.1 Němci

Podobně typizované postavy jako je Bagár či Zdena nalezneme i mezi zápornými hrdiny románu, jimiž jsou především Němci. Vůbec první Němka, se kterou se setkáváme, je Greta Krausová, hospodyně, která se stará o hotel, v němž strávil dětství Rejzek. K příchozím Čechům se chová se nejprve velice odměřeně: „*Co si přejete?*“ vykřikovala německy. „*Hotel je zavřen. Nikoho nepřijímáme.*“⁵⁷ Když však uvidí starého známého Rejzka, probudí se v ní cit a zve všechny dál. Postavou je mohutná a povahou rázná, už na první pohled z ní jde trochu strach. Postava Grety představuje velké dilema pro Rejzka.

⁵⁶ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 192

⁵⁷ Tamtéž, s. 32

Zná ji od dětství a není si jistý, že by měla nést vinu, kterou mají dle kolektivního principu všichni Němci.

Rejzek nakonec zjistí, že se v hotelu ukrývá jeho matka, ta je vylíčena zcela jako záporná postava, která nahání hrůzu. „*Oči cítily úlevu, když se od ní mohly odvrátit, třebaže nebyla zvlášť ošklivá. Tlustá a nedbalá a jistě zlá a nebezpečná každému, kdo by ohrožoval její pohodlí.*“⁵⁸ Na rozdíl od Greta o odsunu svojí matky nepochybuje. V jeho očích je to špatná žena, snad ne tolik proto, že by byla Němkou, ale proto jak se zachovala k jeho otcí. Najednou má příležitost vrátit jí úplně stejným způsobem to, jak vyhnala před válkou jeho i s otcem.

Vesměs všichni Němci jsou charakterizováni jako mohutní, tlustí a velcí. Dokládá to i charakteristika jedné vedlejší postavy – hostinského: „*Byl to Uhlmann, majitel hostince „U Staré pošty“, hranatý, otlý, dušný chlap s buldočí bradou a malýma, zlostnýma očima. Sípál.*“⁵⁹

Zbabělost a strach Němců z toho, co bude, dokazuje chování starosty Röhliga, který se schovává u švece Jöckla. Röhlig představuje nacistu, který za války oblasti Grünbachu velel. Nyní se bojí, co ho čeká, nechává se zapírat. Sám Rejzek si na něj vzpomíná, udával už před válkou: „*Püchler byl žid a Röhlig býval jeho účetním. Už v dvaatřicátém vzal Püchler, který slyšel trávu růst, Röhliga do firmy. Röhlig měl styky, byl to politicky člověk, řečnil na schůzích a Püchlerovi byl zavázán vděčností za kariéru. A Röhlig chránil Püchlera věrně až do dne, kdy gestapo začalo úřadovat v Kadani. Pak jej poslal do koncentračního tábora.*“⁶⁰

Hlavní hrdinkou německých protagonistů je Elsa Magerová. Na první pohled zaujme už její představování, známe ji jako jednu z mála Němců celým jménem (většinou se setkáme jen s příjmením). První, co se o ní dozvídáme je, že pracovala jako správkyně poštovního úřadu. Stejně jako Bagár i ona je charakterizována skrze svoji minulost. Za války byla vedoucí dívčích oddílů Hitlerovy mládeže a postarala se několika spoluobčanům o novou adresu v koncentračním táboře. V době těsně po válce ještě stále okupovala poštu a díky tomu odposlouchávala všechny důležité hovory. I ona je popsána tajemně a pomstychtivě, její vizuální zobrazení připomíná člověka se zvířecími rysy: „*Elsa Magerová je*

⁵⁸ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 35

⁵⁹ Tamtéž, s. 77

⁶⁰ Tamtéž, s. 37

pozorovala studenýma, zlýma očima. Ale náhle, jako by se rozpomněla na předepsanou úlohu, rozevřela tlusté rty a odhalila žluté zuby v úsměvu, který chtěl vypadat přátelsky, ale připomínal cenící se šelmu.⁶¹ Stejně tak ostatní Němky jsou prezentovány jako silné a chladnokrevné ženy s vlastnostmi, které bychom čekali spíše u mužů. Je trpělivá a čeká na svou příležitost. Překvapuje též její postoj vůči ostatním Němcům. Nejen, že se k nim chová povýšeně, ona je považuje za zbabělce, jak říká Prüllovi: „Ne,“ řekl kdosi, kdo seděl nejbližší dveři, „je to nesmysl. Všechno je to nesmysl. Neměli jsme si nic začínat, a čekat.“ „Zbabělci,“ řekla Elsa Magerová. „Nemá smysl nám nadávat,“ odpověděl tyž hlas. „Nejsme dobrodruzi, jsme hospodáři.“ „Zrádci jste, a ne hospodáři,“ řekla Elsa Magerová.⁶²

Elsa měla být pro svou minulost odsunuta mezi prvními. Během deportování ale zraní svůj český doprovod (Klínka), utíká a nakonec se stane tou osobou, která ovládne okolní lesy a louky. Dlouho se neví, zda zůstala či odešla za hranice. Předpokládá se spíše první možnost, která se nakonec i potvrdí. Úkryt jí poskytne jiný ještě neodsunutý Němec Tietze. Teprve při jejím odhalení se dozvídáme, proč v pohraničí zůstala a neodešla. Netouží odejít za hranice, neboť se domnívá, že tam by se k ní chovali obdobně nadřazeně jako zde. Lapení Elsy Magerové je posledním krokem k úplné kolonizaci Grünbachu.

V protikladu s chováním Elsy vyznívá zpověď Anne-Marie Prüllové. Ta je představitelkou názoru, že na odsun mají Češi v podstatě právo, je s tím ztotožněná. Možná právě takové chování ale vidí Elsa jako zbabělé. „Mlčela jsem dost dlouho,“ sípala. „Mlčela jsem a vy jste mluvili a rozhodovali. Tady máš výsledky, jen se podívej. Podívej se na mě, co ze mne udělala mlčení a lítost. Podívej se, co jsme nadrobili nám všem. Divíš se jim, že nás tady nechťejí? Já ne. Já bych taky u sebe netrpěla nikoho, kdo by mi přivedl do domu vrahy mých vlastních dětí. A vy jste je přivedli, ty, Fritz a všichni, kdo křičeli s vámi. Dělalí vrahy z našich synů a posílali je na smrt a učili je zabíjet tadyhlety, dnes už nikdo neví, proč. A teď musíme platit, nechceme, ale musíme, ať se vzpíráme nebo ne. To jste chtěli? Ba ne. Chtěli jste být pány celého světa, a teď budeme všichni žebráci bez vlastní střechy nad hlavou.“⁶³ Takovýto postoj k odsunu je však ojedinělý. Všichni ostatní Němci bojují, aby mohli v oblasti Oudolíčka zůstat a neodcházet do vlasti – do vlasti, která je jim vlastně cizinou, protože značnou část života prožili právě zde. Grünbach je pro ně domovem,

⁶¹ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 146

⁶² Tamtéž, s. 307

⁶³ Tamtéž, s. 199

o který je vnitřní touha nutí bojovat. To oni zde vybudovali oblast vhodnou pro život, oni vědí, jak zde přežít, jejich jsou domy a zvířata, pro ně zde krajina vytváří pocit domova. Grünbach je pro ně vším, čeho dosáhli. Nelze se proto divit, že o něj bojují, seč mohou. V kontrastu s promyšlenými kroky Čechů však působí některé jejich činy zbaběle, bez vidiny úspěchu. Nelze se přece donekonečna schovávat nebo zatajovat střelné zbraně.

3.1.1.3 Ideologický vrchol románu: Setkání Bagára s Gottwaldem

V okamžiku, kdy se podaří pohraničí očistit od německého obyvatelstva, vydává se Bagár spolu s Galčíkem, Dejmekem a Zdenou do Prahy, aby si vyslechli proslov Klementa Gottwalda. Děje se tak právě ve chvíli, kdy už se kolonizátoři mohou plně soustředit na budování příkladného socialistického města.

V *Nástupu* se Bagár ztotožňuje s vůdcem-Gottwaldem, je jeho odrazem na nižší úrovni socialistické hierarchie. Při jejich setkání je Gottwald zobrazen zcela v souladu s obrazem vůdce, tedy někoho, kdo je obyčejným velice blízký, pochází z lidu, působí jako by nebyl nikomu nadřazen, a přesto je.⁶⁴ Ačkoliv neznáme přesná slova Gottwalda, z myšlenkových operací Bagára víme zcela přesně, že se s jeho názory ztotožňuje. „*Slyšel mluvit soudruha Gottwalda a později se mu zdálo, že ze všech slyšel právě jen jeho. Když soudruh Gottwald říkal, že se uskutečňuje, zač bojovaly a trpěly celé generace pracujícího lidu a čemu mnohý z nás zasvětil celý svůj život, zdálo se mu, že mluví právě tak o sobě jako o něm, jako o Galčíkovi, Dejmekovi a Zdeně, jako o všech, kdo se kolem nich tísnili v nepřehledném množství, o tisících a statisících, kdo se sem nedostali, a přece tuto chvíli prožívají s nimi, tak jako prožívali všechny minulé zápasy a trpkosti.*“⁶⁵

Gottwald je líčen jako člověk na vrcholu hierarchie společnosti, oproti tomu Bagár je součástí pracujícího lidu – široké masy, která dostává šanci s vůdcem jednat tváří v tvář. Ač by se mohlo zdát, že v jejich soukromém rozhovoru jsou si rovni, není tomu tak. Téma dialogu volí samotný vůdce a vybírá ho tak, aby se člověk z lidu (v tomto případě Bagár) cítil jako rovný vůdci. Ve skutečnosti je pouhou loutkou, která si neuvědomuje, že veškerá mocenská síla je při takovém rozhovoru v rukou vůdce. Právě proto volí Gottwald v rozhovoru s Bagárem téma jeho válečných strastí a nemožnosti dostat se na pomoc armádě v Sovětském svazu. Navazuje pak tématem pohraniční důležitosti, čímž v Bagárovi probouzí pocit důležitosti a zodpovědnosti za úkol dějinného významu. Nikdy však

⁶⁴ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 47

⁶⁵ Tamtéž, s. 426

nedosáhne v hierarchii společnosti úrovně vyšší než pracujícího lidu. Zárukou zdárného dovršení socialistického systému je na každý pád vůdcovo jméno. Bagár je oproti tomu jen součástí lidu, kterému je vnuknuta myšlenka převeliké potřeby.⁶⁶ Proto je i zobrazen jako jeden z mnoha Gottwaldových posluchačů na Václavském náměstí, zatímco samotný vůdce stojí někde na vyvýšeném místě a promlouvá k lidu jako celku. Bagárovi však připadá, že jeho slova patří právě jemu samotnému, Zdeně a Dejmkovi.

Nelze také opomenout typické atributy, které byly vůdci přidělovány. Velice nenápadně a jen letmo zmíněné v jedné větě, se objevují i v *Nástupu*. „*Poznal je oba a naslouchal jim pozorně, usmívaje se očima a svíraje v pevných rtech dýmku.*“⁶⁷ Setkáváme se zde tak hned se dvěma atributy, které byly vůdci často přidělovány. Jedná se o pevně semknuté rty, které zobrazují zodpovědnost, která leží vůdci na prsou; a dýmku, která spojuje Gottwalda se Stalinem. Další atributy, čepice a beranice, se v *Nástupu* již neobjevují.⁶⁸

V knize se též můžeme setkat s vůdcovou velkou pracovní vytížeností a oblíbeností u lidu. Pro Bagára je proto téměř svátkem, že právě s ním vede krátký rozhovor, ve kterém se dočká od Gottwalda slovního povzbuzení v úkolech, které pro stranu v pohraničí dělá.

Z historických souvislostí je zcela jasné, že předobrazem vůdce-Gottwalda byl vůdce-Stalin. Gottwald byl pochopitelně využíván pro zobrazení vůdce v Československu, v hierarchii socialistických vůdců stál pod Stalinem.⁶⁹

Toto setkání představuje ideologický vrchol. Gottwald v Bagárovi vidí schopného a spolehlivého člověka k tak důležitému činu, jakým je právě kolonizační proces. Přisuzuje oblasti pohraničí důležitost, povzbuzuje ho k další práci, neboť odsunutím Němců jeho práce ještě rozhodně neskončila. Nyní bude třeba podpořit, a to je vlastně nejdůležitějším bodem procesu kolonizace, pracující vrstvu společnosti. Během rozhovoru dochází k stvrzení celého Bagárova díla a potvrzení kolonizace jako nutného kroku k uskutečnění socialismu v Československu.

⁶⁶ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. 1. vyd. Praha: Pražská imaginace, 1992, s. 50

⁶⁷ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 427

⁶⁸ MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. 1. vyd. Praha: Pražská imaginace, 1992, s. 48

⁶⁹ Tamtéž, s. 53

3.1.1.4 Dehumanizace negativních postav v budovatelské literatuře

V literatuře socialistického realismu se setkáváme s výrazně typizovanými postavami. Stejně jako mají svoje zvláštní atributy kladní hrdinové nebo vůdce, mají je i záporné postavy – nepřátelé. Ti bývají vykresleni často až s hrůzou nahánějící podrobností. Setkáváme se s nimi v prostoru, který jim zaručuje bezpečí, velice často to bývají lesy nebo opuštěná stavení. Hlavním znakem zobrazení nepřítele je přiřknutí mu zvířecích rysů, které ještě více negativizují jeho chování. Čím více se pak nepřítel chová jako zvíře, tím méně u něj pozorujeme lidské rysy.

V *Nástupu* animalizovaného nepřítele představuje Elsa Magerová, která je už od prvního střetnutí velice živočišná a temperamentní. Čím déle tuto postavu známe, tím více se v ní zvíře probouzí. Hned při prvním rozhovoru s Bagárem je Elsa popsána jako šelma, která na důkaz přátelství cení zuby. Právě proto, že se nejedná o pravé přátelství, vyniknou ze všech jejích charakteristických rysů hlavně žluté zuby. Antoš o něco později Elsu přirovnání k feně. Její mluva je přirovnávána k syčení či sykání, zvláště když šeptá. Hlas však začne mnohem větší hrůzu nahánět (a to i ostatním Němcům) v momentě, kdy získá vlastnosti vlčice a její důrazná slova začnou připomínat vytí. Navíc i její paže jako by představovaly tlapy zmiňovaného zvířete, když se začíná drápy zarývat do nepřítele. Dalším zvířecím vyobrazením je přirovnání jejích zubů k ovčím, které děsí svou silou, až mrazí.

Jelikož právě Elsa zastupuje v románu nepřítele, při popisu ostatních Němců se se zvířecími rysy příliš nesetkáme. Jedná se pouze o ojedinělé případy, jako husí oči Anne-Marie Prüllové nebo vyštěknutí Müllera.

Tato strategie zobrazování je ve skutečnosti argumentem ve prospěch jednání českých postav. Jejich často kruté a ne vždy spravedlivé chování vůči Němcům se tak jeví jako oprávněné, vždyť záporné postavy jakoby přestaly být lidmi, a nelidské zacházení a absenci soucitu si tedy zaslouží.

3.1.1 Německá otázka

Román *Nástup* přináší zcela jednoznačný pohled na Němce, a to skrze kolektivní vinu. Ačkoliv jsou hlavní postavy jak Češi, tak Němci, celkově vyznívá, že v právu jsou Češi, kteří Němcům pouze vrací křivdy z druhé světové války. Němci jsou zde prezentováni jako ti, co nechtějí spolupracovat a nadále působí problémy, navíc v oblasti, na kterou nemají právo. Zajímavé je, že až na výjimky mluví česky.

Ještě v momentě, kdy kolonizátoři přichází do Grünbachu, netuší, jak s Němci naloží. Objevují se názory o vyhnání, nebo využití na práci. Mohlo by se zdát, že nejtěžší bude vyhnání pro Rejzka, který musí odsunout vlastní matku. Ten se s tím však vyrovnává po svém. „*At' si ji vystěhují, nehne ani prstem, aby tomu zabránil.*“⁷⁰

Princip kolektivní viny je zde zcela evidentní, zvláště v okamžiku, kdy je k odsunu určen i Rakušan jen proto, že mluví německy. Němci jsou špatní úplně všichni, všichni jsou hozeni do jednoho pytle, dokonce i děti. Navíc Češi, zdá se, si myslí, že na takové chování mají nepsané právo. Povolení zůstat dostávají pouze ti Němci, kteří prokážou, že byli během války antifašisty.

Hned první večer po příchodu Čechů Němci vyprovokují přestřelku. Češi se tedy „jen“ brání, neboť Němci jsou zde agresory. Nutným důsledkem takového principu je, že vinu nesou i ti, co válku nechtěli: „*Dva moji synové tam padli. Paul a Heinz. Proč? My jsme tuhle válku nechtěli.*“⁷¹

Němci jsou postupně zbaveni všeho, co měli. Drahých věcí, zbraní a nakonec i střechy nad hlavou. Cílem je odsunout je bez bojů, protože z těch už jsou všichni unaveni z války. Symbolem ukončení jakýchkoliv bojů je možné považovat moment, kdy Antoš vyhodí z okna obraz Adolfa Hitlera.

Postavy českého původu jsou si vědomi, že i ve vlastních řadách mají fašisty, kteří jsou i nyní naklonění Německu. Během shromažďování a odsunu se k nim však chovají lépe, než se chovali nacisti za války k nim. Toto chování je ovšem problematizováno tím, že sami Češi to připomínají a dávají sebe samé Němcům za vzor.

Typickým příkladem divokého odsunu je vystěhování Prüllových. Ti musí během dvou hodin opustit své stavení jen s osobními věcmi. Nemají šanci vzdorovat, musí uposlechnout. Na dům, ve kterém strávili poslední léta života, už čeká někdo jiný, musí prostě pryč. Žádnou z postav nezajímá, kam půjdou. Důležité je, že už nebudou v Potočné.

Jedním z klíčových střetů obou částí obyvatelstva je spor o dobytek. Češi ani na chvíli nepochybují, že za otravou telat stojí Němci, kteří ničí vše, z čeho by mohli Češi mít užitek. I v tomto momentu vidíme Němce jako ty, kteří dělají jednoznačně špatnou věc

⁷⁰ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 85

⁷¹ Tamtéž, s. 113

3.1.1.1 Odsun jako dějinná nutnost

Součástí příběhu je i fáze organizovaného odsunu, který proběhl v létě po konferenci v Postupimi. Cílem je rychlé se zbavení se Němců, najdeme zde i odkazy na to, že k této události dochází po celé zemi. Při samotném odsunu si obě strany přejí, aby to proběhlo rychle a Češi jako by sami na chvíli cítili, že se nechovají úplně správně. Vzápětí však zabíjejí psy, které tu po odsunutých zbyly. Kromě věcí, ze kterých by mohli mít v budoucnu užitek, tu vlastně nezůstane žádná stopa po německém obyvatelstvu. Co si neodnesli ve svých váhově omezených zavazadlech, sprovodí ze světa.

Jediná z postav, která se odsunem výrazněji zabývá z etického hlediska, je Zdena. Ví, že by mohla jednat lépe, ale odsun je pro ni jakési zadostiučiní za křivdy, které na Česích Němci v minulosti udělali. Práci na odsunu Němců se donutí považovat za rutinní práci, nutnou pro lepší zítřky. V duchu si proto připomíná všechna ta „významná“ data, při kterých Němci postupně získávali nadvládu nad vlastní Čechů. Zároveň ji částečně uklidňuje, že jedná lépe než oni. Nikdo není tak krutý, jako byli nacisté v koncentračních táborech, nikdo nikomu fyzicky neublíží – opět tak používá manipulativní argument: srovnání s hrůzami koncentračního tábora jakoby dávalo právo provádět násilí, které je méně hrozné než masové vyhlazování, tedy v podstatě jakékoliv.

Ačkoliv tedy prochází výčitkami svědomí, nakonec odsun bere jako nezbytnou věc, kterou je potřeba udělat, aby mohlo dojít k definitivnímu uzavření válečné kapitoly a proměně společnosti v socialismus. Opět se zde odráží marxisticko-leninská představa o dějinné danosti: jakékoliv činy jsou ospravedlnitelné, vedou-li k revoluci a vítězství dělnické třídy.

Konec celého příběhu charakterizuje Bagárova myšlenka: „*Jedna kapitola končí, druhá začne, rychleji, než stačí obrátit stránku.*“⁷² Oba národy se po divokých poválečných událostech ocitají na prahu nové éry. Ačkoli společně žili v jednom státě po mnohá staletí, najednou jako by už nebylo možné společně koexistovat, resp. Češi o takové soužití nestojí. Bagár svým postojem předjímá i to, že by se ani jedna strana neměla obávat toho, co přijde a zároveň se nevracet do minulosti. Odsun německého obyvatelstva je pro budování socialistického státu nezbytným krokem, nutnou skutečností. Teprve s jejich vystěhováním je možné začít s budováním po vzoru Sovětského svazu. Důležité je na tomto místě vzpomenout i fakt, že sám Bagár nepovažuje vystěhování za pomstu válečných strastí, explicitně říká, že pomsta není hybatelem dějin. Němci musí odejít, aby

⁷² ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 396

zde mohla načít nová etapa, ve které by oni žít nemohli. Jejich život zde skončil a nové místo pro život musí najít za hranicemi.

3.2 Země dokořán: Odsun jako příležitost k socialistické transformaci

„*„Já nevím, jestli vám bude rozumět. Je to kráva německá!’ ozval se za ní hlas se zvláštním přízvukem. (...) ‚Teťky je to kráva česká,‘ odvětila Karolína.*“⁷³

Záměr Říhova románu velmi přesně vystihuje Milan Jungmann: „*Země dokořán čtenáři naznačuje, že osidlování pohraničí vnímá jako pokyn chopit se příležitosti, jako vhodný okamžik pro přerod starého, ujařmeného člověka, podruha, v nového, sebevědomého občana. Díky změněným okolnostem překonal pocit sociální podřadnosti a svůj příchod do neznámé krajiny, jejíž polnosti, průmysl i obchod osiřely odchodem německých obyvatel, chápe jako úkol stát se jejím hospodářem, napřímit se společensky, vybudovat si tu nový domov, aniž připouští myšlenku, že ho buduje na troskách jiných domovů.*“⁷⁴

Román je rozdělen do 20 krátkých kapitol, jejichž názvy vystihují podstatu dané kapitoly. Prvních 6 kapitol zachycuje odjezd ze starého bydliště, cestu a příjezd do nového, nepoznaného světa. Zbytek knihy je o zabydlování, utváření nové pospolitě socialistické společnosti v kruté krajině. Největší část knihy vypráví osudy lidí během letních měsíců léta 1945. Následně je přeskočen celý podzim a příběh vrcholí až posledními dvěma kapitolami, které zachycují krutou nevlídnost zimy. Výrazným rysem celé knihy je východočeské nářečí, kterým hrdinové promlouvají. Nářečí přispívá k větší autentičnosti a vytváří tak dojem skutečných obyčejných lidí, jejichž osud je uvěřitelný. Vyprávění v er-formě přispívá k tomu, že můžeme poznat tyto obyčejné lidi z mnoha stran a mohli v nich vidět sami sebe.

3.2.1 Prostor

Prostor Orlických hor, do kterého protagonisté přicházejí je již opuštěný. Příroda je zde vylíčena jako nehostinná oblast, ne však proto, že by v ní žili Němci, nýbrž proto, že je to pro příšedší Čechy jedna velká neznámá. Všeobecně lze říci, že hrdinové netuší, kam se stěhují, ani co je na nové adrese očekává. Kolem nich se najednou rozprostírá nová příroda, která je pro ně cizí, mají z ní strach.

Příjezd do prázdného kraje symbolizují opuštěná stavení se Staré Huti. Domky v této vesnici sice na první pohled vypadají jako obydlené, ale zdání klame. Nikde se neobjeví

⁷³ ŘÍHA, Bohumil. *Země dokořán*. 6. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 67

⁷⁴ JUNGSMANN, Milan. *Prózy o česko-německých vztazích*. Literární noviny, 1993, roč. 4, č. 29, 22. 7., s. 6

žádná postava, vesnici vládne ticho. Jediné, co je možné zaslechnout, jsou zvířata a vodní toky. Osamělost, která je v krajině cítit jako by jí patřila, jako by na ni byla zvyklá.

Strach kolonizátorů z nové přírody se zobrazuje hlavně v momentech, kdy se tváří v tvář střetávají s okolní krajinou. Nemají zkušenost se studenou horskou vodou a obávají se, co všechno je v jejích silách. Majestátně na ně působí i horské masivy, na které nejsou z bývalého bydliště zvyklí. Zdá se jako by z nich měli strach. Ohromuje je jejich velikost, nedostupnost i nezvyklá blízkost. Cítí, že by právě ony mohly být jejich největším soupeřem v soužití s krajinou.

Hlavní hrdinové se nedokážou vyhnout srovnání horské pohraniční oblasti s tím, na co byli zvyklí z předešlého života ve vnitrozemí. Nemají zkušenost s bouřkami, které ve spojení s tajemnou přírodou mají dvojnásobnou sílu na lidskou psychiku. Nezvyklé je pro nové obyvatele i počasí, které zahalí krajinu do nehostinného kabátu. Časté deště, mlhy a mračno a nižší teploty je často děsí, nechtějí opouštět stavení, které pro ně představuje bezpečí. Pocit strachu z divokého, těžce ovladatelného prostředí nemá při čtení románu jen čtenář, podobný pocit sdílí i některé z postav.

Na denním pořádku je v takovém kraji i střetávání s lesní zvěří. Nebezpečí představuje hlavně medvěd a liška. Zvířata zračí, že i přesto, že se podařilo k životu zase přimět opuštěná stavení, okolní lesy se jim jen tak nepodaří získat. Zvěř, která zde žije po dlouhá staletí, neodejde tak lehce, jako odešli Němci. S nimi zde budou muset žít pravděpodobně navždy.

Vlastní nespokojenost ze života v horách, přiměje jednu z postav přemítat o možném životním štěstí. „*Může bej v horách někdo šťastnej? Přemítala Barbora a myslila přitom na sebe.*”⁷⁵ Taková myšlenka může odkazovat i k neštěstí, které zde potkalo před časem Němce při vystěhovávání. Zároveň může odkazovat i k vlastnímu trestu – nešťastnému životu Čechů, kteří jsou za odsun zodpovědní. Střídá tak jedna kolektivní vina druhou? Bylo správné se sem nastěhovat a žít v kraji, ve kterém neumíme žít? Být součástí pohraničních oblastí totiž neumí jen tak někdo. Třeba právě Němci byli do těchto krajů jako stvoření a my Češi se zde budeme jen trápit.

⁷⁵ ŘÍHA, Bohumil. *Země dokořán*. 6. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 173

3.2.2 Postavy

Jak již napovídá název románu *Země dokořán*, hlavní protagonisté přichází do zcela opuštěného prostoru. Otevírá se před nimi nové místo k životu, zabírají statky a domy. Hlavní protagonisté, Pultar a Frankota, berou za krajinu a celou zemi vůbec zodpovědnost. Krajina rodinám oběma hrdinů přináší novou šanci, šanci začít znovu bez zatížení minulostí. Dostávají příležitost, aby se z nich stali noví lidé. Setkáváme se zde s vyobrazením pracujícího a poctivého člověka, který je konfrontován s mnohdy krutou realitou. Věříme mu veškerá jeho rozhodnutí, gesta, názory a cíle. Jeho posláním je propojit život s prací v souladu se socialistickým pojetím bytí.⁷⁶

Značnou část románu tvoří příjezd do Krušných hor. Motiv příjezdu je i zde důležitý, protože nám odhaluje nepřítomnost Němců a těžké chvíle, které čekají Čechy.

O osidlování se dozvídáme prostřednictvím příběhů rodin Frankotových a Pultarových. Ti odchází do Sudet, aby začali nový život. Přesto se během přejezdu dozvídáme o jejich předchozím životě, jsou to postavy s minulostí.

Jak již bylo zmíněno výše, do Krušných hor hlavní hrdinové vstupují ve chvíli, kdy už zde žádní Němci nejsou. Jedinou výjimku představuje lékař, který je po matce Čech a po otci Němec. V současné době se však bojí přiznat svůj původ i to, čím se za války živil. Neřekne proto přímo, že otec byl Němec, ale přizná, že „*matka byla Češka a otec ne*“.⁷⁷ Od stejného lékaře se dozvídáme, že odsunutí Němci se přestěhovali na ostrov, z jeho odpovědí se zdá, že je nestranný, ale to by pro něj mohlo znamenat, že ho Češi dají do jednoho pytle s Němci.

3.2.3 Německá otázka

Postoj k německému obyvatelstvu je patrný hned od prvních řádků. Jejich vina za druhou světovou válku je potrestána tím, že museli odejít a jejich domy obývají nyní konečně svobodní Češi. Odsun je tedy vnímán jako zasloužený trest, nad jehož přiměřeností není třeba uvažovat. Podobně se postoj k Němcům projevuje v momentě, kdy se Pultarovi teprve začínají stěhovat. Sami nevědí, co je bude čekat, ale dle reakcí okolí je jim od počátku jasné, že se stěhují mezi zlé lidi.

⁷⁶ HRZALOVÁ, Hana. *Doslov*. In: ŘÍHA, Bohumil. *Země dokořán*. 6. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 175 - 179

⁷⁷ ŘÍHA, Bohumil. *Země dokořán*. 6. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 68

Zajímavý moment představuje vstup do jedné z horských chalup. Setkáváme se zde s reakcí, která odráží, že Češi se vrací a Němci zde vlastně nikdy neměli co pohledávat. „Po stranách byly umístěny dva laciné obrázky, z nichž jeden představoval Pannu Marii. (...) Kristovo srdce na druhém obrázku taky trpělo. Bylo obaleno trny a nahoře z něho šlehalo plamínky. „Toho porculánovýho Jéžiše spravím,“ řekla Karolína. „Celýho ho vydrhnu sodou. Aby věděl, že je mezi Čechama. Ty obrázky sou moc pouťový.“ „Muselo mu tady bejt smutno,“ poznamenal Frankota. „Já myslim, že německy neumí.“⁷⁸ Počítá se s tím, že veškeré předměty, které tu po odchozích Němcích zůstaly, jsou zde ještě z dob české nadvlády nad touto oblastí. Kdyby ne, určitě by si je Němci vzali s sebou. Lidé s předměty zachází jako s živými, představují něco, co je třeba očistit od zbytků německosti, aby zapomněly na utrpení, které tu s Němci zažívaly.

Z nového spolčování se Němců mají Češi nadále strach. Vojta Matěj us říká, že „jeden fašistickej Němec může bejt. Může se s ním vyjít. Ale dvá? Pohromadě? Né, Čech by měl hned strílet.“⁷⁹ Strach z dalšího možného spojování německých sil je i nadále intenzivní. Bylo by možné udělat u některých Němců výjimku, ale všeobecně k nim takto přistupovat nelze. Mohli by opět vytvořit rozsáhlé a mocensky silné odboje proti Čechům, a o to tady už nikdo nestojí.

3.1 Porovnání románů *Nástup* a *Země dokořán*

Každý z románů přichází s odlišným zobrazením tematiky odsunu a v každém z nich se projevuje osobitý autorský styl.

Nástup tvoří 38 číslovaných kapitol, mezi stěžejní témata tvořící příběh patří příjezd kolonizátorů, odsun Němců a hlavně budování socialismu v pohraničí promítající se do příběhu od začátku až do konce. Hlavní protagonisté sem přicházejí s jasnými socialistickými cíli. Nepřítelem jim jsou odsunovaní Němci a nehostinná příroda. Projevuje se zde jasná polarita špatný Němec – dobrý Čech. Navíc veškerá agresivita je podsunuta Němcům, kteří útočí, kradou, lžou, schovávají se či zatajují zbraně. Výjimku mezi Němci tvoří jediná postava antifašisty Palmeho. Čeští protagonisté mají před očima odsun, mohou si přiřadit tváře k jednotlivým stavením, chvíli dokonce žijí obě skupiny společně. Žánrově vykazuje prvky dobrodružného románu (příjezd do neznámého prostoru, přestřelky, lesní souboj s Elsou nebo skrývání Němců), zároveň v něm můžeme nalézt i prvky westernu.

⁷⁸ ŘÍHA, Bohumil. *Země dokořán*. 6. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1986, s. 60

⁷⁹ Tamtéž, s. 103

Samotný příběh se odehrává v prostoru, který připomíná Divoký západ, a již zmíněné dobrodružné prvky k atmosféře westernu též přispívají. Nepochybně nejtypičtější znak, boj dobra a zla, zde představuje již zmiňovaná polarita Čech – Němec. Samozřejmostí je i porážka všeho špatného, tedy Němců.

Země dokořán se skládá z 20 heslovitě označených kapitol, nápadným rysem románu je východočeské nářečí, kterým promlouvají hlavní postavy. Hlavním tématem je příjezd Čechů do uvolněného prostoru a jejich těžké začátky v novém domově. Problematika krátkodobého soužití a odsun německého obyvatelstva se zde vůbec neobjevuje, jelikož Němci odešli dříve, než Češi stačili přijít. Pultarovi i Frankotovi přicházejí do pohraničí, aby zde na zcela neznámém základu začali nové životy, z domoviny odchází s nejasnými cíli, protože vůbec netuší, co je v opuštěném prostoru očekává. Nově příchozí zde dostávají šanci posunout svoji osobnost a stát se více samostatnějšími a sebevědomějšími občany. Nikdo zde nebere v úvahu, že Němci opustili svá stavení narychlo, postavy žádným způsobem nereflektují, že svoje budoucí úspěchy a štěstí staví na neštěstí někoho jiného, že k majetku přišli bez vlastního přičinění. Na rozdíl od *Nástupu* se v *Zemi dokořán* neobjevují dobrodružné prvky. Spíše se zde setkáváme s kronikářským charakterem, dozvídáme se o proměnách počasí, o domech, lidech a jejich zaznamenání hodných skutečích, o lesní zvěři v této oblasti žijící. Tyto jednotlivosti vlastně tvoří celek, tedy přibližně půlroční mapování nově začínajícího života lidí v neznámé krajině.

Ačkoli tedy oba romány zachycují stejnou dějinnou událost, každý autor promítá do románu jiné cíle. Řezáč se na budování socialismu snaží vykreslit a pravděpodobně asi i obhájit odsun Němců. Říha se soustředí hlavně na koncept odsunu jako nového začátku a příležitosti k transformaci směrem k socialistické společnosti a nedbá toho, že nové domovy jsou budovány na tragédii jiných. Současně v obou románech se setkáváme s obhajobou odsunu jako takového. To souzní i s dobovým vnímáním dekretů o odsunu, většinou se návrat Čechů do pohraničí považoval za historický návrat toho správného a původního obyvatelstva. Odlišnost můžeme najít i v délce obou románů. *Nástup* zachycující boj s Němci je rozsáhlejší, *Země dokořán* vyprávějící pouze zabydlování v novém je kratší.

4 Adelheid: Odsun jako balada

„*Adelheid, to je rozloučení, řekl si a nevěděl, proč ho něco takového napadlo z pouhého jména.*“⁸⁰

Vladimír Körner novelu *Adelheid* (1967) založil na vypjaté milostné zápletce Němky Adelheid a Čecha Viktora ve zchátralém prostoru opuštěného panského sídla v pohraničí. Zajímavým motivem je skryté osamocení třech hlavních protagonistů – Adelheid, Viktora i vrchního strážmistra.⁸¹

Novela přináší motiv „lásky“ na pozadí konfliktu mezi dvěma národy. Autentičnost se projevuje zejména ve volbě hlavního hrdiny, kterým je voják bez politických ambicí i názorů.⁸² Ten touží opět zažívat pohodu domova, kterou mu nyní zprostředkovává Němka jen tím, že je mu nablízku. Jejich soužití, které je možné nazvat i vztahem (který nemusí a priori znamenat milostný vztah), vykresluje pohled na Němce dvěma způsoby.

Jedním z možných postojů k odsunu je snaha podrobit si kromě majetku i poslední zbytky fyzické síly a hrdosti, což opět koresponduje právem na bezodkladný odsun jako zasloužený trest. Proto je Adelheid nucena pracovat jako služebná, navíc ve vile, kde vyrostla. Pomstít se za křivdy německému obyvatelstvu touží většina Čechů. Odlišným postojem je pak pokus zřeknout se dalšího násilí. Vyhnout se trestání však za možné řešení považuje ze všech postav pouze hlavní protagonista Viktor. I přesto, že je v menšině, je jeho postoj v novele dominantní a je předložen tak, že vyznívá jako správný.

Pouhých osm kapitol, jen půl roku života dvou mladých lidí vypráví krátká novela. Začíná nadějeplným příjezdem na konci války a končí tragickou smrtí v prosinci 1945. Letní měsíce jsou popsány podrobněji, víme téměř o všem, co prožijí. Pak nastávají delší časové skoky – jedna kapitola zachycující podzimní deště a dvě odehrávající se v kulisách sněhu. Velmi často zachycované skutečnosti vypadají jako by byly natočeny na kameru. Vypravěč nám předkládá vnitřní pochody Viktora, o Adelheid si můžeme vše jen domýšlet. Körner zvolil er-formu vyprávění, a to z pohledu (české) Viktorovy strany.

⁸⁰ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 38

⁸¹ MRAVCOVÁ, Marie. *Vladimír Körner. Adelheid*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 362

⁸² ZAND, Gertraude, ed. a HOLÝ, Jiří, ed. *Transfer v kontextu české literatury: vyhnání, odsun*. 1. vyd. Brno: Host, 2004, s. 101

Celý příběh je založený na začínajícím a brzy také končícím příběhu lásky, do jisté míry nepatřičné. Protože jejími hlavními aktéry jsou lidé dvou různých národností, každý z nich hovoří svým mateřským jazykem. Zatímco Adelheid pravděpodobně z hrdosti, Viktor proto, že jiný neovládá. Adelheid česky rozumí, ale mluvit tímto jazykem nechce. Viktor se naopak německy naučit chce, a proto používá ke komunikaci slovník. Körner využívá pro práci s němčinou koncept, který lingvista Petr Mareš nazývá *teorií prezence*.⁸³ Explicitně a bez překladu uvádí repliky jen v němčině. Jedná se o přímou řeč, o promluvy Adelheid. „*Zdalo se mu, že na okamžik znehybněla. Zatvářila se nepřístupně, ale když se obrátila a spatřila sešitek v černém plátně, slabě se pousmála: ‚Ach, mein Gedenkbuch, wo haben Sie das gefunden?‘*“⁸⁴ Körner také cituje části skladeb. Jedná se o skladby *Seděl jsem na kameni (Ich saß uf eime steine)* a *Slyšel jsem hučet vodu (Ich hörte ein wasser diezen)*. Pomocí nich se snaží Viktor poznat cizinku, která vstoupila do jeho života skrze snahu naučit se její rodný jazyk.

Cizojazyčností se Mareš zabývá i v jiné studii,⁸⁵ obecně pak k funkci těchto jazykových prvků poznamenává: „*Zkoumání výskytu cizojazyčných prvků v prozaickém díle Vladimíra Körnera ukazují, že se jeho texty vyznačují velmi rozsáhlým a polyfunkčním uplatněním daných prvků; zejména přispívají k budování faktografického a historického rámce pro vyprávěný děj a stávají se prostředkem aktualizace kulturní paměti.*“⁸⁶

4.1 Prostor

Körner novelu zasadil do vesnice nedaleko Olomouce. Je to oblast, kde během války žili převážně Němci, nyní jsou střídáni Čechy. Čtenář sem přichází s Viktorem už v momentě, kdy jsou Němci „zpacifikováni“, krajinou prostupuje klid. Jedná se tak o prostor, který je již ryze pod českou nadvládou, nicméně stále je možné se zde setkávat s reminiscencemi na dobu válečnou, tedy německou. Následky války jsou vidět téměř na každém kroku, v krajině se odráží trauma právě skončené války. „*Dokonáno jest! Vnímá cvrkot lučních kobylek, na mezi létal motýl. Takový klid, takový mír, neporuší jej křik ani výstřely. Vše je skončeno. Dotýkal se vrypů po zbloudilých střelách. (...) Stezka ho vedla k lánu přezrálého*

⁸³ MAREŠ, Petr. *„Also: nazdar!“: aspekty textové vícejazyčnosti*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2003, s. 35

⁸⁴ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 54

⁸⁵ MAREŠ, Petr. *Nejen jazykem českým: studie o vícejazyčnosti v literatuře*. Vyd. 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012, s. 59

⁸⁶ Tamtéž, s. 65

*žita, které tu nikdo nesklízel. Klasy se ohnuly a vysypaly, hlína čekala na déšť nebo pluh. Pole ještě nikdo pokosil, i když bylo největší v okolí.*⁸⁷

Příchod i odchod Viktora je provázen rozhovory s nevinnou dívkou. Ta nejprve představuje naději, která se při odchodu mění v beznaděj, že lépe stejně nebude. Dívka by mohla představovat uvaděče do poválečného prostoru Československa. Upozorňuje Viktora na nebezpečí min a ukazuje mu bezpečnou cestu. Jedná se o vůbec první uvědomovaný kontakt Viktora s krajinou, kterou je místy možné považovat za další z postav.

Originálně je zprostředkováno zobrazení krajiny i obytných prostorů. Při čtení se příroda jeví jako by byla zachycena velmi všímavým kameramanem, který neopomene žádný detail vedoucí k rozluštění atmosféry či dokreslení situace. Díky tomu jako by se před čtenářem vykresloval filmový záběr kamery, ve kterém lze vyčíst proměny dne a noci, ročních období, funkci interiérů i exteriérů a jejich propojení se slunečními paprsky nebo měsíčním svitem nebo důležitost motivů světla a tmy (např. oheň, petrolejka, svícen, stíny).⁸⁸ Takovým způsobem jsou vyobrazeny osamělost i skrytá tajemství v novém Viktorově domovu, vile po Heidenmannových. „*Otočil vypínačem, ale světlo v domě se nerozsvítilo. Zapálil jednu z ohořelých svíček, které nacházel skoro na každém schodě. (...) V pološeru se rýsovala postel s hedvábnými nebesy a zabírala půl místnosti. (...) Zahrady se ztrácely ve tmě, poslední znatelnější pásy světla slábly na kopci. Měsíční světlo ozářilo střechu a stíny obou věží se klikatily do nádvoří. Dole vřeštěly kočky.*“⁸⁹ Není proto divu, že se spolu s dalšími Körnerovými prózami *Adelheid* stala předlohou pro filmové ztvárnění v režii Františka Vlácilá.⁹⁰

K dokreslení prostoru nejčastěji Körner využívá tří motivů – slunce, měsíce a platanů. Slunce symbolizuje léto, denní dobu i teplo domova. Jeho opakem se stává měsíc, který střídá slunce. Při detailnějším pohledu by slunce mohlo představovat českou stránku věci, měsíc pak německou (zvláště pak v okamžiku, kdy právě v noci se odehraje „útok“

⁸⁷ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 19

⁸⁸ MRAVCOVÁ, Marie. *Vladimír Körner. Adelheid*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 363

⁸⁹ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 24

⁹⁰ CINGER, František. *Český osud: naše 20. století očima spisovatelů: Vladimír Körner*. V Praze: Daranus, 2011, s. 65 - 74

Adeilheidina bratra ve vile). Platany představují zvláštní symbol, který často dotváří mozaiku krajiny. Mnohokrát jako by bylo v knize i slyšet šumění jejich listů nebo na čtenáře dopadal jejich stín. Jsou nejtypičtějším zástupcem celé přírody, zároveň se zdá, že zastupují něco, co by mohlo spojit Němce a Čechy – vždyť všichni zde žili nebo žijí v přírodě, která je tu pro všechny.

Avšak nejen šumění platanů, nýbrž i další zvukové efekty přinášejí hlubší vhled do situací. V mnoha momentech se před čtenářem vytvoří živý obraz přírody a života. Slyší bzukot včel, šumění vodních toků, praskající dřevo v krbu, nebo naopak ticho či vzdálené tajemné zvuky představující nebezpečí.⁹¹

V některých momentech zvuky představují nebezpečí hlavně proto, že se v nich Viktor nevyzná. Zdá se pak jako by byl vetřelec v prostoru Němců. I přesto, že vila by měla být výhradně v jeho vlastnictví, moc nad ní nemá. Nedokáže nekódovat zvuky, které se ozývají. Zároveň v něm vzbuzují pocit nejistoty, hledíme na Viktora, který je vetřelcem v cizím světě. Tyto zvuky přicházejí z německého světa, z německé historie vily, které se nelze zbavit. Viktor sám většinu neznámých zvuků, které slýchá v nočních hodinách, přisuzuje Adelheid.

Celý prostor, ve kterém se příběh odehrává, směřuje svými znaky ke konečnému baladickému vyústění. Jedním z motivů je typicky baladická opozitnost viny a trestu. Baladicky na čtenáře působí samotný příběh Adelheid, opuštěná a znovuobydlovaná vila, krajina poznamenaná válečnými strastmi, osamělost i spřízněnost ústředního mileneckého páru, zalesněná krajina nebo kostel evokující křesťanskou tradici, ale hlavně další zklamání, které přichází do Viktorova života při odchodu z Adelheidina kraje.⁹²

4.2 Postavy

V novele se setkáváme se třemi hlavními postavami, každá z nich představuje určitý typ člověka žijícího v poválečném slezském pohraničí. Na prvním místě uvedme vrchního strážmistra, který zastupuje typické nenávistné chování vůči německému obyvatelstvu. Proti němu stojí do vlasti se vracející Viktor, který už netouží po dalším násilí, jelikož si ho za války užil u jednotek RAF dost. Němci jsou zde reprezentováni rodinou Heidenmannových, konkrétně pak dcerou Adelheid, která působí na čtenáře značně

⁹¹ MRAVCOVÁ, Marie. *Vladimír Körner. Adelheid*. In: J. Táborská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 364

⁹² Tamtéž, s. 370, 371

tajemně a odevzdaně. Její záhadnost je podpořena i tím, že téměř nemluví, pronese jen několik replik, které působí, že jde o tvrdohlavou Němku, která se vyjadřuje úsečně, řekne jen nezbytné, navíc v němčině. Nadto, na rozdíl od strážmistra i Viktora, vůbec netušíme, co si myslí, co ví nebo neví, proč a z jakého důvodu jedná právě tak, jak jedná.

Celý příběh je vlastně příběhem válečného hrdiny Viktora Chotovického. Za hrdinu je považován, ale sám se tak nechová a neočekává žádná privilegia. Je typem poválečného člověka, který zažil mnohá zvěrstva a nyní, když už válka skončila, ztrácí náplň života, cíl, ke kterému by směřoval. V momentě, kdy ho poznáváme je vlastně na dně. Je na cestě do pohraničí a po zdravotní stránce mu právě není zrovna nejlépe. Ve vlaku se snaží skrýt před přímou konfrontací s jakýmikoliv lidmi.⁹³ Nevyhledává společnost, a i když se vrací domů do rodné země, vrací se do země, která je mu už značně cizí. Pocitu osamění nepřidá ani fakt, že zde nemá žádné příbuzné ani známé či dokonce přátele.

Viktor reprezentuje odlišný názor na Němce, než mají všichni ostatní, kteří válku prožili v protektorátu. Dostává se tak i do sporu s vrchním strážmistrem. Je toho názoru, že za války zabíjeli všichni, nejen Němci, dalšímu násilí by proto chtěl zabránit. Bohužel byl za války mimo jiné svědkem zastřelení blízkého člověka. A právě to mu otevřelo oči, vzbudilo v něm zcela odlišný pohled na skutečnosti, než jaké vidí ti, kteří se bojů nezúčastnili. Nevidí v potrestání Němců východisko, zdá se, že podle něj by bylo nejlepší se minulostí již nezaobírat. Je žádoucí se přenést v čase dál a nevracet se do krutých válečných let, byť jen připomínkami. To je to, proč sem do pohraničí přišel, zkusit zapomenout na válku a začít znovu. Navíc už touží jen po jediném – po klidu v láskyplném (rodinném) prostředí. Zřejmě i proto, že se mu to nepodaří, nakonec z pohraničí zase odchází nenaplněn.

S titulní postavou se Viktor setkává hned druhý den po příjezdu. Adelheid se povinně stará o dům, ve kterém vyrostla a který se nyní stává novým domovem pro Viktora. Než bude potrestána tím nejhorsším způsobem – odsunem, je nucena pracovat pro cizího člověka v rodné vile. Jako by měla být potrestána několika způsoby. Je velice nemluvná, promluví jen výjimečně, a to pouze německy. Právě proto jsou velmi často komunikační situace mezi ní a Viktorem dokresleny gestikulací, mimikou nebo tichem.⁹⁴ Setkáváme se sklopenou hlavou, letnými úsměvy, popisy pohybů nebo jednání beze slov.

⁹³ MRAVCOVÁ, Marie. *Vladimír Körner. Adelheid*. In: J. Tábořská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 368

⁹⁴ Tamtéž, s. 365

Adelheid je charakterizována jako fyzicky silná, robustní žena (tedy způsobem pro německé ženy velmi typickým), u které se na první pohled nedá přesně uhodnout její věk. Nepřístupnost její osoby dokreslují tmavé vlasy často sčesané do copu, vzdorovitý pohled a široké lícni kosti. Viktor někdy sám nechápe, co ho k ženě, která se chová spíše jako muž, táhne. V některých okamžicích je neupravená a vůbec jí to nevadí, chová se živočišně, beze ztráty fyzických sil. Silná se zdá značnou část knihy i po stránce psychické. Vždyť musí překonávat, že pracuje pro cizího člověka v rodném domě, netuší, co se s ní stane, všichni v okolí (výjimkou je Viktor) se k ní chovají jako k nebezpečnému hmyzu. Dlouho se jí daří pocity křivdy a bolesti dusit v nitru. Naplno její emoce vyjdou najevo až v momentě, kdy se v Čechách objeví její dlouho nezvěstný bratr. Před Viktorem se dokonce rozpláče. Není však jasné, zda je to kvůli strachu o bratra nebo špatnému svědomí, které má vůči Viktorovi. Záměry jejího chování nám vůbec zůstávají skryté. Nelze proto jednoznačně říci, co její gesta a mimika ve skutečnosti znamenají.

O minulosti Adelheid se Viktor, a zároveň i čtenář, dozvídá pozoruhodným způsobem, a to skrze předměty, které nachází v domě. Postupně se tak skládá mozaika její rodinné minulosti. Teprve z fotografií Viktor zjistí, že Adelheid je ve vile vlastně doma a uvědomuje si, jak náročná pro ni celá situace musí být. K poznání Adelheid pomáhá i vrchní strážmistr, který se však snaží na celou fašistickou rodinu házet jen špinu a představuje ji proto jako špatnou a nevychovanou dívku.

I přes všechny bariéry se oba protagonisté nakonec sblíží. Není však vůbec jasné, zda to oba myslí stejně upřímně. U Viktora si tím můžeme být jisti (hledá v Adelheidině náručí domov), Adelheid se zastává, stará se o ni, projevuje jí náklonnost. Její chování tak sdílné není. Navíc v okamžiku, když už se Viktor domnívá, že jsou si velmi blízcí, požádá o odchod z vily. Pravděpodobně ještě více Viktora překvapí její spolčení s bratrem, díky němuž se Adelheid ocitne v rukou zákona. A zde se vynořuje další velký otazník. Uhodí Viktora proto, aby ho zachránila před bratrem, nebo se ho pokusila zabít? Smysl jejího činu zůstává neobjasněn. Viktor se i přesto o ni nadále zajímá a chce jí pomoci. Adelheid je totiž jeho jedinou a poslední blízkou osobou. „*A pak řekl tak, že ho bylo sotva slyšet: Já už nemám jinak nikoho.*“⁹⁵ Důvěřuje jí, nemá jí za zlé vůbec nic. Snad chápe všechno, co

⁹⁵ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 91

udělala, snad jen on sám rozumí jejímu mlčení. Avšak jen ona sama ví, proč spáchala sebevraždu.

Příběhy obou jsou určitým způsobem propojeny osobou vrchního strážmistra Hejny. Ten jezdí Viktora často navštěvovat, zároveň nechápe, proč Viktor tolik touží po Adelheidině přítomnosti. Pro něj je to jen Němka, stejně jako všechny ostatní, nezaslouží si tudíž nic jiného než potrestat za válečné útrapy. Nevěří ani v nápravu Němců, což se vlastně i potvrdí, když se Adelheid spolčí se svým bratrem. Jeho nenávisť se mu stane osudnou, právě jeho si za oběť při útěku zvolí sourozenci Heidenmannovi. Je to možná způsobeno jen souhrou okolností, ale Viktor, který nebyl stoupencem radikálního přístupu k Němcům, jejich řádění ve vile přežije jen s ránou do hlavy.

Zajímavostí v této novele představuje fakt, že jednou z hlavních postav je právě Němka. Díky postavě Viktora a strážmistra je možné nahlížet na ni hned ze dvou pohledů. Buď většinovým nenávisným tak jako strážmistr, nebo otevřeným a přívětivým jako Viktor. Vzhledem k tomu, že strážmistra známe převážně z Viktorova pohledu⁹⁶, vyznívá jeho nenávisný pohled na Němce jako špatný. Adelheid je příběhem, který se snaží ukázat patologii nenávisť vůči Němcům, která po druhé světové válce v Československu vyvstala.

4.3 Německá otázka

Jak již bylo naznačeno výše (viz kapitola 2. 1 Postavy), v knize se střetávají dva protichůdné postoje k potrestání a soužití s Němci. Většina obyvatel v pohraničí se přiklání ke konceptu kolektivní viny, proto je většina Němců odsouzena k trestu (odsun, práce pro Čechy). Takovým případem je samozřejmě i Adelheid, která navíc trpí tím, že musí sloužit ve svém vlastním domě. Na Němce se opět pohlíží negativisticky, jedinou pozitivní věcí na Němkách je – vyjádřeno slovy strážmistra – to, že „*drží krok za každou cenu.*“⁹⁷

Prvním krokem, který vede ke zbavení se všeho německého je odstranění všech známek toho, že zde vůbec nějakí Němci kdy žili. Jedná se o prvoplánové činy ovlivněné euforií z vítězství ve válce jako je např. ruční prepis německých nápisů na české (z DR se stávají ČSD). Jde tedy o zahazení stop po německé přítomnosti na českém území v historické paměti.

⁹⁶ MRAVCOVÁ, Marie. *Vladimír Körner. Adelheid*. In: J. Tábořská - M. Zeman. Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 367

⁹⁷ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 45

O špatné povaze Němců vypráví Viktorovi neznámá dívka hned v momentě, kdy přichází do vesnice. Podle ní je jejich nejvýraznější vlastností nelidskost. „*Všechny je znám. Podminovali taky mrtvoly, když odcházeli. Ani jsme je nemohli pochovat. Ležely tak celý týden na slunci. Vůbec se nedalo dýchat.*“⁹⁸ Viktor ale koncept kolektivního trestu nikdy nepřijme. Může to být způsobeno i tím, že žil během války v Anglii, může to však být ovlivněno i jeho povahou. Právě vlastní nezkušenosti připisuje vrchní strážmistr Viktorovu snahu nepodléhat názoru o kolektivní vině. O nevypočitatelnosti Němců mu vypravuje strážmistr, Viktor se však nenechá zlomit, nechápe, proč by měla být potrestána zrovna Adelheid. Nelze si také nepovšimnout, že Viktor touží už vše špatné opustit, jít dál, nevracet se k válečným křivdám.

A tak i přes názor, který je v podstatě všudypřítomný, rozhodne se Adelheid a její rodinu zkusit poznat skrz osobní věci zůstavší ve vile. Po té, co se přímo od Němky dozví, že jí matka zemřela a bratr zůstal za války v ruském zajetí, soucítí s ní. Dovolí jí dokonce jít na zádušní mši za popraveného otce. Zcela odlišný názor má však na führera, pozůstatky jeho diktatury okamžitě končí v plamenech.

Paradoxně (vzhledem k obvyklým stereotypům asociovaným s Němci jako nebezpečí, ohrožení či zlo) je Adelheid pro Viktora ztělesněním domova, klidu, rodinného zázemí.⁹⁹ „*Konečně, řekl si a zavřel oči, jsem doma, konečně jsem šťastný.*“¹⁰⁰ Možná právě i díky tomuto pocitu, který se v něm vzbudí, Viktor nedokáže uvěřit tomu, že by Adelheid mohla být spolčena se svým bratrem.

Adelheid stejně zřejmě nevěří, že by mohl Viktor být na její straně, i když jí slibuje, že proti ní neřekne u soudu nic špatného. Není to však jen nenávisť, která ji obklopuje ze všech stran, ji nakonec dožene k sebevraždě. Její oběšené tělo se v závěru novely stane symbolem bezvýchodné situace pro Němce. Celou situaci však provází sluneční svit, který je naopak pozitivním pro Čechy. „*Mezi rameny a hlavami těch, kteří se tu nakupili před ním, viděl Viktor dovnitř. Zadrátovaným okénkem svítilo jasně slunce, obešlo asi budovu školu a zazářilo z této strany. V proužku světla, které propadalo přitímím, klečela žena v hustém*

⁹⁸ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 21

⁹⁹ MRAVCOVÁ, Marie. *Vladimír Körner. Adelheid*. In: J. Tábořská - M. Zeman. *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 369

¹⁰⁰ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 72

*rozhaleném kožichu. Klečela podivně, jako by se vznášela, protože její kolena se nedotýkala kamenné podlahy. Od okenní kliky se napínal pásek z kožichu. Byla oběšená.*¹⁰¹

¹⁰¹ KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 93

5 Zdivočelá země: Odsun jako western

„V týchle zdivočelý zemi jsou k něčemu dobrý i ty rodokapsy.“¹⁰²

Zcela odlišným textem než předcházející romány o odsunu Němců je Stránského *Zdivočelá země*, která vyšla poprvé v roce 1991. Blahoslav Dokoupil však poukazuje na to, že rukopis autor začal psát již mnohem dříve, zřejmě ještě před únorem 1948.¹⁰³ Soudí tak zejména kvůli autorovu pohledu na odsun Němců, na který pohlíží z hlediska morální spravedlnosti a připouští počáteční problémy se špatnou organizací odsunu.

Román je podobně jako Řezáčův *Nástup* dobrodružným příběhem, můžeme ho žánrově označit za western, tedy příběh o kovbojích, pracujících na kolonizaci/obnově opuštěného prostoru na rozhraní divočiny a civilizace. Na rozdíl od *Nástupu* se však jedná o literaturu oproštěnou od ideologie socialismu. Jde o návrat do rodného kraje a budování rodinného a přátelského zázemí a s tím související hledání sebe sama. Setkáme se zde také s bojem proti Němcům a postupným pacifikováním/osidlováním krajiny, krocením volně žijícího dobytka a koní. Podle Milana Jungmanna se jedná o napínavý příběh postavený na hledání nebezpečného a škodícího nepřítele v nepříliš přívětivé poválečné době.¹⁰⁴

Zdivočelá země tedy není nic jiného než česká varianta westernu z Divokého západu. Podle Dagmar Mocné je nosným prvkem každého westernu napínavý příběh, který se odehrává na pomezí civilizace a divočiny. Vítěznou stranou je civilizovaná společnost, která porazí divošsky se chovající uzurpátory. Protagonistou je statečný jedinec „zálesák“, který bojuje proti zlu. Je kladnou postavou, která patří do světa civilizovaného i světa divočiny. Proti sobě stojí vždy nějaký nájezdník a ochránce bezbranných, který získá srdce atraktivní ženy. Western lze považovat za moderní středověký rytířský román, který se zrodil v severní Americe. Později se typickým hrdinou stal kovboj. Nejznámějšími westerny jsou díla K. Maye o sbratření indiánského mladíka Winnetoua a bělošského představitele Olda Shatterhanda. Česká literatura není na vlastní westernové romány příliš bohatá, jedná se spíše o překladovou literaturu. Ve 30. a 40. letech 20. století vycházely sešitové edice, mezi něž patřily Rodokapsy. Po únorovém převratu se kovbojky staly nežádoucí kvůli svému proamerickému ladění. Začaly tak vznikat parodie na western, zmiňme nejznámější dílo Brdečkovo *Limonádový Joe*. K návratu a znovuznání kovbojky došlo až po roce 1989.

¹⁰² STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 124

¹⁰³ DOKOUPIL, Blahoslav. *Jinak, a přece ne nově*. Tvar. 1992, roč. 3 č. 17, s. 10-11.

¹⁰⁴ JUNGSMANN, Milan. *Prózy o česko-německých vztazích*. Literární noviny, 1993, roč. 4, č. 29, 22. 7., s. 6.

Zájem o téma odsunu německého obyvatelstva dalo znovu šanci kolonizačnímu románu, jakým je *Zdivočelá země*.¹⁰⁵ Vladimír Novotný označuje *Zdivočelou zemi* a na ni navazující *Aukci* za eastern, ve kterém se Stránský snaží vytvořit vzory dokonalých charakterů na pozadí divokého poválečného pohraničí.¹⁰⁶ Do z hlediska kvality poměrně nízkého žánru easternu tak Stránský vmísil mnohem hlubší smysl, který spočívá v zobrazení plynutí dějin kolem nás a jejich vliv na životy knižních hrdinů, kteří nemají možnost se dějinnému koloběhu událostí nijak vyhnout a musí se s jeho nástrahami vypořádat po svém. Ač by tedy mohla *Zdivočelá země* působit jako zcela jednoduchý westernový příběh, nese skryté poselství. Prvky primitivních westernů však přesto vykazuje. Obyvatelé Svatého Štěpána jsou škatulkováni na dobré a zlé, statečné a zbabělé, spolehlivé a nespolehlivé. Setkáváme se s anglicismy, které vesměs hloupí kovbojové používají pro to, aby se nadřazovali nad druhé. Mobilně jsou závislí na koních, kteří zároveň tvoří i jejich závislost po stránce citové. Jako správní kovbojové se učí s lasem, jména si mění po vzoru hrdinů z rodokapsů na anglická. Zúčastní se přestřelek a honiček s nepřáteli, které tvoří akční část příběhu. Maděra, který je jejich vedoucím, je nazýván šéfem. Samozřejmostí je, že zlo je nakonec poraženo. Touto porážkou vlastně končí jejich poslání vybojovat svobodu pohraničního prostoru. Nechybí zde ani krásná žena, jejíž srdce získá právě Maděra, nicméně o ni jeví zájem i ostatní obyvatelé Svatého Štěpána.

Jedná se o rozsáhlý román rozdělený na dvě části. V první se ocitáme v na konci válečného konfliktu a druhé už v poválečném Československu. Poměr obou částí je nesrovnatelný, což samozřejmě plyne z toho, že příběh má zachycovat život Antonína Maděry v konfrontaci s vyháněnými Němci. Mapuje letní měsíce roku 1945, kdy byly útoky Němců v pohraniční nejintenzivnější. Podrobně nás seznamuje s osudy jednotlivců, kteří se snaží začít nový život. Chronologické vyprávění je místy narušeno Maděrovým vzpomínáním na válku. Vypravěč nevynechává žádná dlouhá časová období, snaží se zachytit každý den ve vymezeném časovém úseku. Vypravěč nezatajuje žádné informace, formou vyprávění je er-forma. Příběh jistě ožije rozrůzněním typologie postav od moudrých či rozumných po zbrklé a nezkušené, což se projevuje v jejich vyjadřování a slovní zásobě. Ozvláštněním je jistě také protagonistka Slovenka, která přináší nejen odlišný jazyk, ale také pevnou ruku v mužském kolektivu.

¹⁰⁵ MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004, s. 687 - 692

¹⁰⁶ NOVOTNÝ, Vladimír. *Eastern, epika a erinye historické paměti*. Tvar, 1998, roč. 9, č. 11, s. 20.

5.1 Prostor

Rodný kraj Antonína Maděry tvoří okolí malého města Svatý Štěpán v Krušných horách. Pro něj samotného je to část země, na kterou má spoustu hezkých vzpomínek z dětství a to je i důvodem, proč se sem po válce vrací. Zdivočelou zemí se tato krajina stala někdy v době, kdy v ní Maděra nepobýval. Důvodů, proč je nyní zdivočelou, je více. Za prvé se v okolí pohybují pomstychtiví Němci a napůl zdivočelý dobytek. Oboje může představovat nebezpečí. Němci z toho důvodu, že nikdy nevíte, co chystají a dobytek hlavně proto, že fakticky stále patří Němcům. Za druhé je tato krajina po vysídlení ve stádiu hledání nových a spolehlivých obyvatel. Téměř všichni jsou zde noví, bude ještě nějakou dobu trvat, než se všichni poznají a budou si moci důvěřovat. Když se později krajina částečně zbaví nevyzpytatelnosti, která v počátcích vytváří tajemnost a záhadnost, ubude i pocitu strachu z jejího navštěvování.

V mnoha momentech krajina vypadá zcela idylicky. Je tomu tak i v momentě, kdy Maděra přijíždí vlakem do Podkrušnohoří. Navíc v kontrastu vzpomínek na všechny exotické oblasti, které kdy navštívil, je tato krajina prostoupená klidem (prozatím). Zároveň mu připomíná všechny kouty světa, které jako by měl právě na dlani ve vsi té kráse luk, lesů a vodopádů. Prvním živým tvorem, kterého potká je žába, která mu přeskočí přes cestu. Jejich rozhovor by mohl představovat snahu Maděry promluvit s krajinou, najít si spojence. Všechna zvířata, která cestou do Svatého Štěpána potká, na něj působí neuvěřitelně živě. Krajina jejich přítomností získává na síle, kterou on během válečných let ztrácel a nyní průchodem touto krajinou zase síly nabírá. Ne všechna zvířata jsou po válce spokojená. Podle Maděrových slov je velice zvláštní, že krávy se bojí více než ještěrky. To vycítil ještě dříve, než vůbec poznal, v jaké situaci se pohraničí nachází.

Místí názvy získávají české varianty. Této problematice však v knize není věnováno příliš prostoru. Počešťování nepatří ke stěžejním tématům. Při vytváření vizuální podoby Svatého Štěpána narazíme na to, že obchody a služby mají ještě dlouho německé poutače a nikomu to příliš nepřekáží. Více než pozůstatky německého jazyka, novým osídlencům vadí lidé z Německa. Němčina byla součástí pohraničí již dlouho před válkou, vlastně po dlouhá staletí žili Češi vedle Němců a možná kdyby za války Němci nepůsobili tolik bolesti, žili by společně i nadále. V pohraničí vadila jejich rozpínavost, panovačnost a nelidskost, kterou zaseli kolem sebe a i po odchodu všechny jejich neduhy zůstaly v krajině pevně usazené.

Okolí Svatého Štěpána tvoří malebná krajina, v níž se nachází postavami hojně navštěvovaná místa. Pokud jim nezůstala německá označení, jedná se většinou o velice jednoduché a výstižné názvy podle nejvýraznějších charakteristických rysů (Rokle, Strž, Vršiny, Lučiny, Bučina). Tvoří důležité orientační body, které musí každý poznat a naučit se využívat jejich předností. Tak je využito například Rokle k tomu, aby v ní ochránili naleznuvší koně. Jsou vlastně dalšími postavami, které zasahují do událostí, vytváří kulisu při boji proti Němcům.

Všechny přírodní scenérie jsou odrazem Maděrova vnímání okolního prostředí. U většiny z nich Maděra vzpomíná, co zde kdy zažil s Hanou (bývalá láska) nebo s kamarády, nebo se jedná o dokreslení scenérie nad stádem koní. „*Měsíc stál ve třech čtvrtích a nebe bylo poseto stříbrným oparem z hvězd, který přecházel směrem na západ do světlemodra s narůžovělém okrajem tak, kde zapadlo slunce. Bylo tedy vidět, koňská těla se leskla měnicím se odrazem světla na rozhybaných svalech, kopyta dusala ve vysoké trávě jen tlumeně, nikdo nemluvil, a když Maděra se Smájlem vyjeli na blízkou vyvýšeninu, aby se rozhlédli, čtyři jezdci pod nimi byli jak přízraky.*“¹⁰⁷ Ve své podstatě se neseťkáme s popisy krajiny příliš často. Když už se sem tam nějaký objeví, jedná se o popisy přírody navozujícími pozitivní atmosféru, jako jsou slunečními paprsky, zpěv ptáků či charakteristické vůně letních měsíců. Čím déle v kraji Maděra žije, tím více si všímá nedokonalostí a tajemností. Uvědomuje si poničené budovy, nebezpečí v lesích, hranici představující hrozbu zuřících Němců. Krajina jako by tím, že v ní tráví čas, se začínala měnit v nevyzpytatelnou a zdivočelou. Takové vlastnosti však čtenář musí hledat mezi řádky, na rovinu toho není příliš řečeno. Nebezpečí číhajícího v krajině si povšimneme hlavně v momentech, kdy se kovbojové snaží pochyťat volně pobíhající koně a dobytek. Dále pak v okamžicích, kdy jsou svatoštěpánští ohrožováni nočními útoky Němců. Vlastně veškeré ohrožení, nejen co se týče krajiny, v sobě skrývají Němci.

5.2 Postavy

Do vesnice Svatý Štěpán nacházející se ve *Zdivočelé zemi* se vrací válečný letec Antonín Maděra přezdívaný Mad. Přestože se jedná o jeho rodnou vesnici, je mu všechno cizí. Zná všechny, kteří zde bydleli, ale s těmi už se nyní neseťká. Okolí mu na každém kroku připomíná dětství a mládí, a přece se jedná o cizí prostor. O Svatém Štěpánu ví mnohem

¹⁰⁷ STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 227

víc, než současní pováleční obyvatelé, oni však neznají jeho, a proto je on považován za cizince. Po počátečních nesrovnalostech je přijat a vytváří si pozici vedoucího komunity na statku, ač o to příliš nestojí. Nakonec se ale práce na statku stane náplní jeho života a nebýt této příležitosti asi by se životem jen tak protloukal. Ani jednou se totiž nedozvíme, co by dělat chtěl a proč se vrátil až sem. Na druhou stranu častokrát čteme o tom, že po ničem z toho, co nyní má, netoužil.

Už ve vlaku cestou do Svatého Štěpána si uvědomuje, že se vlastně nevrací vůbec domů, ale pouze do domovské krajiny. Poslední léta strávená u britského Královského letectva v něm zanechaly spoustu stop. Jsou to vzpomínky na válku a zranění, která do jeho života v této souvislosti přišla. Díky poraněním, která utrpěl při sestřelení, se seznámil s krásnou zdravotní sestrou Ann. Do Čech však přijíždí psychicky poznamenán její tragickou ztrátou. Má v hlavě spoustu otazníků a nejasností, na které se snaží odpovědět. I touto svojí hloubavostí připomíná někoho, kdo se nutně musí do pohraniční oblasti vracet, nikoliv někoho, kdo sem přichází jako nováček. Nikdy se však nedozvíme, proč se tak Maděra rozhodl. Nevíme, co konkrétně ho do rodného kraje táhlo. Mohly by to být vesměs pozitivní vzpomínky na mládí spojované s láskou k Haně. Mohla by to být i touha poznat, jak moc se změnila krajina, která ho vychovala. Mohla to být i naděje, že zde zase bude blíže své celoživotní lásce – koním. On sám to pravděpodobně také neví. Je si jist pouze tím, že byt, který dostat v Praze nechce a vydává se hledat místo, které by pro něj po dlouhé době opět mohlo znamenat domov. Dlouho hledá i sebe sama, které částečně najde, když se ožení s Ilonkou. Do té doby si pořád není jistý svými kořeny ani tím, co ho ve Svatém Štěpánu drží. Nečiní mu potíže přemýšlet nad odchodem, vlastně by i odešel nebýt zásahu Brabence, který chce ve městě udržet každého rodáka. Nijak nebouří, když se musí přestěhovat z rodného domu do cizího statku. Statku, na který má navíc spoustu vzpomínek, protože v něm vyrůstala Hana. Až teprve zde začne jeho nový život s novými přáteli ve staronovém městě.

Antonín Maděra zde vystupuje jako milovník koní. Umí s nimi komunikovat, ovládat je a navíc se mnohokrát zmiňuje, že z něj koně lásku cítí, a proto s ním souzní. Naplnění v jeho životě představují už za pobytu ve Velké Británii, když je mu svěřena operace Pegas na záchranu koní z německého zajetí. Koně ho tak vlastně obklopují po celou dobu vyprávění. S první klisnou v Čechách se setkává už cestou do Svatého Štěpána (jedná se o jednoho volně se potulujícího koně, kterých je v oblasti mnoho). S koněm je spjat i jeho jediný pláč

v životě. Stalo se tomu, když byl asi třináctiletý a jedno hříbě z jejich chovu si zlomilo vaz. Od té doby mu již nikdy neukápla slza. Dokonce ani za války, když mu umírali přátelé a žena. Koně pro něj představují klid, svobodu a štěstí. Mnohdy se Maděra potýká i s pocitem, že nic víc než koně k životu nepotřebuje. Při každém kontaktu s koněm jsou vyzdvihovány jeho kladné vlastnosti, jakýkoliv kůň v jeho okolí znamená klid a pohodu pro jeho duši. Koně pro Maděru představují ochránce psychiky. Přinášejí do jeho života naplnění a štěstí. Na druhou stranu i starosti o jejich bezpečí a kvalitní život. Vztah mezi Maděrou a koni je oboustranný, každá strana v tomto vztahu přináší něco, co její druhou polovičku naplňuje a žene kupředu.

Byť se zpočátku zdá, že už o válce nechce ani slyšet, později na ni o samotě často vzpomíná. Koně mu připomínají úspěch operace Pegas, let do Prahy mu na mysl opět přivolá letecké boje s Němci. Jsou to pocity, se kterými se nikdy nikomu nesvěří, ani Ilonce, která na něm však vždy pozná, že není ve své kůži. Pro vedoucí postavení na statku, často i nevědomky, využívá znalostí nabytých za války. Jako jediný si uvědomuje, že tak velký statek potřebuje někoho, kdo bude ostatním velet, dávat rozkazy, organizovat práci a rozhodovat i o nepříjemných skutečnostech. Vhod mu přijde i znalost zbraní a munice. Netouží být oslavován jako válečný hrdina, nechce se ohlížet za tím, co už bylo. Neustále se dívá kupředu a snaží se k takovému myšlení přimět i ostatní obyvatele statku. Jako jediný si uvědomuje, že válka v pohraničí ještě neskončila. Němce zná moc dobře a ví, že se jen tak nevzdají. Proto každé rozhodnutí promýšlí s ohledem na možný útok, který by mohl ohrozit chod statku.

Když se po válečné odmlce opět dostane za knipl letadla, vzbudí to v něm nejen staré pocity, ale zároveň si uvědomí, že létání mu vlastně chybí. Že je to pravděpodobně hned po koních jeho největší láska. Ač se celou dobu snažil tento pocit potlačovat, až v přímé konfrontaci s letadlem si onu prázdnotu začne uvědomovat. Nicméně kvůli tomu, že jeho život již směřuje někam úplně jinam, vždyť se na statku definitivně usadil, opět touhu po létání odsunou jiné priority.

Díváme-li se na Maděrovy zásluhy o zisk statku, jsou nulové. Ve své podstatě o něj ani nestál, jeho cílem nebylo ani stát se vůdcem komunity. Po válce toužil po jediném – chovat pár koní v rodné chalupě. Přesto touží to pom, aby na statku vše fungovalo bez jediné chybičky. Často nechává nezkušené kovboje, aby si na řešení problému přišli sami. Přesto, že mu nějakou dobu trvá, než získá všechny kovboje na svoji stranu a oni začnou brát práci

na statku skutečně vážně, uplyne nějaký čas. Svoje vůdčí předpoklady se v něm naplno probudí v okamžiku, kdy se vydávají pochytat volně pobíhající stádo koní. Touha získat pro statek další koně, které potřebují, ho žene kupředu. Automaticky rozdává rady a rozkazy, aniž by chtěl dělat chytrého. A právě v tomto okamžiku si i většina kovbojů uvědomí, že někoho jako je Maděra nutně potřebují. Někoho, kdo rozumí statku a zvířatům, ale zároveň rozumí i jim samotným. Taková osobnost se může stát jejich opravdovým šéfem, jehož znalosti a zkušenosti nebude nikdo shazovat. Oficiálně se šéfem stane v momentě, kdy se mu v Praze na ministerstvu podaří získat podpis na schválení založení dobytkářského a potravinářského družstva. Od té chvíle je skutečně tím, kdo rozhoduje o chodu statku. V očích kovbojů je však šéfem už dlouho a žádné úřední potvrzení na to nepotřebují, pro ně je nejdůležitější pocit.

Povahou je Maděra klidný a nekonfliktní člověk, nikdy nepoužije ani slova navíc. Ocitne-li se v jakékoliv vypjaté situaci, snaží se své okolí uklidnit, vše v klidu promyslet. I když je v počátcích jeho chování a jednání bezcílné, postupem času vždy jedná s jasně stanovenými cíli, které si vytyčil. Nemá kolikrát ani potřebu se s tím svěřovat kovbojům či ženě. Navenek působí záhadně a tajemně, k cizím lidem přistupuje s částečnou nedůvěrou. Své srdce otevře jen nejbližším – svým ženám, kovbojům a Kandovi. Je zásadový a křivdu jen tak neodpustí. Jednu z jeho povahovaných vlastností vyjadřuje i jeho anglická přezdívka Mad. I když se původně jedná o zkráceninu příjmení, vystihuje i jeho občasně šílené chování. Důležitá jsou pro něj pravidla, podle kterých žije a vadí mu i maličkost, která z nich vybočuje. Vnitřně se na sebe rozzlobí i kvůli takové banalitě jako je to, že se ve zmatku a spěchu zapomněl oholit. V jeho životě se objevují situace, ve kterých se uzavře sám do sebe a nikomu se nesvěří. Setkáme se s vnitřní samomluvou, pomocí níž si ujasňuje další kroky, obhajuje se sám před sebou nebo jen v duchu promítá prožitou událost. „*Ano, přesně takhle to bylo až zázračně jednoduchý, když jsem se vypravoval na cestu sem. Kdybych bejval věděl... Ále prosím tě... stejně bys bejval jel. Troubo.*“¹⁰⁸ I přes to, že na fyzickou námahu je zvyklý už z války, často ho práce na statku zmůže natolik, že je těžké ho v noci čímkoliv probudit. V takových momentech na něj neplatí ani zaržání koně. Komunitou, ve které žije, je oblíben. Pro Němce a poněmčené Čechy je naopak největším nepřítelem. Jejich nenávisť vůči němu způsobila hlavně jeho zásadovost a smysl

¹⁰⁸ STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 198

pro spravedlnost. Není mezi nimi oblíben též kvůli tomu, že zná Svatého Štěpána z minulosti a o mnoha z nich ví to, co by oni nejraději zatajili.

Jednou velkou otázkou je i jeho návrat do Čech. Maděra víc než po čemkoli jiném touží po míru. Možná to zní jako klišé, ale on se do Svatého Štěpána skutečně vrátil, aby tu mohl žít obyčejný život. Život bez pří a bojů, bez ustavičného strachu o život, bez zbytečných starostí. Nic z toho se mu ale nesplní. Naopak, musí se ve všech zmíněných záležitostech opírat o zkušenost z války.

Vedle Maděry je důležitou součástí příběhu skupina kovbojů, hrajících si na ochránce pohraničí po vzoru hrdinů z rodokapsů. „*Původně jich sem přišlo šest. Ty přivedl Cassidy. Až na něj byli snad všichni uprchlíci ze školních brigád, Franta se přidal až tady, a toho posledního, toho přitloustlýho, sem dovezl takovej dost nóbl tatínek, aby se tu prej otrkal. (...) Nejsou to zlý kluci, Cassidy vlastně taky ne, ale někdy dovede bejt pěkněj hajzl, však jste to poznal na vlastní kůži, řek bych, že mu to vlezlo do hlavy. Že ho poslouchaj a že ho ještě nikdo nesejmul.*“¹⁰⁹ Dohromady se dávali podobně jako volně se potulující koně. Cassidy je spojil v jednu partu, stejně jako se koně shlukovaly v jedno stádo. Jejich počinání působí někdy až směšně, jejich chování je v kontrastu se samotným Maděrou vlastně velmi primitivní a krátkozraké. Jsou to však upřímní lidé, na které je spoleh. Jednají impulzivně, ale všechno, co dělají, vychází přímo ze srdce. Přítomnost kovbojů dotváří mozaiku lidských osudů a zaplňuje prostor v poválečné samotě. Ač má každý kovboj svůj vlastní životní příběh, proč se do Svatého Štěpána přestěhoval, jsou to vesměs stejní mladí výrostci, kteří touží být obdivováni. Jejich příběhy jsou ale spíše parodií na neporazitelnost a hrdinskost kovbojů z westernových románů. Chodí ozbrojeni, ale většina lidí v okolí se stejně domnívá, že se zbraněmi neumí tak docela dobře zacházet. Nosí kovbojské klobouky a laso, ale vlastně neví, proč. Do hospody vstupují jako neporazitelní obránci města, ale téměř v nikom nevzbuzují respekt. Vzbuzují pouze pozornost, po které prahnou. Jejich entrée vytváří atmosféru jako z pravého westernu – každé oko padne právě na ně a neozve se ani hlásek. Ač po něčem takovém všichni kovbojové touží, vypadají spíše zaskočení, že se jim podařilo přitáhnout pozornost.

Velí jim Cassidy, drzý a povýšenecký cápek toužící po obdivu ostatních. Maděra je pravděpodobně vůbec prvním, kdo si dovolí se mu postavit čelem a vysmát se jeho neznalosti angličtiny i jeho komické nadřazenosti nad zbylými kovboji. Konečně se tak

¹⁰⁹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 104

dozvědí, jak se jejich přezdívky správně čtou a co v překladu znamenají. Pozoruhodné je i to, s jakým chladem v hlase jim všechny tyto informace Maděra sdělí. Jeho cílem totiž rozhodně není Cassidyho nějak zesměšňovat, nemá potřebu mu nic vracet, i když by měl co. Ještě nějaký čas po této konfrontaci si Cassidy nepřipouští, že by měl někoho poslouchat. Stále je nafoukaný a nedotknutelný. „*Na lavičce vedle schodu seděl Cassidy. Vlastně spíš pololežel, nohy natažené a patřičně překřížené, tu otřesnou hučku, nafackovanou na stetsona, posunutou – jak si určitě někde přečetl – až ke kořenu nosu. Paže rozcapené po opěradle.*“¹¹⁰ To ostatní kovbojové brzy pocítí, že takovýmto chováním si autoritu ani popularitu nezískají. Lidem je bližší a sympatičtější Maděra, u kterého absentuje teatrálnost a povýšenecké sklony. Nakonec ale přeci jen všichni spojí s Maděrou síly, aby budovali statek a bojovali proti Němcům. Sám Maděra obdivuje Cassidyho nadhled. Cassidy umí totiž vytěsnit vážné věci v situacích, kdy se chce bavit. Nepatří mezi nejbystřejší, a tak si některé závažné momenty příliš nebere a nahlíží na ně s nadsázkou. Právě to mu Maděra někdy závidí. Jeho myšlení zkouší použít v momentě, kdy řeší závažnou situaci – odcizení brašny s německými penězi: „*Nech toho, vole, a šoupli to koňovi, ten má větší hlavu, by řekl Cassidy.*“¹¹¹ Do pohraničí se dostal, když se vracel z totálního nasazení z Německa. Byl to tulák bez domova, protloukal se životem bez cíle. Jeho touha po vůdčím postavení byla do jisté míry dána i tím, že chtěl být konečně tím, kdo bude rozkazovat. Mládí totiž jako sirotek strávil v různých výchovných zařízeních. Jeho rodinu tak tvořili právě kovbojové a pravý domov našel teprve na Maděrově statku.

Kanda Maděrovi poradí, aby se pokusil pro práci na statku a chytání volně pobíhajícího dobytka získat právě kovboje. Budou nadšeni, že jsou potřební a navíc při takové práci nadále mohou pokračovat ve hře na rodokapsy. Když se později napětí mezi kovboji a Maděrou uklidní, začnou samotného Maděru nazývat rančer či šéf. Mohlo by se zdát, že jde o shazující oslovení, ale každý z kovbojů to myslí upřímně. Žádný z nich totiž netouží po tom, aby Maděru v jeho vedoucí pozici vystřídal. Uvědomují si, že potřebují někoho, kdo je povede, bude jim dávat rozkazy a radit jim nejen ve statkářských záležitostech. Pro mnoho z nich je jako starší bratr, nebo dokonce otec, který nad nimi drží ochrannou ruku. Když Maděru blíže poznají, začnou litovat toho, jak se k němu zachovali, když do Svatého Štěpána přicházel (považovali ho za nepřítele, a tak ho přivedli jako zajatce). Postupem času z jejich chování zmizí jejich snaha nadřazovat se nad ostatní. Maděra z nich, tak

¹¹⁰ STRÁNSKÝ, Jirí. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 96

¹¹¹ Tamtéž, s. 186

trochu nevědomky, vychovává pracovité rančery. A co víc – nakonec stanou přáteli, kteří si mohou důvěřovat.

K vyvrcholení celého příběhu dochází v závěrečné kapitole. Dojde zde k dobrodružné přestřelce jako vystřižené z westernu. Kovbojové k transportu používají koně, bojují o každý kousek půdy. Pro záchranu domoviny jsou schopni obětovat cokoliv. Každá z postav má své místo, každý jejich čin zapadá do konečné mozaiky. Ač Maděra málem ztratí další ženu, za zády s kovboji se mu podaří zvítězit. Zobrazení výhry té „správné“ strany jen potvrzuje prohru škůdců posledních let. Zlo tak bylo poraženo, stejně jako v příbězích z divokého západu.

To, že všechno funguje, každý jednotlivec sem patří, dokazuje příjezd Maděrova starého přítele Milana Smoly. Jen v tomto okamžiku se setkáváme s někým zvenčí, s někým, kdo má odstup. Maděra najednou působí jako člověk, který do pohraničí nepatří, měl by raději být někde ve velkoměstě. V jednom momentě tak vidíme dva pohledy na Maděru. Ten starý, který zemřel při příchodu do Svatého Štěpána, představuje věčný snilek Smola a ten nový, který se odráží v unavené tváři Ilonky. Maděru, kterého zná Smola, pohraniční krizová situace nikdy nepřijme. Problém, ve kterém se pohraničí nachází, vyžaduje Maděru zkušeného všemi možnými strastmi, Maděru ztrhaného, Maděru starostlivého. Podobně jsou na tom i kovbojové. Jejich existence v normálním světě, tedy ve světě, kde už nehrozí žádné nebezpečí ze strany Němců, by byla značně teatrální. Do pohraničí jejich snahy však zapadají, pohraničí samo o sobě někoho takového potřebuje. Návštěva Smoly dokazuje, že všude jinde by přezdívký z rodokapsů působila komicky, sem však zapadají. Z toho všeho pak nutně vyplývá fakt, že zdivočelá země je zemí sama o sobě. Tvoří jakýsi ostrov ve státě, který má svá vlastní pravidla, podle kterých funguje. Pochopit je mohou pouze ti, kteří zde žijí. Ostatním zůstane tato oblast vzdálená a uzamčená.

5.3 Německá otázka

Národ, který stojí za vyprovokováním druhé světové války, poznává Maděra na vlastní kůži už u britského letectva. Ani v Anglii, ani v Čechách nejsou Němci oblíbení. Vždy jsou jim za vinu dávány hrůzy bojů, strádání lidí a zvířat, zejména koní. Kromě těch špatných Němců zde ale vystupují i Němci, kteří nikomu nevadí. Naopak, jsou částí české společnosti přijímáni. Často bývají dávání do kontrastu se zrádci, kterých mají ale ve svých řadách dost i Češi. Střetává se zde v jediném dějinném momentu polemika nad tím, kdo je špatný či dobrý a proč. Jak se nyní zachovat, aby to celá společnost přijala? Kdo má nebo

nemá právo rozhodovat, nebo dokonce i to, zda je možné všechny soudit podle stejného klíče? Existuje snad někdo, kdo má patent na odpovědi na tyto otázky? Je možné, aby někdo na sebe takovou odpovědnost vzal? Poválečné soužití, či v tomto případě spíše soupeření o území, je hledáním morálních zásad a vytváření hodnot v podstatě nově vznikající společnosti, která staví hlavně na tom, že to před ní bylo špatné. Bude ale jejich vymezení se vůči problému to správné? Většina hlavních protagonistů však možná více než nalezení řešení této situace, prochází hledáním sebe sama. Přímá konfrontace s nepřítelem vytváří jejich osobnost tak, jak si to žádá pohraničí.

S českým postojem k Němcům se střetáváme v momentě Maděrova příchodu do pohraničí. Seznamujeme se s označením různých obyvatel, kteří mají co dočinění s poválečným pohraničním prostorem (vervolfové, zlatokopové, národní správce, rabovací garda). Poprvé se zde objevuje termíny osidlování pohraničí a odsun. Ačkoliv jsou Němci nyní částí společnosti, které je třeba se zbavit, vše, co po nich zůstává, Češi využívají. Většina obyvatel nosí různé části německé vojenské uniformy, samozřejmě bez charakteristických doplňků. Ač zde Maděra neprožil hrůzy války, on sám má odpor něco takového nosit. Nesmyslnost svojí averze si uvědomí, když zjistí, že německé oblečení nosí v Čechách každý druhý bez známek pohoršení.

Celková negativizace postav Němců vzniká z jejich chování v poválečném období. Konflikt, za jehož vznikem stála spíše česká strana, Němce natolik zasáhl, že začali promyšleně ničit českým obyvatelům živobyті. Kradli jim dobytek, znepríjemňovali jim pohyb v krajině nebo ničili jakékoliv důkazy dokazující německé válečné zločiny. Zvláštní skupinou Němců jsou tzv. vervolfové. Jedná o záškodníky, kteří útočili na civilisty, nebáli se je dokonce zabít, ničili a vykrádali stavení ve městech. Čechům jejich náhodné útoky naháněly hrůzu. Vervolfové patřili mezi ty nejvíce nenáviděné Němce. Ačkoli se ani jednou neseťkáme s konkrétním vnějším popisem takovýchto lidí, z jejich souhrnného označení je jasné, že chováním lidem připomínali krvelačné vlky (německy wolf) žijící v divoké přírodě. Jejich přítomnost vysvětluje to, proč je krajina kolem Svatého Štěpána zdivočelá. Živočišnost se po mnoha psychicky i fyzicky náročných situacích probudí i v Martinu Kandovi. Je až pozoruhodné jaký to nelítostný vlkodlak se v něm objeví. Najednou nedokáže ovládat svoje chování, vrčí kolem sebe a jeho oběti – gardisté – v kontrastu s jeho naštváním pouze kňučí a nedokážou se ubránit.

Možná největší ránu do zad dostanou Svatoštěpánští, když zjistí, že mezi sebou mají zrádce Zikmunda, který vysílá k Němcům tajné signály, aby mohli nerušeně krást zdejší dobytek. Na takového člověka celá společnost nahlíží ještě hůře než na Němce, protože byl přímo jejich součástí, patřil do jejich komunity a zradil kvůli vlastnímu zisku. Z rozhovorů je najednou cítit, že nikdo neví, komu může dále věřit. Zikmund navíc ukradl brašnu s německými markami, které Maděra našel při příchodu do pohraničí, a nakoupil za ně v Německu pozemky. Je možné takového člověka dál snášet mezi sebou? A je to vůbec Čech, když se chová jako by patřil k německé straně? Zikmundovo chování způsobuje, že mu nikdo nevěří a dívají se na něj jako by byl Němec. Vedle Zikmunda v knize vystupuje postava hostinské, která po válce rychle pochopí, že s cejchem Němce se jí nebude dobře žít. Proto zatají, že byla provdaná na Němce a za manžela vydává vlastního bratra jen proto, aby jí všichni věřili, že je Češka.

Po odsunutých Němcích pochopitelně zůstávají zbytky jejich života. Na domech zůstaly švabachem napsané německé názvy, veškeré veřejné i soukromé statky bez nároků na odškodnění spadnou do vlastnictví Čechů. Asi nejmarkantněji je jejich odchod cítit z opuštěných domů. Zbytky jejich života působí děsivě. Jako by až do poslední chvíle nevěřili, že budou muset skutečně svoje domovy opustit. „*Na kamnech v hrncích jídlo, na stole v hrnku nedopitá káva. Nejspíš do poslední chvíle nechtěli věřit nebo dělali, že nevěří, že musí pryč.*“¹¹² Krátký popis opuštěné kuchyně však v sobě skrývá mnohem víc. Jako by takový výjev hovořil, zobrazoval hrůzu, mluvil k české straně a snažil se probudit lidskost a pochopení. Ukazoval též českou pomstychtivost, krádež domova a psychické pohody. Jako by každý detail vykresloval nepěkné zacházení s lidmi. Sám Maděra je z takových mluvících obrazů zaskočen, nechává se zasáhnout přímo u srdce. Zároveň ale začíná vzpomínat na rok 1939, kdy se něco podobného odehrávalo v opačném směru a on si na základě toho uvědomuje svoji nenávist. Pro obhájení vlastního špatného chování je tak využito jiného momentu, který byl naopak strastiplným pro českou stranu. Najednou se celý odsun jeví jako oprávněná odplata. Oba okamžiky lze jen těžko srovnávat. V roce 1939 v pohraničí bylo německé obyvatelstvo v početní převaze. Nyní se menšina snaží zbavit většiny, pomstít se, dát konečně šanci nenávisti, aby se naplno projevila.

Román se snaží nalézt i odpovědi na to, proč se do pohraničí vrátilo tak málo českých obyvatel, proč nepřišli stejně jako Maděra znovu vybojovat zem, která jim patřila. Většina

¹¹² STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 69

příchozích byli pohraniční nováčci, kteří se zde učili žít. Lidí jako Maděra bylo minimum. Právě takové si ale pohraničí žádalo. Bylo nutné najít někoho, kdo bude oblast dobře znát, bude v ní umět žít a pracovat. Život ve vnitrozemí a zde je naprosto odlišný, v mnoha ohledech snazší. Navíc po válce bylo pohraničí v neustálém ohrožení pomstychtivými Němci, kteří doufali ve svůj návrat.

Ve *Zdivočelé zemi* se nám naskýtá i pohled na neadekvátní chování Čechů. Jako by celý národ chtěl ponížít Němce, co nejvíce to půjde. Nenechat na nich ani nit suchou a zúročit vše, co zde po nich zůstalo. Často tak dochází k systematickému rabování opuštěných domů, na které si celý ublížený národ dělá právo. Obydlí Němců mívají rozbitá okna, zotvřené všechny skříně, zničené vybavení, a to z jediného důvodu – pomsty. Rabování je umocněno i tím, že si Češi uvědomují, že se nechovají úplně podle morálních zásad. „*Spousta lidí říká, že proti tomu, co se teď děje v pohraničí, byla celá naše válka mateřská škola.*“¹¹³ A tak i Maděra záhy po příchodu pochopí, že bude muset jednat hlavně ve svůj vlastní prospěch. Začne si vyčítat, že nechal dál volně pobíhat koně místo toho, aby si je chytil pro sebe. Měl by vedle sebe alespoň němou tvář, se kterou by mohl všechno probrat.

Vlastní názor na Němce a jejich odsun má i hlavní protagonista. Během návratu se s odsunovanými setkal již v Praze. Vidí onu nelidskost, se kterou se s nimi zachází a nerozumí jí. Podle názorů mnoha Čechů tomu ale ani rozumět nemůže. Za války v Čechách nebyl a nemá právo tak cokoli soudit. Mlčky tak se zděšením v očích pozoruje označování Němce hákovými kříži, zneužívání jich na fyzickou práci nebo zanedbané obličej. S tím vším se setká ještě dříve, než vstoupí do Svatého Štěpána a ocitne se jejich útokům tváří v tvář. V souvislosti se ztrátou archivu, který je pro další postup velmi důležitým zdrojem informací, se k celému odsunu situaci vyjadřuje i Maděra. Po příchodu do Čech dlouho nebyl ztotožněn s důvody odsunu. Později pochopil, že české společnosti vystěhování Němců pomůže s vyrovnáním se s křivdami, které jim byly způsobeny ze strany centrálních mocností. Vnitřně se však nemůže srovnat s tím, jak se k tomu český národ postavil. „*To už jsem snad nějak i sobě zdůvodnil, proč odsun a že odsun. Ale nejsem schopnej překousnout to, jak odsun.*“¹¹⁴ Uvědomuje si, že Češi se nyní chovají možná ještě hůře, než Němci za války. Nedokáže se vyrovnat s tím, jak je snadné Němce zabít. Bez viny, bez postihu, bez černého svědomí. Česká krutost umocněná všeobecným

¹¹³ STRÁNSKÝ, Jirí. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 71

¹¹⁴ Tamtéž, s. 326

vnímáním nutnosti Němce potrestat, je znakem nevyzrálosti společnosti. Ale je vůbec možné se přes takovou křivdu přenést? Maděra tyto skutečnosti vnímá z vnějšího pohledu. I když zažil válku na vlastní kůži, neprožíval nic z toho, co lidé v Protektorátu. Vlastní zkušenost, která mu tedy chybí, v něm vyvolává dojem, že nejsme lepší. „*Msta plodí mstu.*“¹¹⁵ A v tomto případě je to msta, kterou každý Čech vnímá jako zadostiučinění.

Polemiku s Maděrou vede jeho současný společník Martin Kanda, který zastává právě opačný názor. Němce ve Svatém Štěpánu zažil a jeho vlastní zkušenost mu nedovoluje takto přemýšlet. Vlastně by to ho bez Maděry ani nenapadlo. Přesto, že se Kanda nenechá přesvědčit, je natolik taktní k Maděrovu názoru, že mu nic nevnucuje a raději odejde. Nelze říci, že by se kvůli tomu hádali. Každý z nich má pouze odlišný názor, který nedokáže změnit, protože se vyvinul rozdílnou válečností zkušeností.

Jako jedinému Maděrovi zůstali Němci v srdci. Prožil tady s nimi část života, v jeho očích byli součástí zdejší komunity a najednou tu chybí. I když na ně nemá zcela dobré vzpomínky, tak nějak cítí, že jejich duch tu s novými obyvateli ještě dlouho zůstane. Ať už se jedná o německé nápisy ve švabachu na stěnách domů nebo lavičku, na které bude neustále vidět posedávat dva starší Němce. Na druhou stranu si je jistý, že by neměli dostat žádnou šanci k tomu, aby se zde mohli začít znovu roztahovat a rozhodovat. Češi se teď musí semknout a postavit se jim společnými silami, jinak je nebude možné porazit.

Proces samotného odsunu tvoří jen zlomek vyprávění. Za organizací stojí jediný úředník, který přijíždí do Svatého Štěpána z vnitrozemí. Pro chystanou věc má přímo příhodné jméno – Odehnal. Morální špatnost odsunu si část českých obyvatel ve Štěpáně uvědomuje. Nejvíce o něm uvažují právě ti, kteří strávili poslední léta v různých koncentračních táborech. Nechtějí být těmi, kdo se mstí stejnou mincí, ale bohužel nemají pravomoc odsun zastavit. Celým příběhem je zároveň protkána pavučina otázek, zda na odsun někdo právo má. S odstupem času na odsunované Němce vzpomíná i starosta Brabenec. Vybaví se mu jedna Němka, která ze zlosti rozbila vzácnou vázu všem před očima, protože byla nucena cokoliv vyndat kvůli nadváze zavazadel. I přes časový odstup stále vidí zlobu v jejích očích, pocit křivdy, který byl slyšet za každým slovem, které řekla.

Odsun měla být vlastně jen formalita – Němci odjedou a na jejich místo přijdou Češi nebo Slováci, kteří zde začnou nové životy. Bez boje, bez odporu, bez ponižování. Jenže ve

¹¹⁵ STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 326

skutečnosti se stal pravý opak, Nejpřesněji pohled na celou situaci vykresluje Kanda. Popisuje Maděrovi svoje pocity, snaží se slovy vyjádřit ty hrůzy, které viděl. „... *když jsem v květnu táhnul jako tulák tímhle krajem, eště žádnéj vodsun nebyl, ale Češi už vyháněli Němce z jejich chalup... víš, kolik já viděl mrtvých? ... Taky jsem viděl chlapa, kterej na stromě, jak na posedu, čekal, až si Němec přijde vykopat svý drahocennosti, a pak ho přímo před chalupou vodprásk jako lišku v kurníku... já se moh jen koukat... měl jsem přece posláni... seru jim na posláni, Made... budu radši sám sedět hnojem, než abych jako ohař čenichal po jinejch... Jo, to jo, tohle musím dotáhnout do konce... zprávu, protokoly, vejslechy...*“¹¹⁶

Kousek od Bučiny žil po dlouhá léta německý antifašista Birke. Maděra ho znal už od dětství. Byl to takový kouzelný dědeček, u kterého si v dětství s kamarády hrával. Všichni o něm věděli, že s fašistickou ideologií nesouhlasí. Stranil se vlastně jak Čechům, tak Němcům. Byl ve své podstatě tak apolitický, že nestál ani na jedné straně barikády. Jeho posledním životním přáním bylo zemřít v chalupě, ve které už dlouhá léta žil. To se mu vlastně splní, i když nezemře přirozenou smrtí. Za jeho zastřelením stojí pravděpodobně Karl Kutschera, původně Čech Karel Kučera, který se stal Němcem. Nyní se chtěl do pohraničí vrátit opět jako Čech, ale potřeboval se zbavit svědků, kteří by jeho německou minulost znali. Ze stejného důvodu se ztratila i matrika. Navíc se kvůli tomu dostal do ohrožení i Maděra, který celou skutečnost také dobře znal. Smrt pro něj byla pravděpodobně nejlepším odchodem z pohraničí, protože neztratil ideály o české straně. Ostatním antifašistům, i když bylo prokazatelné, že i za války nepodporovali Hitlera, byl zabaven veškerý majetek a byli odsunuti.

Když Maděra přichází do Svatého Štěpána, setká se s krávou, která mu nerozumí. Je to německá kráva, která česky neumí? Maděrovi se honí hlavou myšlenky, které naznačují, že všechno bylo poněmčeno, dokonce i zvířata. Po intenzivní několikaměsíční práci se v závěrečném vrcholném boji pomalu německá kapitola českého pohraničí uzavírá.

¹¹⁶ STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. 1. vyd. v tomto souboru. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997, s. 351

6 Vyhnání Gerty Schnirch: Odsun jako svědomí národa

„*A dobrý Němec je jedině mrtvý Němec...*“¹¹⁷

Vstupem do života jedné z mnoha obyvatel německé národnosti v Protektorátu se ocitáme na prahu nešťastné doby, která druhou světovou válkou teprve začínala. Na počátku 40. let 20. století se seznamujeme s celou rodinou Schnirchů, konkrétně pak nejvíce s titulní postavou Gerty. Celý fikční svět je rámován skutečnými historickými událostmi, které podtrhují uvěřitelnost celého příběhu. Tragičnost osudu jedné z mnoha českých Němek je umocněna možností čtenáře poznat Gertu již v době před zahájením odsunu a zároveň sledovat její osud i dlouhá léta po něm.

Román, který se na událost odsunu dívá s odstupem několika desetiletí, vyšel poprvé v roce 2009. Pravděpodobně i díky neobvyklosti tématu, o kterém Tučková píše, bylo napsáno mnoho recenzí, které se snaží příběh Gerty Schnirch interpretovat. Vesměs se jedná o recenze kladné, které vyzdvihují komplexnost příběhu, realistické zobrazování událostí nebo přiblížení obou stran konfliktu. Konkrétně Erik Gilk upozorňuje na to, jak bravurně se Tučková vypořádala s odpověďmi na složité otázky, které právě tato doba nabízí a navíc, že se jí podařilo téma stoprocentně využít a zakomponovat do příběhu nejdůležitější dějinné události mající vliv na celou společnost (a samozřejmě pak i na Gertu).¹¹⁸ Pavel Janoušek o románu píše jako o příběhu s šokujícími skutečnostmi.¹¹⁹ Upozorňuje, že už jen skutečnost má sama o sobě velkou míru působivosti, nicméně styl vyprávění jí přidává na kvalitě. Realistické zachycení událostí potom neupřednostňuje ani jeden z národů, pro takové vyznění je zcela žádoucí, že příběh začíná mnohem dříve, než se k odsunu začne schylovat. Podstatu vzniku celého románu shrnuje v jedné větě Stanislav Škoda.¹²⁰ Upozorňuje hlavně to, že primárním cílem není postihnout dějiny, ale zachytit autentický příběh trpícího člověka. Vojtěch Staněk přistupuje k románu velmi kriticky.¹²¹

¹¹⁷ TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhnání Gerty Schnirch*. 2., brož. vyd. Brno: Host, 2010, s. 177

¹¹⁸ GILK, Erik. *Velký příběh odsunuté Němky*. Tvar. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://old.itvar.cz/prilohy/148/Tvar20-2009.pdf>

¹¹⁹ JANOUSEK, Pavel. *Svědectví nejen o Gertě Schnirch: aneb Takoví jsme byli*. Host. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://nakladatelstvi.hostbrno.cz/ohlasy/vyhnani-gerty-schnirch/svedectvi-nejen-o-gerte-schnirch-aneb-takovi-jsme-byli>

¹²⁰ ŠKODA, Stanislav. *Příběh holky vyhnané z Brna*. Lidové noviny. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://nakladatelstvi.hostbrno.cz/ohlasy/vyhnani-gerty-schnirch/pribeh-holky-vyhnane-z-brna>

¹²¹ STANĚK, Vojtěch. *Dějiny vs. román - 1: 0: Vyhnání Gerty Schnirch Kateřiny Tučkové*. A2. [online]. 2010. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2010/5/dejiny-vs-roman-1-0>

Vyčítá Tučkové zejména jeho prvoplánovost, literární neobratnost a přílišnou „stísněnost“ čtenáře, kterému autorka nedává příliš prostoru, aby si příběhem proplouval sám. Negativních recenzí však nenajdeme příliš mnoho.

Vyhnaní Gerty Schnirch je ale v prvé řadě originálním pokusem podat svědectví o místech, ve kterých autorka sama žije. Možností, jak poznat nejen minulé generace, ale i to, jaké důsledky má minulost na naši současnost. Přesně takové důvody uvádí sama Tučková ve videu pro nakladatelství a časopis Host¹²². Domnívám se, že jistá osobní angažovanost je dobrou motivací vyprávět příběh, který když bude mít smysl pro autora, může nabídnout i přesvědčivější smysl svému čtenáři.

V této souvislosti je třeba také připomenout rozšířený historický omyl, že všichni Němci byli odsunuti. Příběh Gerty Schnirch ukazuje, že mnoho z nich v Čechách zůstalo a dokonce zde žilo až do své smrti. Upozorňuje též na historický fakt smrti mnoha tisíců Němců při pochodu u Pohořelic a následné popírání této skutečnosti za minulého režimu.

Román autorka rozdělila na 4 přibližně stejně dlouhé části. Prvním uvedením do života Gerty je její život za války v Brně. Následuje druhá část, která vypráví o Pohořelickém pochodu a prvních měsících po válce. Třetí je pak vyprávěním o těžkém životě Gerty v roli matky v období socialismu. Poslední, závěrečná část je o Gertě už jako staré paní v době současné. Román tedy zaznamenává dlouhou časovou etapu, některé části života protagonistky záměrně vynechává a věnuje se jen etapám, které určují její osobnost. Síla příběhu je vložena do vypravěčovy schopnosti vyjádřit hlavní emoce příběhu – beznadějí i vírou zároveň.

Pro větší autenticitu Tučková zdatně využívá německého jazyka. Protože značná část postav, se kterými procházíme útrapy odsunu, hovoří německy, i Tučková je nechává promlouvat alespoň částečně tímto jazykem. Využívá přitom tzv. *teorie evokace*.¹²³ Dílčími promluvami v cizím jazyce se snaží vyvolat dojem, jako by postavy tím daným cizím jazykem promlouvali celou dobu. Ve skutečnosti je v cizím jazyce jen dílčí, většinou výrazně minoritní část promluvy a zbytek je řečen česky. Ve většině případů se jedná o němčinu, setkáme se ale i s ruštinou.

¹²² NAKLADATELSTVÍ A ČASOPIS HOST, *Upoutávka na knížku Vyhnaní Gerty Schnirch od mladé autorky Kateřiny Tučkové*. YouTube. [online] 2012. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=CtIomJVkbCk>

¹²³ MAREŠ, Petr. *"Also: nazdar!": aspekty textové vícejazyčnosti*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2003, s. 36

„Das war sichr ein Jude... sicher. Mutti říkala, abychom si dávaly pozor, můžou být všude a jsou jak psi, za kus žvance prý dokážou přepadat i malé holky. Jsi v pořádku? Vyrážela mezi výdechy.“¹²⁴

„Ty voňaješ, sviňa! Smrdíš, odplivl si na ni, pak se otočil a rychle odešel.“¹²⁵

6.1 Prostor a jeho zvuk

Ústředním prvkem románu je jeho hlavní postava Gerta Schnirch. Prostor jako takový zde není klíčový, jako tomu bylo v některých předchozích dílech. Je pouze kulisou, která dotváří jednotlivé epizody a částečně vykresluje těžkosti jednotlivých etap Gertina života. Prostor nevykazuje žádné zvláštnosti, pouze realisticky zobrazuje, jak Brno a jeho okolí mohlo a zřejmě i vypadalo.

Nejvíce se dozvídáme o prostoru města Brna, ve kterém se projevuje válka, změny režimu a proměny skladby obyvatelstva. Většina míst, jež mají v příběhu nějakou roli, mají české i německé názvosloví. Sama Gerta někdy používá německá označení, jindy česká. Zobrazuje to její náklonnost k české straně, většina ostatních Němců používá pouze názvy německé. K vizuální proměně Brna dochází už za války. Na domech se začínají objevovat prohlubně po kulkách, oprýskaná omítka padá na chodníky, ztrácí se cedulky s čísly popisnými, k zemi se sesouvají celé domy. Ponurá atmosféra, která zahalila město, se začíná vkrádat i do lidských duší. Zobrazení prostoru zcela souzní s náladou doby v momentě, kdy končí válka. Zcela logicky je největším zvratem právě konec války, kdy se z prostoru bezpečného pouze pro Němce stane místo bezpečné pouze pro Čechy. Pro obě skupiny je těžké se v Brně pohybovat, má-li „protivník“ páky na to, aby se ho rychle zbavil. Celkově lze proto říci, že Brno poskytuje záštitu vždy jen jedné straně, ta druhá musí předpokládat ohrožení. Poprvé si toho Gerta všimne, když se dostane mezi posluchače Benešova projevu. Uvědomí si, že na každý centimetr kolem sebe už nemá právo, nebude moci mluvit o Brně jako o svém městě. Chvíli však ještě marně doufá, že ona nebude jednou z potrestaných. První velké nespravedlnosti pocítí ještě v Brně ve svém bytě.

Nikdy však nepřestane Brno považovat za rodné město, do kterého by se chtěla vrátit. O poválečných proměnách je Gerta informována německou přítelkyní Antonií, která se již

¹²⁴ TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhnání Gerty Schnirch*. 2., brož. vyd. Brno: Host, 2010, s. 47

¹²⁵ Tamtéž, s. 94

vrátila. Odcizení, jehož strůjcem je čas i mentalita doby, si uvědomí, až ve chvíli návratu. Nejcharakterističtějšími barvami jsou nyní šedá a černá. Zjišťuje, že už to není to staré Brno, nic zde nefunguje jako dřív. „*Doma. Ve městě, které se tomu, v němž žila, už skoro nepodobalo. Její domov už neexistoval. Její byt patřil někomu jinému, ulici, v níž kdysi žila, chyběly celé domy i lidé.*“¹²⁶ Podobně jako město si stojí i nový byt, který byl Gertě s Barborou přidělen.

Více než kdy jindy je pro popis prostoru důležitá jeho audiovizualizace. Vzhledem k tomu, že se jedná o byt s minimálním vybavením, každý jeden stůl nebo židle tvoří obraz prázdnoty a odcizenosti. Dopomáhají tomu i zvuky umocňující dojem odtažitosti a cizosti celého prostoru. Najednou je cítit, viděl a hlavně i slyšet, že prostor Gertu nechce přijmout. Při průchodu městem Gerta stále na každém kroku vidí obrazy odehrávající se před odsunem. Na první pohled se Brno vůbec nezměnilo, je stejné jako když ho opouštěla. Poznávala jednotlivé budovy, vzpomínala na místa, která navštěvovala s Janinkou, připomínala si ulice, kterými chodila do škol. A i když je to pořád to stejné město, přece je jiné. Gertin problém spočívá v tom, že se zcela změnil systém jeho fungování. „*Staronové Brno. Stejně město, stejná síť ulic a vzpomínek, které se s nimi pojí. Jenže deutschfrei, zbavené Němců, pro Němce nevhodné. I pro ty s čerstvě nabytou českou národností. Pro Gertu už Brno nemohlo nikdy být klidným, teplým domovem.*“¹²⁷ Všechno, co by mohlo Němce připomínat, muselo z města zmizet. Odstraněny byly sochy zobrazující Němce, německé domy, německé názvy. Místa, která byla dříve spojena se slávou, nyní oprýskávala a stávala se všedními, někdy až zapadlými. Když se Gerta částečně s novým stavem Brna smířila, začaly se objevovat nové a veselejší kulisy při popisu města – šumějící stromy či slunce. Gerta si totiž postupem času uvědomí, že nic se do starých kolejí nevrátí. A s tím jak pomalu přichází klid do její duše, přichází uklidnění i do prostření, ve kterém žije.

Podobně jako Gerta na Brno vzpomíná i jiná Němka Teresa. Byl to pro ni hmatatelný domov, i když ji z něj vyhnali. Před válkou to bylo město na Moravě dominantní, město, kterému Němci mohli pomoci ještě výš – ve významnosti až někde na úroveň evropských metropolí. Zнала ho dokonale a mohla se považovat za jeho znalkyni. Po válce ho nemohla

¹²⁶ TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhnání Gerty Schnirch*. 2., brož. vyd. Brno: Host, 2010, s. 237

¹²⁷ Tamtéž, s. 241

ani poznat. I když se snažila, neuměla mu už porozumět, protože to město ji nepřijímalo jako svou součást.

Zcela jinak se na Brno dívá Barbora. I když o něm od malička z Gertina vyprávění slychala samé pozitivní informace, bylo to pro ni cizí město. Největší zklamání pro ni byl samotný příjezd. Nikde totiž neviděla to krásné město, vše bylo zahaleno do ponuré atmosféry. Navíc nepotkávala žádné hodné lidi, které zde měli podle Gerty žít. A tak se pro Barboru stalo Brno místem, které ji nepřijalo, kvůli čemuž se zde necítila dobře.

Zajímavé je zjištění, se kterým přichází sama Tučková.¹²⁸ Totiž, že dodnes existují v Brně místa, která mají Brňané podvědomě spjata s německou historií. Toto svoje zjištění vkládá i do mysli Gerty a Teresy. „*Čeští Brňané stále nechodili Běhounskou, Regennergase, nyní pustou, bez jediného chodce, ale stejným směrem se táhnoucí Českou, ulicí kdysi českých obchodníků, restaurátérů, novinových redakcí a vyhlášeného knihkupectví Jožy Barviče, českého vlastence z Valašska.*“¹²⁹ Je paradoxní, jak dějiny, které jsme sami nezažili, vstupují do naší mysli a stávají se neodmyslitelnou součástí naší mentality. Nutí nás chovat se podle společností stanovených konvencí, což v tomto případě znamená zcela nesmyslné nevstupování do ulic. Jenže stejně jako se díváme na místa, nahlížíme také na skupiny obyvatel. Brňané totiž až do Gertiny smrti vnímají Němce jako nepřátele a viníky války. Samotný nezájem o jejich malou část zůstavší v Brně vrcholí smetením návrhu na omluvu ze stolu. V celé této myšlence je jedna velká skrytá otázka. Je vůbec možné z naší společnosti negativní pohlížení na Němce a na vše, co zde po nich zůstalo odstranit?

Druhým stěžejním místem je Perná, vesnička tvořící zázemí i nechtěným. Oproti Brnu je to idylické místo. Gerta je zde sice s ostatním i Němkami poslána na nucenou práci, ale místo si v rámci možností zamiluje. Přes všechny trable, které zde prožije, vzpomíná na krásnou přírodu. Perná je typickou moravskou vesnicí olemovanou vinicemi. Místí zde pěstují i chovají snad vše potřebné a nově příchozí pracující zde zapadnou. I když mají zpočátku strach pohybovat se samostatně po místních loukách, později si vytvoří citovou vazbu k místu, které jim poskytlo azyl. Když se poprvé více vzdálí od obydlí, narazí Gerta s Johannou na raněného Němce, který leží uprostřed polí. Jeho přítomnost dodává vzdálené oblasti ještě více nebezpečnosti, protože obě mají tyto končiny zakázané navštěvovat. A

¹²⁸ NAKLADATELSTVÍ A ČASOPIS HOST, *Upoutávka na knížku Vyhnání Gerty Schnirch od mladé autorky Kateřiny Tučkové*. YouTube. [online] 2012. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=CtIomJVkbCk>

¹²⁹ TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhnání Gerty Schnirch*. 2., brož. vyd. Brno: Host, 2010, s. 325

ted' zde ještě našli Němce, který by jim mohl přidělat problémy. Nemohou tušit, co je zač a dokonce nevědí, zda je zde sám a nehraje na ně divadlo. Stejně tak raněný nemůže vědět, že se k němu blíží Němky. Jejich setkání je nakonec střetem pro obě strany nepříjemným. Němec stejně umře a Gerta si přidělá potíže hlavně tím, že musí přiznat, kde byla, protože u raněného nechala svoji brašnu. Znovu už se vrátit nemůže, má strach už jen z pomyslení, že by znovu šla dál než za humna. Cítí z každého neznámého prostoru bázeň. Zbytek pobytu v Perné je poměrně klidným časem, který je vyplněn sezónními pracemi na poli. Všechny ženy poslané sem na práci, si k Perné vytvoří citové pouto. I přesto, že se Gerta odstěhuje zpět do Brna, jezdí sem pravidelně. Jiné se zde usadí na zbytek života.

6.2 Postavy

Románové postavy jsou vykresleny velmi realisticky. Pro příběh je důležité hlavně to, že autorka před čtenáře klade dva typy zcela rozdílných Němců. Pokouší se přitom ukázat, že není možné národ charakterizovat buď pouze kladnými, nebo pouze zápornými vlastnostmi. Věrohodně zobrazuje jejich chování už za války, čímž dává čtenáři šanci vytvořit si na problematiku odsunu vlastní názor. Nesnaží se vnucovat názory o správnosti či nesprávnosti vystěhování Němců. Vytváří pestrou mozaiku česko-německého soužití ukotveného do dlouhého časového období. Vzhledem k tomuto faktu není jednoduché říci, zda stojí Tučková na straně Čechů nebo Němců, což je otázka, kterou se zabývá ve své recenzi Pavel Janoušek, který vyzdvihuje hlavně kontinuitu příběhu, tedy návaznost na dějiny.¹³⁰ Román nereфлекtuje pouze události, které se mohly odehrát do ukončení druhé světové války, nýbrž zařazuje již skutečnosti, které k nim vedly. Janoušek také zdůrazňuje, že se na odsun nelze dívat pouze z jednoho pohledu, hlavně v problematice zlý Čech – hodný Němec.

Odsun (v tomto případě se jedná o odsun brněnských Němců) je promítnut do osudu titulní postavy Gerty Schnirch. Její velký životní příběh je ukotven do poměrně dlouhého časového úseku od jejího dospívání v období Protektorátu až po smrt v 90. letech 20. století. Na konci vyprávění tak Gertu známe dokonale – jsou nám známe její názory, peripetie, kterými si prošla, rodina a přátelé. Na více než 400 stranách poznáme silnou

¹³⁰ JANOUŠEK, Pavel. *Svědectví nejen o Gertě Schnirch: aneb Takoví jsme byli*. Host. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://nakladatelstvi.hostbrno.cz/ohlasy/vyhnnani-gerty-schnirch/svedectvi-nejen-o-gerte-schnirch-aneb-takovi-jsme-byli>

ženu, která se dokázala po svém vypořádat s těžkými úkoly, které jí osud připravil. Je bezesporu jasné, že kniha v první řadě vykresluje osudy ženy, která byla součástí německého obyvatelstva v Čechách. Nicméně na příběh lze také nahlížet jako na představení silného člověka, který se neumí vzdát, vlastně ani nechce a touží bojovat pro svou dceru, i když není zplozena z lásky, ale hrubým incestním násilím. Proto ze všeho nejvíce šokuje právě názor na život Gerty Schnirch této zmiňované dcery Barbory. „*Nemůžu si pomoci, ale mám prostě dojem, že kromě těch dvou tří let se strýcem Karlem máma žila úplně nenaplněný a zbytečný život.*“ Její postoj, který uzavírá celý román je vlastně do jisté míry také výsledkem jedné z Gertiných charakteristik – uzavřenosti. Nikdy Barboru neseznámila s jejím původem, všechno v sobě celý život dusila, aby její dcera nemusela žít s odporem sama k sobě.

Názory a postoje samotné Gerty jsou formovány už za války, kdy se v přímé konfrontaci střetává s nacistickou ideologií. Pochází totiž z česko-německé rodiny (otec původem Němec, matka Češka), i když jakékoliv češství je už za války popřeno otcovým německým původem. Vždy byla považována za Němku – za války i po ní. Ona však vždy více vnímala svůj český původ, nikdy nesouhlasila s nacismem, netoužila chodit do německých škol ani kroužků, kamarádila s českou dívkou Janinkou, i když jí to otec zakazoval. Vliv na ni nemělo ani to, že se u Schnirchů doma mluvilo pouze německy. Celý život v sobě cítila dědictví po své matce, proto se také toužila vrátit do Brna a žít zde. Nicméně nemohla tušit, že „žít“ normální život jí bude svým způsobem zabráněno a ona se stane pouhým „přežívajícím“ člověkem uprostřed společnosti, která ji semele. I přesto, že se nevzdala a nepodařilo se jí z Československa odsunout fyzicky, byla z nově vznikající poválečné společnosti kvůli svému původu vyhnána už navždy.

Jak již bylo zmíněno výše, čtenář s Gertou prožije téměř celý život. Původně věřící dívka, která už průběhu pochodu z Brna ztrácí víru v boha, dospěje v uzavřenou osobnost s jizvou na srdci. Celý život marně věří pouze na lepší budoucnost, které se nedočká. Vždy patřila k hodným a slušným, kterým, jak už to tak bývá, život většinou připraví krušné chvíle. Gerta je zářným příkladem. Ještě za války je její fyzické i psychické zdraví zkoušeno nacistickým otcem. O násilnostech a křivdách, které zažije po válce ani nemluvě. Je proto jasné, že Gerta je obrovsky silnou osobností, která se jen tak nevzdá. Život jí naučil spoléhat se jen sama na sebe. Když konečně v závěru života začne věřit v omluvu, o kterou

by se mohla postarat její vnučka, vše ztroskotá a tehdy se potvrdí, že co si Gerta sama nevybojuje, to nemá.

Její válečný život byl protkáán několika událostmi, kterým ona jako mladá dívka ještě příliš nerozuměla. Nejprve to bylo ukončení studia na umělecké škole, protože panu učitelovi bylo zakázáno učit. Jak tohle mohla pochopit, když podle ní byl skvělý učitel? Místo střední školy, na kterou toužila chodit, musela navštěvovat německou obchodní akademii, navíc bez své nejlepší přítelkyně Janinky. Janinka totiž byla Češka a s tou se Gerta nesměla kamarádit. Vnímala, že se kolem ní všechno řídí podle nejvýše politicky postavených vlivných lidí, ale rozhodně to nepodporovala. O nacistickou propagandu se nestarala, nezajímala se ani o rozkvet Třetí říše. Kvůli otci se snažila dodržovat pravidla toho, co smí a nesmí, ale vnitřně se s nimi neztotožňovala. Po odsunu byla poslána na nucené práce a jen díky svému vzdělání a pokoře vykonávala práci sekretářky. Pracovní propad pro ni pak znamenal návrat do Brna, kde nikoho nezajímá její vzdělání, ale původ. Znovu se tak stane obětí režimu, tentokrát socialistického, který jí znemožní získat jakoukoliv lepší práci. Uklidí ji na neperspektivní místo, kde vydrží snad jen kvůli tomu, aby z mizerného platu užila dceru.

Gertino otěhotnění a celé mateřství je velmi silný příběh. Dcera, která se jí narodí těsně před koncem války, je výsledkem otcova znásilňování. Navíc Gerta ji pojmenuje po své matce, která během válečných let zemřela. A tak se Barbora stane jakousi syntézou otce a matky a po odsunutí jediným smyslem jejího života. V okamžiku, kdy zjistí, že čeká dítě, je Gerta smutná a nešťastná, protože kvůli tomu ztratila životní lásku Karla. Zpočátku, nejen kvůli tomuto, vnímala dítě jako „skřeta“, kterého v ní zanechala zrůda v podobě jejího otce. Aby se dokázala s nechtěným dítětem lépe vypořádat, navštěvovala hrob matky. Nejprve se domnívala, že nikdy nebude schopná takové dítě milovat. Později se jí díky tomu podařilo najít si k ještě nenarozenému miminku cestu. Představovala si, že je to zpráva ze záhrobí od matky, která jí dítě posílá, aby nebyla tak sama. Až do smrti musela žít se vzpomínkami na hrubé otcovo chování v myšlenkách, ale zároveň jí dcera musela tyto okamžiky nevědomky připomínat denně. Obdivuhodné je i Gertino odhodlání nikdy se s tím, čím Barbora ve skutečnosti je nesevřit nikomu ze svého okolí. O tom, jaké komplikace to do jejich vztahu pak přineslo, se dozvídáme pouze od Barbory, Gerta si jejich vzájemné neshody zřejmě nepřipouštěla.

Na konci války byla Gerta ve městě pouze jedním z mnoha jeho občanů. Všechny, které potkávala, se k ní chovali jako ke všem ostatním. Zdravili se, vycházeli spolu, neměla pocit žádného pohrdání. To vše se změnilo s následným hledáním viníků a postupnou realizací jejich potrestání. Ač je nejprve považována pouze za někoho podřadného, postupně se z ní stane nežádoucí „předmět“, kterého je třeba se zbavit. Protože Češi nabyli dojmu, že Němcům se musí vrátit všechno, co za války prováděli, stane se Gerta ze dne na den občanem s neviditelným terčem na zádech. Teprve v průvodu, který Brno opouštěl celou noc z 30. na 31. května 1945, jí definitivně dojde, že nikoho prostě nezajímává, že není nacistka. Její německý původ ji předurčil k tomu, aby vytrpěla za svou rodinu válečné blaho. Ale bylo to, co za války prožila, skutečné štěstí? Gerta to tak nikdy necítila, vnímala vše spíš jako rozkazy od otce a neprotestovala, protože věděla, že tak si doba žádá, aby se chovala.

Při pochodu si projde řadou tělesně, ale i duševně náročných situací. Těžce se vyrovnává s tím, že z Brna odchází s lidmi, kteří byli prokazatelně nacisti. Jí k tomu, aby byla donucena opustit domov, stačilo jedině – příjmení Schnirch. Stala se obětí své doby, která nesnesla hledat důkazy. Proto není rozdílů mezi Němci a Gerta „se svými“ musí pryč. I když se dlouho snaží vydržet se silami, nakonec jí pomůže pustit emoce ven a vybrečet se ze všech křivd. Díky své síle a odhodlání, na rozdíl od mnoha ostatních, pochod přežije. Když se konečně dostane víceméně do bezpečí pod ochranná křídla Zipfelové v Perné, začne vzpomínat na svého bratra i otce. A i přes to, že oni jsou strůjci jejího neštěstí, přemítá, jak se právě teď mají. Nikdy se je však nevydá hledat. Malým zadostiučiněním jí je rozhovor s komisařem Schmidtem, který projeví pochopení pro její těžký osud. Co jí to je však platné, když i on, Němec pocházející z rodiny žijící v Čechách po několik generací, nakonec ze strachu ze země utíká. Gerta je v tomto směru oproti němu silná, nenechá se jen tak definitivně vyhnat. Věří, že jednou bude pochopeno, že ona za nic vinu nenese. Šokující pro ni je zpráva, že celé její vyhnání byl omyl, který jak ale brzy pochopí, nikoho nemrzí. Přestože nakonec získá české občanství (do Brna se vrací jako Schnirchová), je neustále za svou minulost zkoušena. Trestána je po stránce pracovní i soukromé, když jí příkazem nastěhují do bytu řecký manželský pár.

V mládí byla její nejbližší spojenkyní, hned po matce, dívka jménem Janinka. Původem Češka, se kterou Gerta navštěvovala školu a kroužek malování, se kterou se procházela válečným Brnem a povídala si s ní. Lépe řečeno, pouze Gerta povídala, protože Janinka

byla velmi tiché a nenápadné děvče, které více řeklo svým vzhledem než slovy. V okamžiku, kdy Gerta ztratí definitivně svoji matku, je pro ni Janinka jedinou spřízněnou duší. Při bombardování města tak hledá hlavně ji. Samotnému hledání uprostřed chaotického Brna je věnována poměrně dlouhá část, realisticky jsou vykresleny všechny hrůzy, jež Gerta cestou zničenými ulicemi uvidí. Důraz na zmiňované hledání dokazuje, jak byla kamarádka v Gertině životě důležitou a milovanou osobou. Pocit štěstí, který Gerta ucítí, když zjistí, že je její Janinka v pořádku, představuje jeden z mála pozitivních okamžiků v celém jejím životě. Velké zklamání pak prožije, když jí Janinky matka sdělí, že je Janinka po smrti. O tom, jak ji tato zpráva silně zasáhla, se však dozvídáme až s odstupem času. Teprve po ztrátě Karla se myšlenky hlavní protagonistky začínají vracet do válečných let. A během jednoho z takových exkurzů do minulosti zjišťujeme, proč se nejlepší přítelkyně rozešly. Gerta ji nehledala, protože se domnívala, že nežije. Janinka se o to nepokusila ze zcela odlišných důvodů. Gertu považuje za jednu z Němců, těch Němců, kteří jí zničili život. Z toho vyplývá jediné – i když Gertu znala a vyrůstala jí po boku, viděla v ní více špatnou Němku než dobrou přítelkyni. Obě na vzpomínky přivede jejich náhodné setkání na výstavě, ale nedojde k vzájemnému oslovení, obě se spokojí s pravdou, se kterou žijí již dlouhá léta. Jedná se o jeden z nešťastných konců, kterých je v románu více.

Další postavou, která je pro Gertu životně důležitá, je její maminka. Její život, kterým zpečetí i osud vlastních dětí, rozhodne jediné „ano“. Svatbou s Němcem se stane Němkou a stane se součástí dějin nacistického Německa. Na obhajobu Gertiny matky, Barbory Ručkové, je nutné podotknout, že před válkou se Friedrich Schnirch nikdy nechoval povýšenecky, byl to normální muž. To až nová doba ho naučila chovat se nelidsky. Svým chováním se stal pro Gertu slizkou osobou, jež ji nikdy neměla ráda, pouze ji zneužívala. Pro něj byl důležitý jeho syn Friedrich (Friedříšek), který kráčel v jeho šlépějích. Stal se jedním z nacistických pohlavárů, vyznával fašismus a bojoval ve znamení hákového kříže. Gerta se s ním naposledy setkala ještě za války, když bydlela s otcem. Od té doby o něm neměla jedinou zprávu a mohla si tak pouze představovat kde, s kým a jak žije, a zda-li vůbec žije. Jeho postava do příběhu opět vstupuje v okamžiku vlastní smrti. Dozvíme se tak, že i když se rozhodl žít na opačné straně barikády než Gerta, jeho život také nebyl zrovna šťastný. Musel se dívat na hrůzy koncentračních táborů, což mělo velký vliv i na jeho osobní manželský život, způsobilo alkoholismus a určilo možný poválečný život. Jako utečenec z Československa se pak usadil ve Frankfurtu nad Mohanem, kde zemřel

přirozenou smrtí. Při jakékoliv zmínce o Brně cítil křivdu, nikdy se nesmířil se svým odchodem ani minulostí. Až na smrtelné posteli si uvědomil, že Gerta s matkou měli pravdu, to ony byly na správné straně. Nikdy se proto neodvážil Gertu kontaktovat, nebyl si jistý, zda by ho přijala. Vzápětí je však cokoli z toho popřeno, když Friedrich ve smrtelné agonii uvidí stoupající vlajku s hákovým křížem, která symbolicky vlaje na Hitlerem osvobozenou Evropou.

Kromě Gerty se v románu objevuje ještě jedna postava, se kterou se seznamujeme v průběhu dlouhého časového úseku. Jedná se o její dceru Barboru, nepříliš bystrou dívku. I přesto, že její život je výsledkem Gertina zneužívání, vyrůstává Barbora s přemírou věnované lásky. Pro Gertu je to vlastně jediná blízká osoba, pro kterou by udělala cokoli. O Barbořiných myšlenkových operacích se začínáme dozvídat průběžně až v její dospělosti. Teprve tehdy poznáme, jak se ona sama dívá na jejich odsunutí a na Gertu jako matku vůbec. Ačkoli část života, kterou prožily v Perné, by bylo možné považovat za ztracená léta, kdy o sobě nemohly svobodně rozhodovat, Barbora na tento čas vzpomíná velmi pozitivně. V paměti jí zůstaly střípky toho, jak si hrála s ostatními dětmi, jak ráda měla starou Zipfelovou, kterou vnímala jako vlastní babičku. Návratem do Brna pro Barboru tato klidná a láskou naplněná léta skončila. Proto i její vnímání města není příliš pozitivní. Na každém kroku si všímá potemnělých ulic s válkou poničenými domy, ve škole nemá kamarády a ani paní učitelka se k ní nechová hezky. Navíc moc dobře vnímá, že ani Gerta není po návratu do rodného města šťastná. Neúspěšný návrat se podepíše i na jejich vztahu. Ony dvě nikdy nebyly dobré přítelkyně, ale najedou jako by i to málo, co je spojovalo, mezi nimi zamrzlo a nebylo cesty zpět. Nepříliš dobré vztahy s matkou prožívá po svém. I když se kvůli tomu vnitřně trápí, navenek nic nedává najevo. Nejen že se Gerta stane obětí režimu, ale Barbora se ve škole stane obětí šikany. Oboje se děje z jediného prostého důvodu – německému původu. Barbora si prochází náročným obdobím, když se jí příliš nedaří chápat učivo a navíc se stává pravidelnou obětí hry „Lidice“, jejímž cílem je Barboře vrátit všechny nespravedlnosti, které páchali Němci Židům. Opravdové štěstí pocítí až v dospělosti, když začne chodit s Járou. Konečně se totiž zbaví nálepky Němky. Vzhledem k tomu, že i Jára není příliš nadaný, oba si rozumí. S matkou se nakonec definitivně rozkmotří při jedné výměně politických názorů. Barbora s Járou se totiž politikou vůbec zaobírat nehodlají, což Gerta, kterou politika semlela, nedokáže pochopit. Barbora si k matce najde znovu cestu až v jejích posledních chvílích. Přesto ani v tomto okamžiku matce nerozumí. Neví, jaký smysl by pro ni mohla mít

omluva, která by už stejně nevzala nic zpět. Ona na rozdíl od Gerty žije současností. Barbora životem ve své podstatě prochází i poznamená tím, že nezná svého biologického otce, navíc jí žádný muž vlastně otce ani nepřipomínal. Gertin přítel Karel to s ní nikdy moc neuměl, a tak mužský vzor nikdy neměla. Žije ve své podstatě poznamenána i tím, že netuší, že její otec a děda jsou vlastně tatáž osoba. Někdy je ovšem zatajení informace pro poklidnější život správná volba. Celou skutečností už byl zčásti zkažen jeden život – Gertin. Proto se rozhodla, že Barbora prožije mnohem spokojenější život, když se to nikdy nedozví. Vlastně se nikdy příliš nedozví o celé své rodině. Z vyprávění zná jen babičku Ručkovou, které nosily na hrob květiny. O tom, že má strýce sice tuší, ale celkem si zaskočí dopis od Červeného kříže o jeho smrti. Protože už se Gertin život chýlí ke konci, zůstává jí v hlavě jeden velký otazník – z jaké rodiny pochází.

Seznámení se všemi generacemi žen z rodiny Ručkových je zakončeno nejmladší Blaničkou, Gertinou vnučkou. Tato postava má v příběhu vlastně jediný úkol – vnést do Gertina života naději na omluvu. Pomoci by jí k tomu mohlo její nadšení pro dobrou věc. Nejprve o tom Gerta nechce moc slyšet. Teď ve stáří, když už se se vším nějak smířila, by měla znovu otevírat staré rány. Nakonec v omluvu začne doufat. Jenže zjistí, že Blanička se takhle umí nadchnout pro spoustu věcí, a tak se celý proces omluvy stejně neuskuteční.

Jediná ze skutečných historických postav, která v románu vystupuje, je prezident Edvard Beneš. Jeho význam shrnuje Stanislav Škoda¹³¹. Jedná o loutku, která má za úkol v Brně získat na svou stranu „obyčejné lidi“. Gerta se s ním setká při jeho projevu týkajícím se německých křivd. A najednou se z Beneše jakoby lusknutím prstů stane přesně takový fanatizující člověk, který dokáže strhnout dav „obyčejných lidí“ na svou stranu, názorově je přesunout přesně tam, kde je potřebuje mít. Svými slovy probudí dvojí emoce. V Češích podpoří nenávisť a záměr o vyhnání Němců. Oproti tomu v Gertě začne růst strach z budoucnosti.

6.3 Německá otázka

Zobrazení německé části brněnského obyvatelstva je v tomto románu značně ovlivněno tím, že hlavní postavou je Němka, která ač patří na „špatnou stranu barikády“ (řečeno optikou konce války), je celou dobu charakterizována jako někdo utiskovaný a utlačovaný okolní společností. Vytváří to dojem, že Němci sice byli svým způsobem špatní, ale

¹³¹ ŠKODA, Stanislav. *Příběh holky vyhnané z Brna*. Lidové noviny. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://nakladatelstvi.hostbrno.cz/ohlasy/vyhnan-i-gerty-schnirch/pribeh-holky-vyhnane-z-brna>

protože Gerta nikdy nepatřila k zastáncům nacismu Německa, je postavou, kterou máte rádi, fandíte jejímu štěstí a nepřeje jí už žádné další ponižování. Její osud neprávem obviňované Němky tak hází špatné světlo spíše na Čechy, kteří po válce semleli každého Němce bez výjimky. Důkazem jejich odklonu od Říše je názor na Adolfa Hitlera, o kterém Češi mluví jak o vrahovi a ani jeho děti nepovažují za někoho, kdo by měl právo žít.

Některé pasáže jsou tak napsány s podtónem vyčítavosti a s mírným útokem na svědomí čtenáře, který by si měl uvědomit, že ač byli jeho předci možná v právu, nebylo správné, aby se zachovali takto přísně. Ač sama Tučková v propagačním videu Hostu zmiňuje, že její snahou bylo zachytit fiktivní osud Němky, která klidně mohla bydlet v její ulici, nelze se vyhnout dojmu, že chtěla probudit i špatné svědomí národa. Podaří-li se nám vycítit něco takového z knihy, zcela pak splňují svou literární funkci estetickou – zanechá v nás zážitek.

První velká změna související s němečtím se v Gertiných očích odehraje v létě roku 1939. Ze změn, které prožívá jako mladá dívka, tuší, že pocit štěstí bude od této chvíle výsadou jen jedné společenské strany. Nevýhodou pohledu vypravování je, že se příliš nedozvídáme o vnímání Němců Čechy za války samotné. Z kontextu následných událostí je jasné, že nejsou oblíbeni, ale konkrétní důkazy kniha nepředkládá. Zato je zde hned několik sebevědomých postojů německé strany, která věří ve vítězství nebo špatnost Rusů či Židů. Změnu německých postojů a hodnot přinese až definitivní prohra, jež vyústí ve strach, co se stane a jak budou potrestáni. Najednou jako by část Němců začala cítit, že trest za strasti, které působili, musí přijít. I samotná Gerta čeká na rozuzlení celé situace. I když si je dobře vědoma toho, že je nevinná, čeká na trest také. V tuto chvíli si můžeme všimnout její nenávisti vůči otci – tomu by přála trest, sobě a Barboře nikoliv. Snaží se přijmout svůj osud, navenek je to silná mladá žena, vnitřně se nedokáže přenést přes tu křivdu, kterou jí odsun způsobuje. Jak lehce se s nimi Češi vypořádají – vydají vyhlášku a ona už zde nesmí být. Jako lusknutím prstu se v jejích očích změnila doba, síla se přelila z jedné strany na druhou. Najednou se česká strana nebojí říct, co si o Němcích myslí a co s nimi zamýšlí. Nejhluběji to Gertu zasáhne, když zaslechne ze všech stran shromáždění na brněném náměstí, jak se ozývají vlastně jen dvě slova – trest a smrt. Jak silně se zabodnou tato krátká slova do Gerty, jak rychle procitne a uvědomí si, že i ona je součástí masy, se kterou se v Československu už počítá. Malou útěchu hledá v průhlednosti situace, vždyť bylo jasné, že budou potrestáni. Nikdy se ale nesmíří s tím, že nedostala šanci svoje

osudy převyprávět, šanci obhájit svoje češství. Nedostala ho ani ona, ani nikdo jiný, bez výjimky. S pomyslnou dýkou vraženou do zad udiveně pozoruje kolik odhodlání trestat, kolik odvahy znovu bojovat a kolik zloby a nenávisti se nyní objevuje v očích mladíků, kteří by ještě před pár týdny mohli být jejími nápadníky.

Šokující je pro Gertu zjištění, že ne všichni Němci byli nakonec potrestáni tak jako ona. Nesmyslnost jejího odsunu podtrhuje fakt, že na Němce starousedlíky si nikdo nic nedovolil. A kdo Gertě potvrdí, že právě oni za války nespolupracovali s nacisty? U dlouhodobě žijících Němců na území Československa to nejprve nikdo nezjišťoval. Na všechny ale jednou dojde, a tak se i oni nakonec stali oběťmi odsunu.

Příkladem Němce, který se jako starousedlík z počátku vystěhování nebojí, je starosta Schmidt. Je tím, kdo se stará o chod celé Perné a vzhledem k dlouhé české minulosti své rodiny ho ani nenapadne, že by se i on mohl stát obětí odsunu. Naopak, považuje se za nepostradatelného, navíc se domnívá, že je Čechy oblíben a patří do jejich komunity. Zcela jinak, mnohem realističtěji, vidí jeho osud Gerta. Všimla si, že většina starousedlíků i nově přišedších ho přestávala respektovat a rozhodovali bez jeho svolení. I on si postupně začne všimnout svého vyčleňování ze skupiny respektovaných lidí. O plánovaném odchodu se svěří jen Gertě a dokonce ji láká, aby taky odešla s celou jeho rodinou. Proto Gertu nepřekvapí, když jednoho dne prostě nepřijde do práce. V celém opuštěném stavení nezbude téměř nic. Pravděpodobně proto, že Schmidt ví, kdo by získal cenné věci a darovat takto celoživotní poctivě vydělaný majetek svým činem odmítne. Symbolicky po rodině zůstanou jen květiny na oknech, které stejně uschnou, tak jako život Schmidtů v Československu. Schmidt odešel jen proto, aby mohla jeho rodina žít v klidu bez pronásledování. Vědělo se, že se ničím neprovinil, nicméně svým útekem zapříčil vzniku fámy, že byl stejně prohnílý Němec jako všichni.

Téma, které nelze do otázky odsunu nezakomponovat, je přerozdělování majetku po odsunutých Němcích. Jako první byl zabrán nemovitý majetek, do kterého se pomalu začínali stěhovat čeští obyvatelé, nebo byl využit pro nově vznikající samosprávu země. V druhé řadě se začal kontrolovat movitý majetek, čehož byla Gerta přímým svědkem. Její novou prací bylo vytvářet soupisy veškerého majetku, který měl nějakou hodnotu. Následně majetky převáděla těm Čechům, kteří o ně projeví zájem, často bez řádu a neznámo z jaké pravomoci. I přesto, že přihlížela tomu, jak Němci všechno ztrácí, dlouho věřila, že jejich byt v Brně je stále její. Nechtěla si připustit, že by právě ten její (vždyť její

odsun se určitě ještě vysvětlí) byl zabrán. Byla svědkem i několika případů, kdy se ve vesnici Perná objevili rodiny, které si žádali celá stavení a chtěli zde bydlet. Jak brzy pochopila, takoví zde nyní byli vítáni, a proto nový domov dostávali.

Část německého obyvatelstva, které bylo i po pochodu při síle, využili Češi na různou práci. Někdo uklízel, pracoval na poli, vzdělaní pomáhali v administrativě. Situace se změnila ze dne na den. Nikdo netušil proč, ale i tito zbylí Němci se měli stát obětmi odsunu. Jejich setrvávání vyhovovalo jak jim samotným (stále doufali, že v Československu zůstanou), tak Čechům (zajišťovali práci, kterou ve vysídlených oblastech neměl kdo zastávat). I s odstupem několika měsíců se postoj k Němcům nezměnil, přesto se méně často objevovaly pokusy o znásilnění, neoprávněné vraždy nebo psychické ponižování. Částečně tomu napomohla i vyhláška varující, že v případě ublížení jakékoliv lidské osobě, ztratí člověk nárok na nově nabytý majetek. Konečně se zdálo, že pozůstatky války mizí a zůstavší Němci se začnou opět mít stejně jako Češi.

Netřeba dlouze rozebírat princip kolektivní viny. Celý příběh je na něm založen a nejlépe se zrcadlí v replice nového starosty Hanáka: „*Každý Němec udělal, každý je vinný, ženská, slyšíte? To Němci odsouhlasili obsazení Československa, všichni. Neznám jediného, co by to nechtěl. A všichni si tu pak žrali jak prasata v žitě, za protektorátu, každý si tu nahrabal. A všichni Čechoslováci tím trpěli, jasně? Tak teď to všichni Němci pěkně odnesou. A pak ať si táhnou a nechají nás v naší republice na pokoji.*“¹³²

Mezi všemi epizodními postavami je zajímavá figurka vinaře Führedera, který raději sám zničil celoživotně pěstovanou vinici, než aby připadla někomu z majetnických Čechů, kteří vinařství vůbec nerozumí. Bohužel chystaného odchodu z Perné se už nedožil, za svoje rozhodnutí nepředat své know-how schytat kulku přímo do hlavy.

V Perné byla Gerta v kontaktu s několika Němkami, každou z nich nakonec potkal jiný osud. Spjovala je však nadějná myšlenka, že jednou se domohou svého práva, ať to bude tady nebo v Rakousku. Moc dobře si uvědomovaly, že pro českou stranu jsou potřebné, tedy hlavně jejich odvedená práce. Byly proto přesvědčené o svých malých jistotách – střechou nad hlavou a trochou jídla. Ale jak dlouho taková situace moc trvat netušila ani jedna z nich. Některé pomyslely na útěk za hranice, kde by mohly začít nový život. Paradoxní je, že opravdu myslely na tajný útěk, zatímco tisíce Němců opouštěly

¹³² TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhnání Gerty Schnirch*. 2., brož. vyd. Brno: Host, 2010, s. 171, 172

Československo nedobrovolně v transportech. Znalý příklady celých rodin, kterým se utéci nepodařilo, a byly při dopadení vyvražďeny.

Šanci pro setrvání v zemi alespoň částečně nabízela úprava příjmení. Většinu těch německých byla přidána koncovka -ová, v některých případech došlo i ke změně pravopisu. Z Gerty Schnirch se tak během několika málo sekund stala Gerta Schnirchová jen pro to, aby její život v Československu mohl být o trochu jednodušší. Ne všechny Němky tomu rozuměly stejně jako Gerta. Kupříkladu Johanna Polivka odmítla českou verzi příjmení jak pro sebe, tak pro své dcery. Cítila v příjmení odkaz po zemřelém manželovi a v podstatě to bylo to jediné, co jí po něm zůstalo. Opačným příkladem je Maria Schrammek, ze které se stala Marie Šrámková a nikoho by už ani nenapadlo, že má původně německé kořeny.

Život německých rodin zchudl. Pomineme-li finanční či materiální stránku, neexistovalo žádné právo na kvalitní kulturní či společenský život, ztratily lidskou důstojnost. Stýkaly se jen mezi sebou a zničeny osudem se ani nepokoušely o zlepšení vlastního života. Takovým příkladem je i skupina žen žijících s Gertou v Perné. Denně pracovaly, nemyslely dopředu, ztratily hrdost a jejich život se proměnil v čekání neznámo na co. Uskromnily se – vánoční svátky 1945 strávily samy, k jejich klidnému prožití jim stačilo pár křížal, smrková větev a koledy. A při této příležitosti si uvědomily, že jsou v Perné na obtíž a překáží. Práce na poli teď v zimě nejsou potřeba, a kdo ví, zda na jaře je tu budou ještě potřebovat. Stále více sem přicházeli noví lidé a Němci mizeli neznámo kde. Nebylo ani zcela jasné, zda budou moci zůstat, nebo budou součástí dalšího odsunu, který byl teprve plánován. Nejasné a často nepodložené informace vyvolávaly ještě větší nejistotu. Němci samotní cítili, že Češi nemají jejich odsun (anebo setrvání zde) organizačně dobře zvládnuté. Na první pohled byly vidět chyby – špatná komunikace, nejasnost některých rozkazů, neznalost zemědělské práce.

6.3.1 Pohořelický pochod

„A v Pohořelících ještě někdo nezbyl?“ „Leda zakopany. Tam už půlku pohřbili, druhou vymetli za hranice. Na poli před Drasenhofenem prej ještě teď leží pár stovek nemocných.“¹³³

Skutečná dějinná událost, pro niž se vžilo označení „pohořelický pochod“, je pouhou částí celého vnímání Němců. Ačkoliv se fiktivní postava Gerty ocitá pomocí autorčiny fantazie právě v tomto pochodu, je možné si představovat, že právě někdo takový jako Gerta samotná v pochodu opravdu byl. Čtenář pak tuto fikci začne vnímat jako možnou realitu, díky které může pochopit vztah Čechů k Němcům a naopak. Najednou ale na sebe všechny ty špatné atributy chování berou Češi a vrací Němcům stejnou měrou. Mezi jejich nejvýraznější charakterové vlastnosti patří nenávisť, zlost, pomstychtivost, bezohlednost, nelidskost.

Gerta má v momentě počátku pochodu jedinou jistotu – odchází. Ví, že musí být poslušná, ať už toto její odcházení bude kamkoli a potrvá jakkoli dlouho. Nikdo se při odsunu nevzpouzí, přesto se stává očitým svědkem mnoha ran obušky, nedostatku jídla a pití (tyfus), žen a dívek na pokraji vyčerpání, sbírání cenností z těl zemřelých, vražd a znásilnění. Vrací to ale těm, kteří si to zaslouží? Pohořelického pochodu se přeci zúčastnily ženy a děti, které nebyly strůjci války. Princip kolektivní viny vyhrává nad čistou lidskostí.

Průvod, který z Brna odchází, prochází mnoha městy a vesnicemi, kde se naskytne alespoň malá šance, že by se našel někdo, kdo jim nalije vody. Češi však nepomáhají, zato nejdou do práce, aby mohli pozorovat vyhánění. Vidět na vlastní oči to potrestání, po kterém prahli. Chvillemi přežívání odsunovaných připomíná pobyt v koncentračním táboře – nejistota, strach, dozorcei, smrt na dohled či rozdělování rodin.

O pravdě Pohořelického pochodu začne na Gertin popud pátrat Karel. I on sám nejprve věří tomu, co se oficiálně o pochodu říká. Nevěří Gertě její vlastní zkušenost až do té chvíle, než začne po pravdě pátrat. Velmi rychle zjišťuje, že veškeré informace jsou překrucovány a dojde mu, že u Pohořelíc nezemřely jen dvě stovky lidí, ale o mnoho set lidí více. Objevuje i zvláštnosti, které zametaly celou skutečnost pod koberec. Zároveň však byly nápadné čtenáři, který se do nich začel hlouběji. Karel zjišťuje, že většina zemřela na jednu ze dvou opakujících se nemocí – dysenterii a marasmus senilis, tedy

¹³³ TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhánění Gerty Schnirch*. 2., brož. vyd. Brno: Host, 2010, s. 139

úplavic a sešlost věkem. Začne proto po skutečnosti pátrat i v anglických a německých dokumentech. Jako zarytý komunista se však domnívá, že se jedná o kapitalistickou interpretaci a zjištěným informacím nevěří. Postupem času se dobere k přesvědčení, že většina odsunovaných zemřela na tyfus, což považuje za velice pravděpodobné. Jeho zájem o tabuizované téma vyústilo v rozhovor s místopředsedou KNV Peškem. Karel díky tomu pochopil, že české dokumenty, ze kterých čerpal informace, nemluví pravdivě. Nejpodstatnější však bylo zjištění, že nikomu nejde o pravdu, ta by měla zůstat utajena. Mnohem více záleží na tom, co pochod zapříčinil vzniknout – novou mladou republiku, kterou si všichni přáli v heslu machiavelismu „účel světí prostředky“. Karel konečně pochopil, jak se věci mají a důvody, proč není dobré se touto historickou etapou zabírat. Bohužel se mu tento pokus o zjištění skutečnosti stane osudným. Zmizí ze dne na den a Gerta ani jeho manželka už o něm nikdy neuslyší. Na jednu stranu se tedy doba socialistická tváří jako budovatel toho nejlepšího, na druhou stranu se zbavuje nepohodlných úplně stejně jako doba předchozí.

7 Ideologie nebo žánr? Komparace jednotlivých pohledů na odsun Němců

Zvolená díla odráží jeden a ten stejný historický moment, a proto se v této závěrečné komparaci pokusíme analyzovat jejich shody a rozdíly a zamyslet se nad tím, odkud pocházejí.

Leží před námi pět různých literárních děl, ne všechny však látku odsunu zpracovávají zcela rozdílně. Oba budovatelské romány, byť vykazují jisté dílčí odlišnosti, vykreslují odsun se stejným ideologickým záměrem. Vyjděme tedy ze skutečnosti, že v této práci byly ve skutečnosti rozebrány jen čtyři různé pohledy zobrazující odsun Němců z Československa.

Základním stavebním prvkem otázky odsunu je dějinně různým způsobem dokládaná a konstruovaná opozice Čech vs. Němec a vzájemné potýkání těchto dvou skupin v jednom geografickém prostoru. Každý autor si přitom vybral vlastní protagonisty, kteří by co nejdříve ztělesnili určitý pohled na tuto otázku, a posloužily tak záměru celého díla.

V dílech nejstarších, tedy *Nástupu* a *Zemi dokořán*, se vždy jedná o jednoduchou binární opozici špatný Němec a dobrý Čech danou ideologicky (definice toho, kdo jsme *my* se vždy děje na základě vymezení od kategorie *oni*, zejména pak v ideologii socialismu, v níž je identita národa založena mj. na konstrukci vnějšího a vnitřního nepřítele). V novele *Adelheid* už však zaznívají pluralitní hlasy: Němci by možná nemuseli být všichni špatní, záleží na každém jedinci. Körner nejprve předestírá různé postoje, z nichž ovšem v závěru jako správný jen jeden: Němce nelze hodnotit jako jeden celek, je třeba ke každému jednomu přistupovat individuálně. K názoru, že víceméně všichni Němci jsou nositeli zla, se vrací opět až Stránský, který však přidává i možnost, že Němcům pomáhají špatní Češi – kolaboranti. Zde to ovšem výrazně souvisí s žánrem románu, westernem, jehož výrazným rysem je právě stereotypizace postav. Do westernového žánrového schématu se individualizace postav zkrátka nehodí, postavy krajiny poválečného Československa jsou podobně jako kovbojové a indiáni buď dobří, nebo špatní.

Kateřina Tučková do otázky odsunu vnáší zneklidňující poukázání, že potrestáni byli dobří Němci. Činí tak skrze konfrontaci kladné postavy Gerty s nacisty, jejich hanebné válečné chování rozhodně nezastírá.

Pozoruhodnou podobnost můžeme vidět v dílech *Nástup* a *Zdivočelá země*. I vzorový román socialistického realismu můžeme totiž do jisté míry považovat za western. Obě díla tak vypráví o dvou skupinách obyvatel pohraničí – o bránících se Čechách a útočících Němcích. Postavy jsou přitom stereotypně vázány na určitý prostor díla. Každá ze stran má své vlastní teritorium, ve kterém se cítí bezpečně – Češi vesnici a Němci les. Teprve v momentě porážky zla (Němců) dojde k pomyslnému usmíření (kolonizaci) krajiny, která se stane společně s vesnicí domovem už jen a pouze české strany.

Hned ve třech dílech, a to *Nástupu*, *Adelheid a Zdivočelé zemi*, se opakuje motiv příjezdu někoho z hrdinů do nebezpečného prostoru. Skupina kolonistů, stejně jako Viktor přicházejí do zcela neznámého prostředí, před válkou totiž žili úplně někde jinde. Rozdílné pocity má při příjezdu Maděra ze *Zdivočelé země*, protože on se vrací do rodné krajiny. Všichni protagonisté se ale potýkají se stejným problémem – musí prostor přetvořit, „navrátit“ k Československu a vytvořit zde nový domov na troskách války není jednoduché.

Všechna díla rovněž pracují s počesťováním jako nástrojem kolonizace, a to jak v širší rovině celé krajiny, tak v mikroprostoru města, vesnice a jednotlivých ulic. Tento motiv vychází ze skutečných historických událostí, ke kterým po válce docházelo v rámci symbolického znovuzískání prostoru Československa. Tematizuje se proto přejmenování německých místních názvů na české nebo přechylování německých příjmení.

Podobný osud – do jisté míry i historicky typický – mají dva různí hrdinové. Viktor Chotovický z *Adelheid* a Antonín Maděra ze *Zdivočelé země*. Oba propojuje válečná minulost, jež je formuje v době poválečné. Oba byli ve službách britského Královského letectva a vrací se někam, kde na ně už nikdo nečeká. Ačkoliv Maděra přichází do rodného města, je zde stejně jako Viktor ve vile, cizincem. Maděru přijímají, protože každého rodáka je nutné v pohraničí udržet. Touha krajiny a místních obyvatel, aby zůstal, je tak silná, že z něj vytvoří jakéhosi vůdce místní komunity. Naopak Viktorova přítomnost se postupem času vyvine v nežádoucí, hlavně kvůli jeho rozdílnému postoji k Němcům, prezentujícím se na vztahu k Adelheid. Jeho odchod nezpůsobuje žádné díry ve společnosti, on ostatním usedlíkům chybět nebude.

Podobnost lze najít v dílech *Adelheid a Vyhnání Gerty Schnirch*, kde se setkáváme s tím, že hrdinkou je žena. Právě na postavě ženě více vyniká hrůzostrašnost, se kterou Češi prováděli mstu na nevinných. Obě mladé dívky pocházejí z rodin, které spolupracovaly

s nacismem. Co je však rozděluje, je fakt, že zatímco u Adelheid nemůžeme s jistotou říci, zda s nacismem souhlasila, Gerta svými postoji po celý svůj život dává najevo, že se cítí být Češkou ovlivněnou názory vlastního otce.

Oba budovatelské romány, novela *Adelheid* i kovbojka *Zdivočelá země* vypráví osudy těsně poválečné, tedy jen několik málo měsíců po válce. Na román *Zdivočelá země* sice volně navazuje *Aukce*, ta však nebyla předmětem zkoumání této práce. Jediným dílem, které vypráví život Němce až do současnosti, je tak *Vyhánění Gerty Schnirch*. Tato ojedinělost v analyzovaných dílech je pochopitelně daná dobou vzniku románu.

Závěr

Cílem této práce bylo zachytit, jak se v románech 2. poloviny 20. století měnilo zobrazení poválečného odsunu německého obyvatelstva z Československa. Pozorovány byly zejména kategorie postav, prostoru a postoje k otázce odsunu. Těžištěm se v analýze všech děl staly příběhy hlavních protagonistů, na kterých lze nejlépe demonstrovat, jak jednotliví autoři svůj autorský záměr realizovali.

Každé dílo je do jisté míry poplatné době vzniku, je nezbytně otiskem kulturní paměti. Promítání Němce jako věčného nepřítele se tak objevuje ve všech dílech. Zatímco Řezáčův a Říhův budovatelský román a Stránského westernový příběh o kovbojích přináší pouze jednoznačně záporné postavy Němců, s možností kladného Němce přichází až v 70. letech Vladimír Körner a v současné literatuře Kateřina Tučková. Na těchto příkladech je možné vidět, jak se postupně proměňuje kulturní paměť celého národa, jak dlouho trvá změnit zakořeněné stereotypy ve společenském myšlení a jak obezřetně si určité společenství klade otázky problematizující klíčové momenty vlastních dějin.

V práci byly rovněž navrženy vlastní interpretace: Budovatelský román je více než zobrazením odsunu Němců, jeho záměrem je využít historickou situaci odsunu jako kulisu pro příběh úspěšného budování nové socialistické společnosti v uvolněném prostoru. V obou dílech se tak kvůli silnému ideologickému náboji žánru objevují typizované postavy. Také je zde hojně využito přírodních scénérií a jejich propojení s charaktery postav, což je ostatně pro budovatelský román rovněž charakteristické. Nepřítel, který je v tomto případě samozřejmě Němec, je zákeřný a zrovna tak i „jeho“ krajina.

Körnerova novela *Adelheid* je nepříliš typickým zobrazením odsunu. Více než tuto otázku staví autor do popředí vztah dvou lidí za velmi problematických okolností. Zde se poprvé setkáváme s možností, že Němci mohou být i dobří, čehož je docíleno kladnou titulní postavou Němky Adelheid. Nejvýraznějším rysem je využití několika motivů – slunce, měsíce a platanů, které dotváří baladický charakter celé novely.

Westernové vyprávění Stránského ve *Zdivočelé zemi* představuje návrat k tématu bipolárního boje dvou skupin. Němec je zákeřný útočník číhající v noci za humny a Čech je pouhou bránící se obětí. Dobro zde představují nepříliš inteligentní kovbojové vedení válečným letcem, který se vrátil do domoviny pro klidný život.

Zcela odlišným typem beletrie pojednávajícím o odsunu tvoří Tučková román *Vyhnání Gerty Schnirch*. Hlavní postavou je zde Němka cítící se být Češkou, která prožila odsun, a přesto se touží vrátit do rodného Brna. Autorka zde pracuje s příběhem, v němž je Němka Gerta neprávem potrestaná za chyby celého národa. Román je výjimečný tím, že zachycuje nejdůležitější etapy celého Gertina života až do současnosti.

Opakování stejného tématu, stejné historické otázky a její periodické navracení do krásné literatury i veřejné diskuze dokazuje to, že toto téma je pro národ stále důležité a stále klade znepokojivé otázky. Kolektivní paměť každého období vybírá z dané problematiky to, co sama nejvíce potřebuje k upevnování identity daného kolektivu. Odlišnost jednotlivých zobrazení je tak důkazem neschopnosti se s problematickou historickou skutečností vyrovnat. Právě proto je odsun Němců stále živým námětem české beletrie, což ostatně nedávno dokázala vysoká čísla prodejnosti románu Kateřiny Tučkové. Vzhledem k tomu, jaké otázky Tučková nastolila, lze rovněž očekávat, že se i v budoucnosti autoři zaměří nejen na samotný odsun, ale i život Němců v době předválečné, válečné i poválečné.

Věřím, že se mi v této diplomové práci podařilo ukázat, že zobrazení odsunu Němců v české literatuře je příkladem síly krásné literatury odrážet traumata určitého kulturního a historického společenství, klást mu znepokojivé otázky a možná na ně i postupně hledat odpovědi.

Seznam použité literatury a pramenů

Prameny primární

- [1] KÖRNER, Vladimír. *Adelheid; Údolí včel; Anděl milosrdenství*. 1. vyd. v tomto souboru. Praha: Československý spisovatel, 1989. 340 s. ISBN 80-202-0064-9.
- [2] ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 13. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. 453 s.
- [3] ŘÍHA, Bohumil. *Země dokořán*. 6. vyd. (v Čs. spis. 4. vyd.). Praha: Československý spisovatel, 1986. 178 s.
- [4] STRÁNSKÝ, Jiří. *Zdivočelá země; Aukce*. Zdivočelá země vyd. 2., Aukce vyd. 1., v tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod: Hejkal, 1997. 867 s. ISBN 80-7176-497-3.
- [5] TUČKOVÁ, Kateřina. *Vyhnutí Gerty Schnirch*. 2., brož. vyd. Brno: Host, 2010. 413 s. ISBN 978-80-7294-413-2.

Prameny sekundární

Monografie

- [1] ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Překlad Martin Pokorný. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2001. 317 s. Obzor; sv. 33. ISBN 80-7260-051-6.
- [2] CINGER, František. *Český osud: naše 20. století očima spisovatelů*: Arnošt Lustig, Adolf Branald, Josef Škvorecký, Vladimír Körner, Ewald Osers, Jiří Stránský, Zdeněk Mahler, Egon Bondy, Radko Pytlík, Jevgenij Jevtušenko, Jiří Žáček, Michal Černík, Pavel Brycz. V Praze: Daranus, 2011. 206 s. ISBN 978-80-86983-97-4.
- [3] DOKOUPIL, Blahoslav. *Jinak, a přece ne nově*. Tvar. 1992, roč. 3 č. 17.
- [4] GILK, Erik. *Velký příběh odsunuté Němky*. Tvar. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://old.itvar.cz/prilohy/148/Tvar20-2009.pdf>
- [5] HODROVÁ, Daniela. *Václav Řezáč. Nástup*. In: J. Táborská - M. Zeman. In: *Česká literatura 1945-1970: interpretace vybraných děl*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 427 s. ISBN 80-04-23973-0.

- [6] HODROVÁ, Daniela. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu* [online]. 2007. [Cit. 20. 1. 2017] Dostupné z: <http://archive.is/hFXyL#selection-455.0-455.60>
- [7] JANOUŠEK, Pavel. *Svědectví nejen o Gertě Schnirch: aneb Takoví jsme byli*. Host. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://nakladatelstvi.hostbrno.cz/ohlasy/vyhnani-gerty-schnirch/svedectvi-nejen-o-gerte-schnirch-aneb-takovi-jsme-byli>
- [8] JUNGSMANN, Milan. *Prózy o česko-německých vztazích*. Literární noviny, 1993, roč. 4, č. 29, s. 6.
- [9] KRAFT, Cladia: *Vyhnání Němců v polské a československé/české historické paměti*. In: CORNELISSE, Christoph, ed., HOLEC, Roman, ed. a PEŠEK, Jiří, ed. *Diktatura - válka - vyhnání: kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Albis international, 2007. 460 s. ISBN 978-80-86971-33-9.
- [10] LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. ISBN 978-80-7106-963-8.
- [11] MACURA, Vladimír. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. 1. vyd. Praha: Pražská imaginace, 1992. 126 s. ISBN 80-7110-100-1.
- [12] MAIDL, Václav. *Zobrazení německy mluvících postav v české literatuře po roce 1945*. Tvar, 1993, roč. 4, č. 9, s. 4-5.
- [13] MAREŠ, Petr. *"Also: nazdar!": aspekty textové vícejazyčnosti*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2003. 233 s. Acta Universitatis Carolinae. Philologica, Monographia, 142. ISBN 80-246-0602-X.
- [14] MAREŠ, Petr. *Nejen jazykem českým: studie o vícejazyčnosti v literatuře*. Vyd. 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012. 181 s. ISBN 978-80-7308-394-6.
- [15] MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.
- [16] MRAVCOVÁ, Marie. *Vladimír Körner. Adelheid*. In: *Česká literatura 1945-1970: interpretace vybraných děl*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 427 s. ISBN 80-04-23973-0.

[17] NOVOTNÝ, Vladimír. *Eastern, epika a erinye historické paměti*. Tvar, 1998, roč. 9, č. 11.

[18] PEROUTKOVÁ, Michaela. *Vyhnání: jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2008. 204 s. ISBN 978-80-7277-345-9.

[19] RAK, Jiří. *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 1994. 148 s. ISBN 80-85787-73-3.

[20] STANĚK, Vojtěch. *Dějiny vs. román - 1: 0: Vyhnání Gerty Schnirch Kateřiny Tučkové*. A2. [online]. 2010. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2010/5/dejiny-vs-roman-1-0>

[21] ŠKODA, Stanislav. *Příběh holky vyhnané z Brna*. Lidové noviny. [online]. 2009. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <http://nakladatelstvi.hostbrno.cz/ohlasy/vyhnani-gerty-schnirch/pribeh-holky-vyhnane-z-brna>

[22] TULEŠKOV, Ogňan: *Je používání terminů transfer, přesídlení, odsun nebo vyhnání, nucené vysídlení, etnická čistka jen hra se slovíčky?* [online]. [Cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/je-pouzivani-terminu-transfer-160318.htm>

[23] ZAND, Gertraude; HOLÝ, Jiří. *Transfer/ vyhnání/ odsun v kontextu české literatury*. Vyd. 1. Brno: Host, 2004. 198 s. ISBN 80-7294-127-5.

Internetové zdroje

[1] HORNOVÁ, Alice: *Protokol postupimské konference*. [online]. [Cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/protokol-postupimske-konference-2-srpna-1945/>

[2] MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ, *Postupimský protokol*. [online]. [Cit. 5. 11. 2017]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_cke_diplomacie/druha_svetova_valka_a_jeji_dusledky/dokumenty/postupimsky_protokol.html

[3] NAKLADATELSTVÍ A ČASOPIS HOST, *Upoutávka na knížku Vyhnání Gerty Schnirch od mladé autorky Kateřiny Tučkové*. YouTube. [online] 2012. [Cit. 1. 6. 2017] Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=CtIomJVkbCk>